

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Új- és Legújabbkori Történelem Tanszék
Történelem BA szak

A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE HELYZETE
ÉS
GRÓSZ JÓZSEF ÉRSEK TEVÉKENYSÉGE
1944-1946

Készítette:
Sági György

Témavezető:
Dr. Tusor Péter PhD
egyetemi docens

Piliscsaba
2011. április

TARTALOM

TARTALOM	2
„ <i>Én a béke munkatársa akarok lenni...</i> ”	4
ELŐSZÓ.....	5
I. ÚJ ÉRSEK KALOCSA ÉLÉN	7
II. AMI A NÉMET MEGSZÁLLÁS UTÁN KÖVETKEZETT... ..	8
II. 1. Kalocsai zsidókérdés	8
II. 2. Serédi, Grósz és a tervezett közös pásztorlevél.....	10
II. 3. Nyilasok az ország élén, úton az összeomlás felé	12
II. 4. Menekültek Kalocsán	13
II. 5. Kiürítési parancs.....	14
III. VÉDELMI INTÉZKEDÉSEK A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYÉBEN.....	16
III. 1. Intézkedések légitámadás esetére.....	16
III. 2. Az érsekség harangjainak háborús története	19
IV. AMI A SZOVJET MEGSZÁLLÁS UTÁN KÖVETKEZETT... ..	20
IV. 1. Kalocsa szovjet megszállása	20
IV. 2. Szovjet világ kezdete Kalocsán	21
IV. 3. Megszállók által hozott rendelkezések	23
IV. 4. Gombos Károly, Sággy Elek és a szovjetek	24
IV. 5. „Főpásztori szózat a béke kieszközlésére”	27
IV. 6. Horváth Győző segédpüspök halála.....	28
V. KALOCSA A RENDSZEREK KÖZÖTTI ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN	29
V. 1. Politikai pártok és a kalocsai Nemzeti Bizottság megalakulása	29
V. 2. P. Kerkai Jenő Grósz érseknél.....	30
V. 3. Papok részvétele a városi politikában	32
V. 4. Magyarország államformát vált, az 1946-os rendszerváltozás	33
V. 5. A politikai rendőrség üzelmei Kalocsán	34
VI. EGYHÁZAT ÉRINTŐ FONTOS VÁLTOZÁSOK.....	36
VI. 1. Földbirtokreform.....	36
VI. 2. Katolikus oktatásügy, Actio Catholica és KALOT	39
VII. SERÉDI JUSZTINIÁN HERCEGPRÍMÁS HALÁLA UTÁN... ..	42
VII. 1. Grósz érsek a Magyar Katolikus Egyház élén.....	42
VII. 2. Grósz érsek a püspöki kar elnökeként	43
VII. 3. Grósz érsek jelentése XII. Pius pápának	44

VIII. GRÖSZ ÉRSEK ÉS A JOGHATÓSÁGA ALÁ TARTOZÓ DÉLVIDÉKI TERÜLETEK	46
VIII. 1. Budánović Lajos címzetes püspök a Délvidéken	46
VIII. 2. Szórványlelkésziségek ügye a visszacsatolt déli területeken	47
VIII. 3. Délvidék újra szerb uralom alatt	50
VIII. 4. Régi-új apostoli adminisztrátor	52
VIII. 5. Magyarországi németek és délvidéki németek és magyarok kálváriája	53
BEFEJEZÉS	56
BIBLIOGRÁFIA	57
FORRÁSKIADVÁNYOK, FORRÁSOK	59
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK.....	60
ÚJSÁGCIKKEK.....	61
SZÓBELI KÖZLŐK	61
RÖVIDÍTÉSEK.....	61
MELLÉKLETEK.....	62
<i>In memoriam</i> Grösz József.....	62
TÁBLÁZATOK	64
KÉPEK	66
DOKUMENTUMOK	69
Lantay István polgármester rendelete a ház és házcsoport riasztóügyi szolgálat megszervezése tárgyában (1944. ápr. 21.)	70
Grösz József érsek főpásztori szózata a béke kieszközlésére (1944. nov. 18.).....	71
Takács Ferenc péterrévei plébános levele Gombos Károlynak (1944. szept. 6.)	72
P. Borbély István SJ tartományfőnök levele Beresztóczy Miklósnak (1945. júl. 10.) ...	74
Grösz József érsek levele Mindszenty József hercegprímáshoz (1945. nov. 16.)	76
Nuszpl János: A német népcsoport pusztulása az új Jugoszláviában (1948. okt. 27.)....	78
Nyilatkozat	97

*„Én a béke munkatársa akarok lenni befelé és kifelé:
a béke munkatársa a lelkekben, béke munkatársa a
magyar és magyar, a keresztény és keresztény között...*

*A XX. század megtanította az embert követelőzni, de
nem tanította meg tűrni, megtanította élvezni, de nem
tanította meg őket lemondani, megtanította őket
harcolni, de nem tanította meg őket szeretni. Ez az oka
annak, hogy ma a nagy kultúra dacára elégedetlenebb
és boldogtalanabb az emberiség, mint valaha. És ez az
oka annak is, hogy ma valóságos bábeli nyelvzavar
van a világon; a népek nem értik meg egymást, sőt
olyan kegyetlenséggel pusztítják egymást, mintha a*

*pokol minden ördöge szabadult volna erre a szerencsétlen világra. Több lelki kultúrára van
szüksége az emberiségnek, több evangéliumra, hogy boldog tudjon lenni. A béke mellett ennek
a lelki kultúrájának akarok a munkása lenni.”¹*

Grösz József kalocsai és bácsi érsek
Kalocsa, 1943. július 11.

¹ Kalocsai Újság, 1943. július 17., Grösz ünnepi beszéde (részlet), ld. PETRÁS PÉTER: A kalocsai érsekség története 1942-1944 között. Piliscsaba. 2002. 32. (Továbbiakban: PETRÁS). A fénykép az érsekről 1943-ban készült (KFK-fotótár).

ELŐSZÓ

Szakdolgozatomban az 1943-ban, Magyarország rangban második egyházmegyéje, a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye élére kerülő Grósz József érsek 1944-1946 közötti tevékenységét, valamint az Érsekségben történeteket szeretném bemutatni, kezdve a német megszállást követő eseményekkel, a kalocsai zsidók helyzetétől kiindulva, a II. Köztársaság kikiáltásáig. Külön ki akarok térni az ez időben Grósz *iurisdictio*ja alá tartozó Bácskára.

Munkámat a szakirodalomban való tájékozódással kezdtem. Meg kell jegyeznem, hogy Grósz érsek tárgyalt kalocsai időszakáról (II. világháború, német- és szovjet megszállások, átmenet a szocializmusba) szinte alig írtak – szombathelyi éveiről TÓTH KRISZTINA végzett kutatásokat.

A történészek leginkább a főpásztor 1951-es perével, majd szabadulását követő munkásságával foglalkoztak. Kivételt képez ez alól TÖRÖK JÓZSEF, aki az érsek életrajzában kitért ezekre az évekre is. Ugyancsak segítségemre volt, a TÖRÖK által sajtó alá rendezett Grósz-napló, amiben az érsek írja le Kalocsa szovjet megszállását és a korabeli állapotokat, 1944. október 11.-1946. január 6. között. A korabeli viszonyokra az ezzel a korszakkal általánosságokban foglalkozó munkákban találtam információkat. Hasznosan forgattam LAKATOS ANDOR 2009-ben megjelent könyvét, ami a Kalocsa(-Bácsi, most -Kecskemét)i Főegyházmegye XX. századi történetét öleli fel.

Dolgozatomhoz a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban (továbbiakban KFL) fellelhető dokumentumokat használtam fel. Az idézett vagy megnevezett források elsősorban az 1944-1946-os esztendőkből származnak. Az iktatókönyvek közül az 1944-es nem állhatott rendelkezésemre, mivel a Grósz-per kapcsán az ÁVH 1951-ben lefoglalta, és soha sem került vissza Kalocsára, nyoma veszett.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, dr. *Tusor Péter* tanár úrnak, a PPKE-BTK docensének és *Tóth Krisztina* doktorandának (PPKE-BTK) tanácsaikért és javaslataikért; dr. *Lakatos Andornak*, a KFL vezetőjének és *Csongrádi Gabriella* segédlevéltárosnak a levéltárban nyújtott segítségükért, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (továbbiakban KFK) munkatársainak, kiváltképp *Takács Karolina* és *Rabb Mihály* könyvtárosoknak, a fotótárban nyújtott segítségükért. Hasonlóképpen *Hesz Károly* úrnak és dr. *Szőkéné Kollányi Erzsébet*nek visszaemlékezéseikért, valamint minden kalocsainak, aki –

mikor szóba került az érsek neve – ellátott Grösszel kapcsolatos emlékeivel; közülük név szerint kiemelném *Bogdán Istvánnét* és *Vén Józsefet*. Végül, de nem utolsó sorban szeretném megköszönni keresztanyámnak, *Villányi Eszternek*, hogy kalocsai tartózkodásom alatt nála lakhattam.

Budapest, 2011. február 19.

Sági György

2

² KŐ PÁL: Grósz József érsek (2000), Szent István út (Fő utca) sétálóutcai része. (Fotó: S. Gy.)

Gróf Zichy Gyula⁴ érsek, kit kortársai csak „*szent Főpapnak*” neveztek, 1942. május 20-án Kalocsán elhunyt,⁵ utódjául XII. Pius pápa Glattfelder Gyula⁶ csanádi püspököt nevezte ki. Glattfelder püspök ez idő tájt már igen sokat betegeskedett, érseki székét sem tudta átvenni, végül le is mondott arról, s 1943. augusztus 30-án Szegeden címzetes érsekként meghalt.

Egy éves bizonytalanság után 1943. május 7-i kinevezéssel végre új főpásztor került a Főegyházmegye élére, Grósz József szombathelyi püspök személyében. Az új érsek július 10-én érkezett meg a városba, a határban Farkas Géza polgármester vezetésével fogadták (Farkas itt rövid köszöntőt mondott, Grósz viszonzta szavait). Innen négyes fogattal a Főszékesegyházhoz hajtatott. A másnapi szentmisén ünnepélyes keretek között vette át hivatalát.⁷ A főpásztor ettől kezdve 1961-ben bekövetkezett haláláig – 1951-1956 közötti akadályoztatását is beleszámolva – 18 esztendeig látta el a kalocsai érseki teendőket, ez idő alatt háromszor is betöltötte a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöki tisztét, Serédi Jusztinián bíboros halála, majd Mindszenty József bíboros akadályoztatása, végül 1956-os szabadulását követően, Czapik Gyula egri érsek bekövetkezett halála után, ekkortól haláláig.⁸

Az új főpap a Moson vármegyei Féltoronyban (mai Burgenland területén – Halbturn) látta meg a napvilágot 1887. december 9-én, Grósz Ferenc és Kiss Magdolna gyermekeként. Ősei között magyarok és németek egyaránt voltak. Gróf Széchényi Miklós győri püspök ajánlásával végezte tanulmányait a bécsi Pázmáneumon, melynek kápolnájában 1911. július 14-én Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök szentelte pappá. Kápláni feladatok után, 1913-ban Várady Lipót Árpád győri püspök levéltáros, iktatói feladatkörrel bízta meg. 1914-től püspöki szertartó, majd szentszéki jegyző. 1921-ben Fetser Antal győri püspök titkára és zsinati vizsgálótató lett. XI. Pius pápa 1928. december 7-én c. orthoziai püspökké, ill. győri segédpüspökké nevezte ki, hogy a betegeskedő Fetser segítségére legyen. A püspök-szentelésre a következő év február 24-én került sor, melyet Serédi hercegprímás vezetett.

³ A fejezet nagyrészt TÖRÖK JÓZSEF Grósz-életrajzát dolgozza fel, ami a Grósz-naplóban is olvasható. 319-339.

⁴ Zichy Gyula, gróf (1871-1942) – belső titkos tanácsos, szentelték 1895-ben, szolgált XIII. Leó és X. (Szent) Pius mellett Rómában. 1905-től pécsi püspök, X. Pius szentelte püspökké. 1923-tól kalocsa-bácsi apostoli adminisztrátor, majd 1924-től érsek haláláig.

⁵ LAKATOS ANDOR: A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909-2009). Kalocsa. 2009. 50-51. (Továbbiakban LAKATOS)

⁶ Glattfelder Gyula (1874-1943) – Szentelték 1896-ban, 1911-től csanádi püspök, 1942-1943 között kinevezett kalocsai érsek, majd címzetes érsek haláláig.

⁷ Magyar Világhíradó 1013/5. bejelentkezés – 1943. július, <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=5096> (2010. december 26. 18⁰⁰), Kalocsai Néplap, Kalocsai Újság és Nemzeti Újság 1943. július 17. ld. PETRÁS 31-32.

⁸ Szigorúan véve négyszer, mivel 1956-os szabadulásakor Mindszenty rövid ideig visszavette az elnökséget.

Püspöki jelmondata ekkortól *Cor pro corde*⁹ lett. 1933-ban generális vikárius, majd Breyer István püspök kinevezéséig káptalani- majd ismét generális vikárius. Gróf Mikes János szombathelyi püspök lemondása után, XI. Pius 1936. január 10-i kelezéssel szombathelyi apostoli adminisztrátorrá, majd XII. Pius 1939. július 10-én püspökké nevezte ki, innen került 1943. május 7-i pápai kinevezéssel az ország rangban második érsekségének élére, a koronahozó Szent Asztrik 86. utódaként. 1941. május 20-án a Pápa a Muravidéki Apostoli Adminisztratúra¹⁰, valamint folytatólagosan 1944. március 25-ig a Szombathelyi Egyházmegye irányításával is megbízta apostoli adminisztrátori minőségben, Kovács Sándor püspök hivatalba lépéséig. Glattfeldert levélben tájékoztatta kalocsai kinevezéséről és beiktatásáról.¹¹ Január 18-tól volt a Felsőház közjogi bizottságának tagja.¹² A kalocsai Munkásegylet fővédnökségét 1943 őszén örömmel vállalta el.¹³

II. AMI A NÉMET MEGSZÁLLÁS UTÁN KÖVETKEZETT...

II. 1. Kalocsai zsidókérdés

A római katolikus (92,73%) után a második legnagyobb vallásfelekezet Kalocsán az Aizraelita (4,07%) volt, az 1930-as népszámlálás adatai alapján, ez ekkor 484 főt tett ki. Igazán súlyos változás a magyarországi, így a kalocsai zsidóság életében is a német megszállást követően, a Sztójay-kormány hatalomra kerülésével következett be. A zsidók ellen ekkortól hozott döntésekben jelentős szerepe volt vitéz Jaross Andor¹⁴ kir. belügyminiszternek, valamint vitéz Baky László¹⁵ és vitéz Endre László¹⁶ belügyi államtitkároknak – utóbbi korábban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjaként, már ismeretes volt a kalocsaiak előtt. Április 5-től lépett hatályba a sárga Dávid-csillag kötelező

⁹ Szívet szívért

¹⁰ TÓTH KRISZTINA: A szombathelyi egyházmegye Grósz József kormányzása alatt. Piliscsaba. 2009. 107. (Tov. TÓTH); vö. Kovács Sándor püspök 1944. április 20-án kelt levelében tájékoztatja, hogy átveszi a nuncius, ill. a Pápa megbízásából az Adminisztratúra irányítását – KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiecesis) 2430/1944.

¹¹ KFL I. 1. c. (Grósz József-perszonális iratok) 4649/1943.

¹² Kalocsai Néplap 1944. január 22. ld. PETRÁS. 34.

¹³ Uo. 1943. szeptember 25. ld. PETRÁS. 34.

¹⁴ Jaross Andor, vitéz (1896-1946) – szlovákiai magyar politikus, majd a Felvidék visszacsatolása után a magyar országgyűlésben képviselő. 1936-tól az Egyesült Magyar Párt országos elnöke. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségének Társelnöke. 1938-1940 között a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere, 1944-ben belügyminiszter. 1946-ban, mint háborús bűnöst kivégezték.

¹⁵ Baky László, vitéz (1898-1946) – 1919-1920 között a Nemzeti Hadsereg tagja, majd 1938-ig csendőrnagy. 1938-tól Szálasi pártjának, 1939-től gróf Pálffy Fidél Nyilaskeresztes Frontjának tagja. A két párt egyesülése után a Nyilaskeresztes Párt tagja. 1939-től képviselő. 1941-től a vitéz Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártjának tagja, majd ismét nyilas politikus. 1944-től belügyi államtitkár. 1946-ban, mint háborús bűnöst kivégezték.

¹⁶ Endre László, vitéz (1895-1946) – 1919-től temesvárosi, majd gödöllői szolgabíró, 1923-tól Gödöllőn főszolgabíró. 1937-ben a Fajvédő Szocialista Párt alapítója, ami augusztusban egyesült Szálasi Ferenc Nemzeti Akarat Pártjával. 1937. szeptemberében kilép a pártból. 1937-1944-ig Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye alispánja. 1944 áprilisától belügyi államtitkár. 1946-ban, mint háborús bűnöst kivégezték.

viselete.¹⁷ Grósz érsek többször is felemelte szavát az üldözöttek érdekében, minden tőle telhető dolgot megtett, amivel csak enyhíteni tudta helyzetük súlyát.¹⁸

Márciusban Endre László utasítására a kommunista-gyanús és zsidó személyek táviróját és rádiókészülékét gyűjtették be a polgármesterek, így Farkas Géza is Kalocsán. A kalocsai zsidóság számára további korlátozást jelentett, hogy kitiltották őket a városi strandfürdőből. Jaross miniszter utasítására – a korábbi gettósításról szóló tanácskozást¹⁹ követően – a városvezetőségek és karhatalmak vezetői elrendelték, hogy a helyi zsidó szervezetek készíttessék el a zsidó lakosok névjegyzékét április 8-i hatállyal. A kalocsai jegyző igen hamar eljárta az ügyben és felküldte a kért jegyzékeket a M. Kir. Belügyminisztériumba, az elsőfokú rendőrhatóságnak és a csendőrség parancsnokának. A jegyzék 304 nevet tartalmazott, külön a zsidó kereskedőket felsoroló 47-et. A lista az 1944. április eleji létszámot tükrözte, a férfiak többsége ekkor már munkaszolgálaton volt. A keresztény zsidókat ez a lista nem tartalmazta.²⁰

A kalocsai képviselőtestület 1944. április 26-án nyugállományba helyezte Farkas polgármestert. A városvezetői székbe a nyilasokkal szimpatizáló Lantay István került, de már 17-én hivatalba lépett. Az alkalom kedvéért Grósz érsek is megjelent a városházán.²¹ Lantay rendeletben utasított a kalocsai zsidóság gettósítására. A zsidó tanács elnökévé a polgármester, Lázár Miklóst nevezte ki, tanácsstagok lettek: Szekeres Gyula, Sebők Mihály, Link Elemér és Wolf Mátyás. A kalocsai izraelita zsidóknak a Tomori utca 27-31., 66-72, 81. számú, a Szent István király út (Fő utca) 75. számú, a Híd utca 62-68. számú házait; a kikeresztelkedett zsidók számára a Tomori utca 63. számú házat, a kalocsai és devecseri járásban élők (kb. 450 fő) számára a Búzapiac tér 8. szám alatti Márer Paprikamalom raktáráépületét jelölték ki a gettó helyéül.²² Márer Ármin maga is zsidó volt, felesége katolikus.²³

A polgármester figyelmeztette a gettóba beköltözőket, hogy a visszahagyott ingóságokról négy példányban leltárt kell készíteniük, és azt a lakás kulcsaival együtt át kell adniuk. Az elköltözöttek ettől kezdve táviratot nem adhattak fel, távbeszélőt nem használhattak, és postai küldeményeik is rendőri ellenőrzés alá kerültek. Lantay polgármester utasította a nem zsidó lakosokat, hogy a gettóba zártakkal minden érintkezést – szigorított

¹⁷ MÁGÓNÉ TÓTH GYÖNGYI: A zsidóság története Kalocsán, 2004. 35. (Tov. MÁGÓNÉ)

¹⁸ PETRÁS. 27.

¹⁹ Részt vettek: vitéz Bakó László, vitéz Endre László, Tölgyessy Győző csendőr ezredes, Ferenczy László csendőr alezredes és Otto Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer.

²⁰ MÁGÓNÉ. 36-40

²¹ ASBÓTH MIKLÓS-ROMSICS IMRE: Kalocsa múltja és jelene. Kalocsa. 1998. 159. (Tov. ASBÓTH-ROMSICS); Kalocsai Néplap 1944. április 29., Kalocsai Újság 1944. május 6. ld. PETRÁS. 38.

²² ASBÓTH-ROMSICS. 159.

²³ DR. SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET szóbeli közlése (2011. január 24.) – jegyzetek nálam (továbbiakban j. n.)

internálás terhe alatt – meg kell szakítaniuk.²⁴ A gettó parancsnokául Petrovich Ferenc tűzoltóparancsnokot nevezték ki.²⁵ Lantay június 8-án elrendelte, hogy a lefoglalt zsidó műtárgyakat Vámos Gyula, neves zsidó ügyvéd házában őrizték. A június 9-én összeálló új zsidótanácsnak nem lett tagja Lázár és Sebők, helyükre Faragó Ferenc és Tápai Sándor került.²⁶

Lantay május 13-én jelentette a vármegye alispánjának, hogy az illetékessége alatt 330 zsidó él – MÁGÓNÉ TÓTH GYÖNGYI kutatási eredménye szerint 332 fő, ebből 18 fő volt keresztény. ASBÓTH MIKLÓS és ROMSICS IMRE ennél magasabb létszámot állapítottak meg, mikor megadták a megölt kalocsai zsidók számát. Szerintük 393-an vesztették életüket koncentrációs táborokban.²⁷ Kalocsáról június 18-án szállították át őket a szegedi gyűjtőtáborba, hajnali 4⁰⁰-kor. Kalocsai polgárok között voltak akik ellenezték az eljárást, de szólni nem mertek, féltek, hogy mit tennének velük, vagy családjukkal – mesélte dr. Szőkéné Kollányi Erzsébet, aki szemtanúja volt, hogyan hajtották a Tomori utcán az embereket az Eötvös közön át az elemi iskola udvarára, ahol a gyűjtőhely volt. „*Szegény Elkán Samuék már alig tudtak vánszorogni.*” – emlékszik vissza az idős tanítónő, aki név szerint is ismerte sokukat, „*Rendes emberek voltak.*” Kalocsáról és környékéről összesen kb. 750 embert vittek el.²⁸

1944. október 15-én Rendek Imre nyilas pártvezér vezetésével és Lantay István polgármester támogatásával nyilas hatalomátvétel zajlott le Kalocsán.²⁹

II. 2. Serédi, Grósz és a tervezett közös pásztorlevél

Angelo Rotta apostoli nuncius³⁰ kevesebb, mint egy hónappal a német megszállás után, XII. Pius³¹ utasítására Serédi Jusztinián bíborost³² minél határozottabb „*protestálásra*” sürgette a zsidók és deportáltak védelmében, a Sztójay-kormány lépései miatt. „*Ez nem*

²⁴ MÁGÓNÉ. 43.

²⁵ Uo. 44.

²⁶ Uo. 46.

²⁷ Uo. 42. vö. ASBÓTH-ROMSICS. 159.

²⁸ Uo.

²⁹ ASBÓTH-ROMSICS. 159.

³⁰ Angelo Rotta (1872-1965) – szentelték 1895-ben, c. püspök 1922-től, ekkortól Közép-Amerikában képviseli a Szentszéket, 1925-től Törökország apostoli delegátusa, 1930-1945 között Magyarország ap. nunciusa. A vatikáni államtitkárságról 1957-ben vonult nyugállományba.

³¹ XII. Pius római pápa (1876-1958) – sz. Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli. Szentelték 1899-ben, több kongregációban töltött be hivatalt, majd 1920-tól Sardes c. püspöke és apostoli nuncius Németországban. 1929-től a bíborosi kollégium tagja. 1930-tól szentszéki államtitkár, 1935-től *camerlengo*. 1939-től haláláig Krisztus földi helytartója.

³² Serédi Jusztinián OSB (1884-1945) – sz. Szapucsek György. 1905-ben lépett a bencés rendbe, 1908-ban szentelték pappá. Rómában közreműködött a CIC megalkotásában. 1927-től esztergomi hercegprímás, esztergomi érsek és bíboros is. Püspökké 1928 elején szentelték. Részt vett a XII. Piust megválasztó 1939-es konklávéban.

politikai dolog, hanem vallási. A püspököknek kötelessége híveik érdekeit megvédeni, mondá.” – Esty Miklós *gentiluomo*³³ feljegyzései szerint a nuncius. – *Őminenciája megtette már a magáét. Ment egy memorandum az egyházi személyek ügyében és egy általában.*” A német megszállást követően a Gestapo sorra letartóztatta a háború-ellenes politikusokat, többek között a pacifista gróf Sigray Antalt. Witz Béla vikárius kérésére Serédi hozzájárult bizonyos feltételek mellett, hogy „a deportálás küszöbén álló zsidókat az előírt 3 hónap eltelte előtt megkereszteljék”.³⁴ 1944. július 10-én kelt levelében a kardinális bizalmasan tájékoztatta Grösz érseket a közös főpásztori körlevéllel kapcsolatos lépéseiről és a kormányreakciókról, valamint, hogy mit sikerült elérnie a zsidók, ill. konvertita zsidók érdekében. A körlevél megtárgyalásában „a rohanó viszonyokban rejlő nehézségek okán” a hercegprímás nem tudta megbeszélni az egész püspöki karral az ügyet, csak néhányukkal tudott kapcsolatba lépni (Czapik érsek, Apor püspök, Drahos vikárius, a tervezetet Grösz érseknek, Shvoy püspöknek és privátban Hamvasnak küldték meg).³⁵ Későbbi levelében Serédi értesítette érsektársát, hogy amint a kormány tudomására jutott a pásztorlevél híre, azonnal kapcsolatba léptek vele, „felolvasztatásának elejtése céljából, kijelentvén, hogy a kormány ennek ellenében kívánságainkat kész honorálni.”³⁶ Serédi ebbe beleegyezett. Rotta nuncius a felolvasztatásnak jobban örült volna.

A továbbiakban a bíboros közölte vitéz Sztójay Döme kir. miniszterelnök hozzá írott levelét Grösszel, hozzátéve, hogy azt – és ezt alá is húzta – „természetesen csak személyes informálásra közlök bizalmasan és amely ezek szerint semmiféle alakban nem publikálható” – már mint a hívek számára. A kormányfő a levél elején szabadkozott, hogy a konvertitákról ez idáig még nem tudtak rendelkezni.³⁷

Tájékoztatta a bíborost, hogy a zsidókérdésben az alábbi módosításokat tudta kieszközölni a m. kir. kormány, és ezekre tesz ígéretet: „1./ Az 1944. évi július hó 6. napján megalakíttatta a keresztény vallású zsidók érdekvédelmi szervezetét, amely a keresztény vallásfelekezethez tartozó zsidók ügyeit veszi gondozásába és intézi függetlenül a Magyarországi Zsidók Szövetségétől. 2./ Szigorú vizsgálatot rendelt el annak a megállapítására, valóban előfordultak-e kegyetlenkedések és kíméletlen eljárások a zsidók szállításával és átszállításával kapcsolatban. A vizsgálat során megállapítást nyert, ... hogy elszigetelt esetekben valóban sor került egyes hatósági szerveknek a belügyminiszter úr

³³ Gentiluomo: személyi szolgálattevő (olasz)

³⁴ MÉSZÁROS ISTVÁN: Prímások, pártok, politikusok 1944-1945. 2005. 27-28., 50. (Tov. MÉSZÁROS)

³⁵ Uo. 54.

³⁶ KFL I. 1. a. (Püspökkari) 4441/1944.

³⁷ Uo. Hivatkozásaimnál azokban az esetekben, mikor a lábjegyzetet jelölő szám, nem az idézőjelben írtak után következik, hanem később, pl. a bekezdés végén található, akkor az, a megelőzőekre is vonatkozik.

[Jaross Andor] *intenciója ellen való szabálytalan magatartására. A belügyminiszter úr ilyen esetekben a legszigorúbb megtorlást alkalmazta...*” A 3-4. pontokban a fővárosi zsidókra vonatkozó esetleges későbbi lépésekről írt. Az 5. pont a zsidó származású papokra vonatkozott: *„A keresztény vallásfelekezetek lelkészeinek hozzátartozói... a megkülönböztető jelzés viselése és az ahhoz fűződött összes következmények alól mentesíttetni fognak.*”³⁸

Serédi közölte Grósz érsekkel, hogy ezek hatására döntött úgy, hogy *„... azt eltérően az eredeti rendelkezéstől nem kell a templomban a hívek előtt felolvasni.”*, csak *„a papság tájékoztatására szolgál”*³⁹, helyette az alábbi mondat publikálását kérte az érsektől Főegyházmegyéje hívei számára: *„Serédi Jusztinián bíbornok, Magyarország hercegprímása a maga és a nagyméltóságú püspöki kar nevében közli a katolikus hívekkel, hogy a zsidókra, különösen a megkeresztelkedettek vonatkozó rendelkezések tárgyában ismételten fordult a magyar királyi kormányhoz és ily irányú tárgyalásait továbbra is folytatja.”* A hátralévő sorokban Grósz és a püspököket biztatta, hogy továbbra is minden tőlük telhetőt tegyenek meg a zsidók megsegítése érdekében.⁴⁰

II. 3. Nyilasok az ország élén, úton az összeomlás felé

Miután Románia 1944. augusztus 23-án kiugrott a tengelyhatalmak szövetségéből, vitéz Horthy Miklós kormányzó⁴¹ a németbarát vitéz Sztójay Döme altábornagy, kir. miniszterelnököt menesztette. A volt berlini attasé a március 19-én végrehajtott német megszállást követően lett – német nyomásra – az ország kormányfője. Sztójay helyébe Lakatos Géza vezérezredes nevezte ki az államfő, Faragho Gábor tábornokot pedig Moszkvába küldte tárgyalni. A Lakatos-kormány a Kállay-féle politikát szerette volna folytatni.⁴²

1944. október 15-én Horthy a rádióban jelentette be, hogy fegyverszünetet kért. *„Az emberek fellélegzenek, mert az utóbbi napok bizonytalansága után mindenki úgy érzi, hogy valami történt.”* Sajnos azonban az érseknek hamar be kellett látnia, hogy még korai volt örülni a várt békének. Még ugyanezen a napon a Gestapo elrabolta ifj. vitéz Horthy Miklóst nyilas és németbarát tisztek támogatásával. A tisztikarban ekkorra már egyre jobban lecsökkent Horthy támogatói köre, Horthyval ellentétben ők még mindig bíztak abban, hogy

³⁸ KFL I. 1. a. (Püspökkari) 4441/1944.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Horthy Miklós, nagybányai, vitéz (1868-1957) – I. Ferenc József (1848-1916) szárnysegédje 1909-1914, a Monarchia flottájának utolsó főparancsnoka ellentengernagyként. 1920-1944 között Magyarország államfője kormányzóként.

⁴² LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: Egyház és Állam Magyarországon 1919-1945. 2005. 257. (tov. LÁSZLÓ)

Magyarország győztesen kerülhet ki a háborúból. A kormányzó lemondani kényszerült, majd családjával együtt letartóztatták és a hirschbergi kastélyba internálták. A hatalmat az általa teljesen alkalmatlannak tartott Szálasi Ferencnek, a nyilasok vezetőjének volt kénytelen átadni, akik a háború folytatása mellett kötelezték el magukat. A kormányzó elfogatásáról Grösz érsek négy nappal később értesült. „*A kormányközlés ezt úgy mondja, hogy a kormányzó német védelem alá helyezte magát. Most aztán szabad a vásár. Mondhatnak a kormányzó nevében amit akarnak. A hatalmukban van, tehát nem védekezhetik.*”⁴³ Ugyancsak ekkor értesült a főváros katonai megerősítéséről. „*Úgy látszik, Budapestet is feláldozzák Németországért... Kalocsa csendes.*”⁴⁴

II. 4. Menekültek Kalocsán

„*K*ezdjük közelebbről is megismerni a háborút. Napok óta szekerek végeláthatatlan sora vonul keresztül Kalocsán.”⁴⁵ – írja az érsek 1944. október 11-i naplóbejegyzésében. A menekültek ekkor még a Bácskából és Bánátból érkeztek, köztük nagy számban voltak németek. A menekülők egy részét Foktó felé irányították, hogy a Dunán átkeljenek. Október 13-án bácskai székelyek nagyobb csoportja vonult át a városon papjuk vezetésével.⁴⁶

1944. október 9-én Grösz érsek a tanulmányaikat Kalocsán folytató vidéki diákokat és kispapokat elbocsátotta, hogy hazatérhessenek – feltéve, ha tudnak – vagy a Dunántúlra menjenek „*a katonasághoz egészségügyi vagy hasonló szolgálatra jelentkezzenek.*”⁴⁷

A kalocsai postaszolgálat 10-étől szünetelt. Másnap Erdős József⁴⁸ zárdaiskolai igazgató javasolta az érseknek, hogy az áthaladó menekülteket meleg levessel és teával lássák el. Ezeket az érseki konyhán, a szemináriumban és a kanonokok házában főzték meg, majd a város asszonyai, papok és nővérek osztották szét.⁴⁹ 1944-1945-ben több egyházi épületet is lefoglaltak, ezekben katonakórház működött ideiglenesen.

⁴³ GN. 25.

⁴⁴ Uo. 25-26.

⁴⁵ Uo. 11.

⁴⁶ Uo. 17

⁴⁷ Uo. 13.

⁴⁸ Erdős József (1900-1971) - tanítóképezdei tanár, plébános. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Kalocsán végezte. A kalocsai tanítónőképző és óvónőképző igazgatója (zárdaiskolai igazgató) volt.

⁴⁹ Uo. 13-14.

II. 5. Kiürítési parancs

Október 15-én reggel nyolc órakor Kalocsa-szerte kiürítésre felszólító plakátok jelentek meg. Ezek értelmében minden férfinak 18-60 éves kora között el kellett hagynia a várost – ebbe beletartozott volna az ekkor 57. évében járó érsek is. A felszólítás ellenére azonban „*Senki sem készülődik, senki sem akarja elhagyni otthonát. Akik el akartak menni már elmentek.*” A Főszékesegyházban szentségimádás keretében az érsek vezetésével Magyarországért imádkoztak.⁵⁰ Közös gyűlésén a kalocsai papság úgy döntött, hogy a városban marad, döntésük megnyugtatóan hatott a hívekre. Október 21-től 1945. április 29-ig megszűnt az áramszolgáltatás, csak a jezsuita gimnáziumban működött egy kisteljesítményű dinamó, ezzel elsősorban egyházi épületeket láttak el.⁵¹

Tíz nappal később október 25-én Pittner Tivadar és Palocsay Zoltán csendőrhadnagy kért sürgősen bebocsájtást Grösz érsekhez. Közölték a főpappal, hogy haladéktalanul meg kell kezdeni Kalocsa valamint környékének kiürítését. Hangsúlyozták, hogy az ellenkezőkkel szemben a hatóságok akár fegyverrel is felléphetnek. Az érsek válaszul határozottan kijelentette, hogy ő bizony nem hagyja el székvárosát, a Szentatya utasítását követve híveivel marad, legfeljebb csak akkor távozik, ha már mindenki más elhagyta a várost. „*Egyébként rendelkezésükre állok: ha csendőrgolyótól kell elpusztulnom, hát legyen! ... Ha már mindent el akarnak itt pusztítani, nem lesz kár értem sem.*”⁵² A parancsot, amit a csendőrök kaptak örülségnek nevezte, amit ki is fejtett. A parancs nem tartalmazott konkrétumokat. Nem szögezték le benne pontosan, hogy hogyan kell, hogyan lehet a leggyorsabban és legbiztonságosabban végrehajtani a térség kiürítését. A Dunántúl ekkorra már túlszűfoltta vált. Az érseknek afelől sem voltak kétségei, hogy a kelet felől érkező szovjet csapatok előbb-utóbb, a Dunántúlra is el fognak jutni, mégha ez idáig még Kalocsát sem érte el a front. A beszélgetés végére egyre élesebb hangon fakadt ki, és bírálta az ország vezetését vakságáért. „*... a nép már végsőkéig el van keseredve. Ennek a népnek már nem imponál a csendőrfegyver. Addig táncoltak az idegein, hogy már a haláltól sem fél. Hát csak gyilkolják magyar csendőrök a magyar népet, ha úgy tetszik!*”⁵³ – írja naplójában. Az érseket sehogyan sem sikerült meggyőzniük, hogy változtasson álláspontján. Gombos Károly érseki irodaigazgató a távozó csendőröknek még odaszólt, hogy „*azért akarnak innen eltávolítani, hogy a németek kirabolhassák ezt a vidéket is, hiszen itt állnak Dunapatajnál (14 km Kalocsától északra), teherautóik üresen...*”. Gombos, Cselényi István sátoraljaujhelyi

⁵⁰ Uo. 21.

⁵¹ ASBÓTH-ROMSICS. 159-160.

⁵² GN. 30.

⁵³ Uo. 31.

kórházlelkésznek írott levelében visszaidézi Palocsay választát: „*Ha ez nem volna [letakarta paroliját és rangjelzéseit], én is így beszélnék, mint Főtisztelendő úr.*”⁵⁴

A másnap kelt rendeletben „*A m. kir. 3. hadsereg parancsnoka a m. kir. kormány intézkedése alapján*” újfent rendeletet hirdetett ki, mely „*Kalocsa m. város és járás községeinek teljes anyagi és személyi kiürítését, azonnali hatállyal.*” elrendelte. A rendeletben felsorolták mely „*közsükségleti cikkek (kenyérgabona, liszt, zsír...)*” azok melyeket mindenki vegyen magához, ill., hogy miket ne vigyenek magukkal semmiképpen sem (szőnyegek, képek). Mindezek mellett felszólították a lakosokat, hogy minden szállításra alkalmas járművet, eszközt vegyenek igénybe. Azt is közölték, hogy a Dunántúlra menjenek, de, hogy ezt követően hol tudják meghúzni magukat, arról a rendelet hallgatott.⁵⁵ Dabason egy megbeszélésen a helyi polgármester felvetésére, „*Miért kell kiüríteni, hogyan és hová?*” Az volt a válasz, hogy Szálasi ehhez ragaszkodik. Az érsekre gyalázkodó kijelentések is elhangoztak a nyilasok részéről.⁵⁶

Végül az október 28-án reggel kifüggesztett kényszer-kiürítési rendeletről „*A kalocsai helyi hatóságok... megállapították, hogy... végrehajthatatlan, a csendőrség pedig a déli órákban a kifüggesztett rendeletet letépte, mert egy nem létező szerv (városi és járási katonai közigazgatási parancsnokság) adta ki.*”⁵⁷ A kiürítést a Kalocsán átvonuló magyar csapatok parancsnokai is különbözőképpen értékelték, az egyik „*hülyeségnek minősítette..., a másik viszont azt mondta, hogy feltétlenül meg kell csinálni.*”⁵⁸ Grösz minden parancs és a németek utasítása ellenére sem volt hajlandó székhelyét elhagyni.⁵⁹

Az érseknél járt csendőr, Palocsay hadnagy két évvel később egy április 29-én iktatott levélben, mint internált így írt az érseknek: „*... küldjenek el részemre egy olyan értelmű, formájú nyilatkozatot, melyben igazolják azt a tényt, hogy Nagyméltóságodékkal ebben az ügyben értekeztem, és e parancsom értelmében a város kiürítését nem hajtottam végre, hanem ezt saját elhatározásomból mellőztem, amik következményeként Nagyméltóságod és egész környezete, valamint a városnak komolyan gondolkodó lakosságának sikerült otthonában maradnia és vagyonát megmenteni.*”⁶⁰ Pittner, a másik csendőr, ugyan nem volt internálva, de szerette volna megkérni az érseket, hogy adjon számára igazolást, „*hogy a mindenkire kötelező igazoltatási eljárás alkalmából felhasználhassam.*”- írta még 1945 augusztusában.⁶¹

⁵⁴ KFL I. 1. a. (Politica) 1218/1946.

⁵⁵ KFL I. 1. a. (Politica) 7374/1944.

⁵⁶ GN. 32.

⁵⁷ Uo. 33.

⁵⁸ Uo. 35.

⁵⁹ PETRÁS. 27.

⁶⁰ KFL I. 1. a. (Politica) 1128/1946.

⁶¹ KFL I. 1. a. (Politica) 1778/1945.

Válaszában a főpap kifejtette, hogy nem tudja teljesíteni kérésüket, mivel neki nincs arról tudomása, hogy Pittnerék saját megfontolásukból, vagy netán felsőbb utasításra hagytak-e fel a kiürítés tervével, így nem adhat igazolást.⁶² A Palocsay érdekében író Cselényinek (aki gyermekkorától ismerte a csendőrt) Gombos megírta, hogy szerint a fiatalemberen látható volt, hogy nem meggyőződésből cselekszik, hanem parancsra, esetleg kényszerből, de ő egyebet nem tud tenni érdekében; Grósz a levelét már elküldte neki.⁶³

Kollányi Erzsébet a nehéz időkre visszaemlékezve elmondta, hogy neki, mint tisztfeleségnek karjában 6 hónapos kislányával kötelező volt távoznia Kalocsáról – mint mondja jól tették –, velük mentek szülei és egy ideig Ödön bátyja is – aki később francia fogságba esett. Honvédségi teherautón⁶⁴ Faddra, majd Devecseren át a Balaton mellé, onnan pedig át Körmend felé a Murán át Ausztriába, Klagenfurtba menekültek. Volt, hogy az erdőben éjszakáztak. Útközben volt, hogy légítámadás érte őket, ők nem sérültek, de egy 12 éves lány a szemük láttára halt meg, édesanyja karjai között, a holttestet az út mellett kellett hagyniuk. Kollányiék 1945 májusában tértek haza Kalocsára.⁶⁵

III. VÉDELMI INTÉZKEDÉSEK A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYÉBEN

III. 1. Intézkedések légítámadás esetére

Grósz József érsek január 7-én és 17-én kelt Circ. 1944. I. 180. és 355/1944 sz. alatti főpásztori rendelkezésekben közli a Főegyházmegye papságával és híveivel, hogy légítámadás esetén miként kell eljárni. Szombathelyen hasonlóan járt el korábban.⁶⁶

Az érsek a cirkuláré 355. sz. rendeletében vitéz Bartha Károly vezérezredes, kir. honvédelmi miniszter 168.041. eln. 35-1943. sz. rendeletét közli, mely a templomok légoltalmával foglalkozik. Ebben a miniszter a templomokat a III. légoltalmi csoportba sorolta át a korábbi II-ből. Az érsek idézve a miniszteri rendeletet közölte, hogy *„egyszerű és szigorú légvédelmi készültség idején a templomok tömegforgalmát... a rendelkezésre álló óvóhelyekhez mérten korlátozni fogják, illetőleg be fogják szüntetni.”* A templomok padlásán vízzel teli edényeket kellett elhelyezni, meghatározott távolságokra egymástól. A templomok lelkészeiből ill. alkalmazottaiból a rendelkezések értelmében tűzvédelmi szolgálatot kellett felállítani, baj esetére. Külön szabályozták, hogy a templomokban mikor kell a házakhoz

⁶² KFL I. 1. a. (Politica) 1128/1946.

⁶³ KFL I. 1. a. (Politica) 1218/1946.

⁶⁴ Talán a legbiztosabb közlekedési mód volt, ha a honvédség vitte el az embert valahova. Pl. Rónai Mária Gizella nővér is így akart hazajutni Vecsésre, oda végül a bombázások miatt nem tudott, más rokonhoz ment Sárvárra. Végül Ausztriába, majd Németországba menekültek. In: Hivatástörténetek. Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek. Készítette: BANGÓ BEÁTA M. KLÁRA-RÉPA BERNADETT M. ANNA. (Tov. BANGÓ-RÉPA) <http://kalocsainoverek.hu/gizella.html> (2011. márc. 12.)

⁶⁵ DR. SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET szóbeli közlése (Kalocsa, 2011. január 24.) – j. n.

⁶⁶ TÓTH, 108-109.

hasonlóan elsötétítést elrendelni. Egyházközségenként riasztóügyletest kellett kijelölni, aki figyelte a hatósági riasztást, riadó esetén köteles volt értesíteni a szentmisét végző papot, majd a templom kiürítésében segédkezni. A templomkapukat a menekülés gyors lebonyolítása érdekében a szertartások alatt nyitva kellett hagyni. A rendfenntartó szolgálatnak kellett tájékoztatnia a híveket, hogyan, milyen úton tudnak eljutni az óvóhelyre. A plébánosok ill. vezető lelkészek voltak felelősek a kiürítés gyors lebonyolításáért.⁶⁷

Grösz érsek a légiriadó alatti misézéssel kapcsolatban a következőket rendelte el a 180. sz. rendeletben. „*Tapintatosan nyugalomra kell inteni a híveket és felszólítani, hogy a templomot rendben elhagyva siessenek haza, avagy – ha van ilyen – a közeli óvóhelyre.*” Az érsek megbízta a plébánosokat, hogy az Actio Catholica (AC) helyi vezetőiből rendtartókat szervezzenek, akik a kiürítést lebonyolítják. Előre megállapított ülőhelyet kellett kijelölni számukra a szentmiséken. A rendtartók között mindenképpen kellett lenni katonaviseltnek. A gyerekek kivezetésénél különös körültekintéssel kellett eljárni a papoknak és rendtartóknak. E célból a gyerekek az iskolákban felkészítésen vettek részt.

Grösz elrendelte, hogy légiveszély esetén a híveket haza kell küldeni, de a papnak folytatnia kell a szertartást; ha a riadó a *consecratio* előtt történik, abba kell hagynia a szentmisét és vezetnie a kiürítést. Ha mindez már a *consecratio* után történik a papnak azonnal magához kell vennie két szín alatt a Szentséget, majd minden mást elhagyva vezetnie a kiürítést. „*A szentmisét légiriadó elmúltá után folytatni nem kell.*”

Az érsek rendelkezett az Oltáriszentség, szent olajok és anyakönyvek biztonságos elhelyezéséről. Ezeket a plébániák vagy óvóhelyek tiszta és jól védett helyeire kellett elhelyezni. Minden pap annak érdekében, hogy a betegek szentségét, ha szükséges ki tudja szolgáltatni, köteles volt magánál tartani egy kapszulányi olajat.⁶⁸

A Circ. 1944. IX. 5548/1944. sz. alatti, április 25-én kelt körrendeletében Grösz az Oltáriszentség fokozott védelme érdekében utasította papjait, hogy „*A ciboriumban csak annyi partikulát őrizzenek állandóan, amennyi... a súlyos betegek számára... szükséges. A többi áldozók részére mindennap a szentmisében consecráljanak.*” Az érsek utasította papjait, hogy jó előre gondoskodjanak olyan helyről, ahol az Eucharistiát el lehet helyezni légítámadás esetén. Az értékes kelyheket és tárgyakat is biztonságos, tűzmentes helyre kellett a papoknak vinniük, csak használatra volt megengedett onnan való elővételük.⁶⁹

1944. szeptember 28-án az érsek felszólította papjait, hogy, ha bármely egyházi épületet bombatámadás érné, azt haladéktalanul jelentsék neki. „*Akkor is kérek jelentést, ha*

⁶⁷ Circulares 1944. I. 355/1944.

⁶⁸ Circulares 1944. I. 180/1944.

⁶⁹ Circulares 1944. IX. 5548/1944.

épületeinkben nem esett kár, de híveinket nagyobb csapás érte.”⁷⁰ Még augusztus elején az Érseki Hatóság közölte, hogy tekintet nélkül a légiriadóra minden vasárnap és ünnepnapkor 6⁰⁰-kor szentmisét tartanak a Főszékesegyházban.⁷¹

Kalocsán Lantay polgármester április 21-én rendeletet adott ki, a ház és házcsoport riasztóügyi szolgálat megszervezése tárgyában.⁷² A polgármester többek között elrendelte, hogy 14-70 éves kora között napi 3 óra szolgálatra bárkit be lehetett osztani, a zsidókat is. Ez alól a tényleges katonák, csendőrök, rendőrök, pénzügyőrök mentesek voltak, valamint azok a papok, aki lelkészi teendőket láttak el, ill. azon személyek kik szellemi vagy testi okokból erre képtelenek voltak. Mások számára csak alapos indokkal, engedély kikérése után lehetett felmentést adni. Ha az ügyeletes lakásban tartózkodott, a Budapest I. rádió hullámhosszát akkor is köteles volt hallgatni. Aki a szirénát elsőként meghallotta annak riasztania kellett a többieket.

Mikor riadó volt az emberek az óvóhelyeken rejtőztek el, gyakran a pincékbe vonultak le. Bármiféle világítás, akár egy gyertya is tilos volt, nehogy az ellenséges gépekről észrevegyék. Az idős pedagógus, Kollányi Erzsébet következőképpen emlékszik vissza a légiriadókra; ilyenkor néhai első férje, Szentiványi László (aki a háború áldozatává vált), mindig gyorsan átkísérte szüleihez, Kollányi Ödön volt polgári iskolai igazgatóhoz és feleségéhez, ahol Kollányiék a pincébe húzódtak le, Szentiványi viszont innen, mint a M. Kir. Honvédség tisztje tüstént a Miskei úti laktanyába biciklizett el. A légiriadók után az utcán beszélgettek egymással a szomszédok, világítani azonban még ekkor is tilos volt.⁷³ Április 13-án 9³⁰-tól négy órán át volt légiriadó, a bombatámadás károsultjainak az érsek 1000 P-t és a kastélyban 8 szobát ajánlott fel,⁷⁴ a főkáptalan 3000 P-t.⁷⁵ 1944. augusztus 20-án a Szent István-napi ünnepséget is légiriadó szakította félbe, a Szentháromság térről a nagyszemináriumi óvóhelyre húzódtak be. A kastély pincéjében óvóhely volt berendezve a sebesült katonák számára, akik kétszer is kérték Gomboson keresztül az érsektől, hogy rádiót kapjanak.⁷⁶ 28-án két gép légicsatája zajlott le a város felett, a Nagyszemináriumtól a jezsuita templomig géppuskalövedékek fűrődtek a falakba, de szerencsére senki sem sérült meg.⁷⁷

⁷⁰ Circulares 1944. XVII. 7103/1944.

⁷¹ Kalocsai Újság 1944. augusztus 12.; Kalocsai Néplap 1944. szeptember 2. ld. PETRÁS. 39.

⁷² KFL I. 1. a. (Residentia), ikt. sz. nincs.

⁷³ DR. SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET szóbeli közlése (Kalocsa, 2011. jan. 24.) – j. n.

⁷⁴ KFL I. 1. a. (Residentia) 2634/1944.

⁷⁵ Kalocsai Néplap 1944. április 22. és 29. ld. PETRÁS. 38.

⁷⁶ KFL I. 1. a. (Residentia) érkezett: 1944. augusztus 30-án és szeptember 25-én.

⁷⁷ Kalocsai Néplap 1944. augusztus 26. és szeptember 7. ld. PETRÁS. 40.

III. 2. Az érsekség harangjainak háborús története

A KFL. I. 1. a. 6517/1943 sz. alatt iktatott iratban kérték a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Érseki Hatóságát a harangjairól való lemondásra, hogy azokat felhasználhasson az ország védelme érdekében – háborús célokra. Az érsek 1944. március 7-én kelt plébániáknak kiküldött levelében közli a papsággal, hogy tovább már nem halasztható a harangok hadi célokra való leszerelése Kállay Miklós kir. miniszterelnök 1060/1943. M. E. sz. rendelete értelmében. Közli, hogy a harangokat Slezák László és Rafael vagy Blazy László harangöntő-vállalkozó alkalmazottai fogják leszerelni a Magyar Kir. Hadianyagforgalmi Intézet nevében. Grösz érsek értesítést kért a harangok leszereléséről a plébánosoktól.⁷⁸ Bálintfy Pál kalocsai műszaki tanácsnok a polgármester megbízásából megelőző nap levélben írta meg az Érseki Hatóságnak, hogy a leszerelések elkerülhetetlenek.⁷⁹

Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a templomok harang nélkül maradtak volna teljesen. Egy településen egy harangot mindenképpen meg kellett hagyni. Honvédelmi célokra a Katolikus Egyháznak összesen 7000 q-t kellett beszolgáltatnia, ebből 206 q-t a Kalocsa-Bácsi Érsekségnek. Ezt a mennyiséget az érseknek kellett összeállítania (1. Táblázat). Mentesültek az „M” megjelöléssel ellátott műemléki védelem alatt álló harangok.

A kalocsai harangokról külön kell szót ejtenünk. Gombos Károly⁸⁰ érseki irodaigazgató feljegyzéséből⁸¹ alapos betekintést kapunk miként történt a székváros harangjainak elszállítása. Slezák László emberei 1944. szeptember 22-én jelentkeztek a kalocsai polgármesteri hivatalban, ahonnan értesítették az érsekséget. Kiderült, hogy valójában Halasra igyekeztek, a vonatkorlátozások miatt azonban Kalocsára jöttek. „... felszólítottam őket, hogy álljanak el szándékuktól, amíg cégünkkel érintkezésbe nem lépünk s megkérjük az útvonal pontos betartására.” – szól Gombos feljegyzése. Slezák emberei ezt követően elutaztak, Lantay István polgármester és Gombos ajánlott levélben kért felvilágosítást Slezáktól. Gombosék időt akartak nyerni, remélték, hogy elkerülhető a kalocsai harangok leszerelése. Slezák cégétől válasz távirat érkezett, majd 29-én a szerelők is megérkeztek. „Le is szerelték a káptalani 15 q-ás harangot, melyből egy darabot betettem az irodai páncélszekrénybe, a 400 kg-os plébániait és az 1800 kg-os zárdait. Ekkor jött sajnos

⁷⁸ KFL I. 1. a. (Supellex Ecclesiæ) 7346/1944, 7342/1944, 7318/1944, 7310/1944, 7309/1944, 7255/1944, 7254/1944, 7253/1944, 7039/1944, 1667/1944, 5765/1944, 7218/1944, 7256/1944.

⁷⁹ KFL I. 1. a. (Supellex Ecclesiæ) 1627/1944.

⁸⁰ Gombos Károly (1907-1982) – 1932-ben szentelték pappá. 1935-től főszentszéki iktató és jegyző, érseki szertartó, h. teológiai tanár. 1940-től érseki titkár, 1944-1950-ig érseki irodaigazgató, 1948-ban segédpüspökké nevezték ki, majd kinevezését visszavonták. 1951-ben egy mellékperben 5 évre ítélték. 1956-ban kilépett a papi rendből, 1959-ben megnősült.

⁸¹ KFL I. 1. a. (Supellex Ecclesiæ) 7256/1944.

levélben – a cég távirata (sekrestyeigazgatónál van), hogy további leszerelés egyelőre leállítandó. X. 1. Dr. Gombos” – végződik a feljegyzés. Végül a Főszékesegyház hat harangja közül kettőt (1563 kg, 475 kg) szállítottak el, Teész Imre sekrestyeigazgató, lelkes ellenjegyzésével.⁸²

A háború után Doroszlay Béla esperes lett kinevezve a harangügyek miniszteri biztosává. Sorra érkeztek tájékoztatások, többek között a Honvédelmi Minisztériumból, hogy itt is ott is felleltek a Kalocsai Érsekségből származó harangokat, harang darabokat.⁸³

IV. AMI A SZOVJET MEGSZÁLLÁS UTÁN KÖVETKEZETT...

IV. 1. Kalocsa szovjet megszállása

Október 28-án „*Estefelé magyar katonaság érkezett a városba. Átvonulóban vannak a Dunántúlról.*”⁸⁴ Átvonulásuk 29-én is folytatódott. Németbarát, ill. nyilas körökben elhangzott az a kijelentés, hogy Grósz azért nem akarja elhagyni székvárosát, hogy a bevonuló szovjeteket sóval és kenyérrel fogadja majd. „*Nekem ugyan könnyebb volna valamelyik dunántúli püspöki palotában vagy Pannonhalmán üdülnöm most, ha a lelkiismeretem ezt megengedné, de ilyen hitvány emberek kedvéért nem hagyom el népemet.*” – méltatlankodott naplójában a főpap. A lakosság reakciója is őt igazolta, „*Még protestáns ember is akadt, aki azt mondta: Az Isten áldja meg az érsek urat azért, hogy nem hagyott el bennünket!*”⁸⁵

A magyar utóvédek, abban a reményben, hogy Kalocsa megszállását meggátolhatják, a mai Damjanich utcától a Malatin térig húzódó, azóta feltöltött Vajas mellékágat átívelő Görbe csárdai hidat – a mai Bányai út elején – felrobbantották.⁸⁶ A szovjetek végül a Papok hídja felől jöttek.

Október végén egyre többször lehetett ágyúdörgést hallani a távolból, vadászgépek repültek át a város felett. Október 30-án dél előtt pár perccel értesítették az érseket, hogy a szovjetek a Rém-Boruta-Hajós vonalon álló magyar csapatokat bekerítették. Az ellenséges csapatok másik szárnya Baja felől elérte Dusnokot és várható volt, hogy 31-én elérik Kalocsát. Kalocsa ekkorra már helyi vezetés nélkül maradt, a polgármester is elmenekült. „*Az ágyúzás tovább tart. Du. 5 óra tájban minden elcsendesül, de 6 óra után újra megindul a zene-bona, most már egészen közlel, és tart este 10 óra utánig... Az éjféltől újból*

⁸² Uo.

⁸³ KFL I. 1. a. (Supellex Ecclesiae) 2352/1946, 1352/1946, 505/1946.

⁸⁴ GN. 33.

⁸⁵ Uo. 34.

⁸⁶ ASBÓTH MIKLÓS: Kalocsai és Kalocsa környéki hidak (kézirat). Kalocsa. 1999. 3.

meginduló lövöldözést még hallom, aztán elalszom.”⁸⁷ Az érsekség alkalmazottai a kastélyban töltötték az éjszakát családjaikkal.

1944. október 31-én, kedd délelőtt, Grösz a szentmisét ágyúdörgés közepette mondta, „*A hálaadás alatt már a fejünk fölött süvitenek az aknák*” – írja naplójába.⁸⁸ Az egyik bomba Horváth Győző segédpüspök házának melléképületébe, kettő a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek zárdájának kertjébe, egy pedig a Szentháromság-szobor mellett csapódott be. Szerencsére senki sem sérült meg. A főpap a délelőtt nagy részét az óvóhelyen töltötte. „*... déltájban egy repülőgép jelenik meg, a Duna felől robbanások hallatszanak, imitt-amott géppisztolytüzelést hallunk... már a város területén folyik a harc...*” Grösz az első szovjet katonát délután egy órakor látta megjelenni a foktői út irányából a Főszékesegyház előtt.⁸⁹ Kalocsára elsőként a 2. Ukrán Front 46. gárdahadsereg 31. lövészhadteste előőrsé vonult be.⁹⁰ A jezsuitáknál tanuló, 1944-ben 14 éves Hesz Károly, mint szemtanú úgy emlékezik vissza, hogy az első szovjetet ő délután fél kettő-kettő óra körül látta, a Fő utca irányából. Mikor a magyar katonák még Kalocsa térségében voltak, a szovjeteket, már látni lehetett a határban.⁹¹

IV. 2. Szovjet világ kezdete Kalocsán

Az érseket még október 30-ra, felsőházi megbeszélésre hívták fel a fővárosba, erre azonban Ő nem utazott fel. – szavaival élve – „*Hála Istennek.... Ma már nem tudtam volna visszajönni.*” Ez azért is volt fontos számára, mert tudatában volt, hogy akkor a megszállást követően rágalomhadjárat indult volna ellene, mondván – szavait idézve – hogy „*az utolsó pillanatban mégis megszöktem.*”⁹²

Az érsek így vall érzéseiről a megszállást követő első napon: „*Nehéz órákat élek át. Nekem ugyan még nem volt különösebb bajom a megszállókkal, de nagyon átérzem híveim szenvedéseit. Az orosz tisztek általában jóindulatúak, de a katonaság?! Bekvártélyozzák magukat magánházakba, esznek, isznak, ami megtetszik nekik, elviszik, több helyen erőszakot kíséreltek meg nőkkel szemben. Hiába, régi igazság, hogy jaj a legyőzötteknek.*”⁹³ Hesz Károly is beszámolt egy estéről, amikor két egyenruhás, éjszaka kopogtatott a kapujukon. Hesz úr édesapja, id. Hesz Károly kiszólt, majd a felesége, Wagner Valentina kérdezte, hogy mit akarnak. A házaspár németeknek gondolta őket így az asszony – aki tökéletesen beszélt

⁸⁷ GN. 35.

⁸⁸ Uo. 36.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ PETRÁS. 27.

⁹¹ HESZ KÁROLY szóbeli közlése (2010. július 22.) – j. n.

⁹² GN. 36.

⁹³ Uo. 37.

németül – szólt hozzájuk. Nem sokkal később beállított néhány szovjet, az előbbi két idegen a kertek alatt távozott. A szovjetek ételt, de mindenekelőtt bort követeltek a háziaktól, akik kénytelen kellen engedelmeskedtek nekik.⁹⁴

Grósz érsek november 1-én több családot is befogadott az Érseki Kastélyba, hogy legalább ezek az emberek mentesek legyenek a szovjet katonák zaklatásától.⁹⁵ Az elhagyott lakásokat a szovjet katonák előszeretettel törték fel, ami mozdítható volt azt elvitték vagy összetörték. Véleményük szerint az üres házak azért üresek, mert lakóik németbarátok, ezért elmenekültek a városból.⁹⁶

Mivel Lantay polgármester még október első felében elmenekült, vezetés nélkül hagyva Kalocsát, Grósz érsek október 23-án többeket a város polgárságából bekérgetett a kastélyba. Ezt követően felkérte Hazai Gyula⁹⁷, volt kalocsai járási főszolgabíró, hogy ideiglenesen, amíg a helyzet nem rendeződik, vegye át Kalocsa irányítását. Hazai elvállalta a megbízatást, 31-i kezdettel. Ezzel a lépéssel az volt az érsek célja, hogy megelőzze azt, hogy a megszállók állítsanak a város élére valakit. November 2-án estére kissé rendezettebb lett a közbiztonság, melyre nemzetőrség vigyázott. A nemzetőrök között volt a 13 Kalocsán maradt kalocsai rendőr is.⁹⁸ Meglepetten, de megnyugtatóan vette tudomásul az érsek, hogy az egyháziakkal, viszonylag jobban viselkednek. Megállapította, hogy a reverendát, szerzetesi ruhát viselő személyek vannak talán a legnagyobb biztonságban. Beigazolódott ezzel, az az előérzete, amit az iskolanővérek generális főnöknőjének, Vojnich Mária Aquina anyának még a megszállás előtt mondott: „*A szerzetesi ruha sokkal jobban megvédi Önöket, mint a világi ruha!*”⁹⁹ Persze ez nem jelentette azt, hogy nem ért volna semmi sérelem egyházi embert. Példának okáért Tóth István prépostot tetőtől-talpig megmotozták és minden nála lévő pénzét elvették – ugyan fizikailag nem bántalmazták.¹⁰⁰ Megesett, hogy részeg szovjet garázdálkodott templomban.

Máshol sokkal ijesztőbb volt a helyzet, a szovjet katonák viselkedését illetően. Horváth Mária Patróna iskolanővér egyik rendtársa édesanyjának temetésén vett részt Nagykőrösön. „*Az albérletben egyszer fél éjszakán át az ágyam mellett térdepeltem, hogy ránk ne rontsanak a kint randalírozó oroszok.*” – emlékezett vissza évtizedekkel később. A

⁹⁴ HESZ KÁROLY szóbeli közlése (2010. július 22.) – j. n.

⁹⁵ GN. 37.

⁹⁶ Uo. 37-38.

⁹⁷ Hazai Gyula – kalocsai járási főszolgabíró, majd ideiglenesen kinevezett kalocsai polgármester (hivatalosan helyettes polgármester) 1944. október 31-től, 1945. április 15-ig. A politikai rendőrség valótlán vádak alapján 1946-ban letartóztatta.

⁹⁸ Uo. 38.

⁹⁹ Uo. 39.

¹⁰⁰ Uo. 40.

Szombathelyen átutazó, ekkor 33 éves Tímár Mária Antida nővére egy szovjet katona támadt, egy idős asszonynak azonban sikerült megvédenie.¹⁰¹

IV. 3. Megszállók által hozott rendelkezések

Hazai Gyula, az érsek által október 31-i hatállyal felkért, majd a szovjet Katonai Parancsnokság által is Kalocsa vezetésére kirendelt városvezető 1944. november 1-én tizenegy pontos hirdetményben közölte a város lakóival, hogy miként járjanak el, mely szabályokat kell betartaniuk a megszállókkal való „*gondatlan*” együttélés érdekében.

Egyházi szempontból az 1. pont volt a leginkább említésre méltó. Ebben Hazai a megszállók nevében közölte a lakosokkal, ill. hívekkel, hogy az *„Istentiszteletek mint eddig, ezután is minden gátlás nélkül folytathatók.”*¹⁰² A pontok többsége korlátozásokat tartalmazott. Ezek röviden felsorolva az alábbiak voltak: november 1-én 8⁰⁰-ig minden személy- és teherautót a Búzapiac térre kellett vinni, ha már a kocsi nem volt üzemképes, ez esetben a Polgármesteri Hivatalban kellett bejelenteni (3.). 12⁰⁰-ig minden fegyvert (2.) valamint a rádiót (7.) a városháza tanácstermébe kellett a lakosoknak bevenni. *„Most érezzük csak, hogy mit jelent egy ilyen készülék a mai embernek különösen ilyen mozgalmas időkben. Az ember a megszokott időben önkéntelenül megy, hogy bekapcsolja a készüléket és meghallgassa a híreket, aztán csalódottan ül vissza a helyére.”*¹⁰³ 10⁰⁰-ig minden közhivatalnoknak munkába kellett állania (9.). A megszállók rendelkezése tiltotta a szeszes italok kiszolgálását (5.), annak ellenére, hogy a szovjet katonák előszeretettel néztek a pohár fenekére, és – mint a Hesz-házaspár esete is mutatja – nem egyszer követelték a lakosoktól, hogy szolgálják ki őket. A boltoknak a törvényben előírtaknak megfelelően nyitva kellett tartaniuk (4.), este 18⁰⁰ és reggel 6⁰⁰ óra között kijárási tilalom lett bevezetve (6.). Minden férfinak, aki a honvédség bármiféle állományában (tényleges, tartalékos) volt, a főjegyzői szobában kellett megjelennie 12⁰⁰-ig (8.). Az előző nap, október 31-én, a zsidó javakat, az arra kijelölt helyről elvivőknek vissza kellett azokat juttatniuk (11.). A házakra vörös zászlót kellett kitűzni (10.). Az ellenkezőkkel szemben a kalocsai Katonai Parancsnokság, mely a mai Petőfi Sándor utcában, a Kígyós felé székelt¹⁰⁴, kész volt erőszakkal fellépni. Mindezért Hazai intette a lakosságot, hogy *„A kiadott rendelkezéseket teljes egészében teljesítse, nehogy ezzel*

¹⁰¹ BANGÓ-RÉPA <http://kalocsainoverek.hu/patrona.html> és <http://kalocsainoverek.hu/antida.html> (2011. márc. 12.)

¹⁰² FKL I. 1. a. (Politica) 7374/1944.

¹⁰³ GN. 38.

¹⁰⁴ HESZ KÁROLY szóbeli közlése (2010. július 22.) – j. n.

*saját maga, illetve ezáltal a város polgárságának bármi hátránya származzon.*¹⁰⁵ Hazai november 8-tól a kalocsai járás vezetését is átvette, mivel a főszolgabíró is elmenekült.¹⁰⁶

A november 10-i 2. sz. parancsában a Katonai Parancsnokság elrendelte, hogy ezentúl a magyar pengőn kívül a Szovjet Katonai Parancsnokság által kibocsájtott hadipengő is forgalomba lépett (1 magyar P = 1 hadi P). Ezeket kötelesek a kereskedők és a lakosság elfogadni, ellenkező esetben haditörvényszék elé kerülnek.¹⁰⁷

Mindezek mellett a Vörös Hadsereg magyarországi parancsnoksága szórólapok útján tájékoztatta a megszállás alá került magyar lakosságot, hogy őket *„nem az a cél vezérli, hogy annak bármely részét elfoglalja, vagy hogy megváltoztassa Magyarország társadalmi rendjét.”* Emellett, más nyugtatásnak szánt álszent szózuhatagokat bocsátott a megszálltakra. Az, hogy mennyi volt ebből igaz, azt az ezt követő évtizedek bizonyították. A felhívás azon mondata, mely szerint *„A hitlerista rablók és magyar bérenceik [nyilasok] rémítgetnek benneteket a Vörös Hadsereg bevonulásával Magyarországra.”*¹⁰⁸ annyiban felelnek meg a valóságnak, hogy a nyilasok a megszállók tényleges brutalitására rá is játszottak, rémhíreket terjesztve országszerte. Így például a Dunántúlon az terjedt el, hogy *„Kalocsa lángokban áll és 2000 a halottak száma.”*¹⁰⁹, hogy Grösz érseket a bevonuló szovjetek – Virág pécsi püspökhöz hasonlóan – kivégezték.¹¹⁰ December 14-én a fogságból szabadult kélesi uradalmi tanító mondta el Grösznek, hogy a magyar csapatoknak napiparancsban adták ki szerdánként, hogy *„Az oroszok Kalocsát a város négy sarkán felgyújtották és teljesen elpusztították; a székesegyház tornyai is romokban hevernek; dr. Hazai városvezető százszámra végeztette ki az embereket; akik a tűzben és a vérfürdőben el nem pusztultak, azokat az oroszok összefogták, fülükbe bélyegzőt égettek, homlokukra sarló- és kalapácsjelvényt ragasztottak és elhurcolták őket Kievbe.”*¹¹¹

IV. 4. Gombos Károly, Sággy Elek és a szovjetek

Mint érsek, tagadhatatlan, hogy a vezérszálat a Főegyházmegye életében Grösz József személyén keresztül kell vizsgálni. Mindezek mellett azonban nem szabad elfeledkezni mindazokról a személyekről, kik nagyban segítették munkáját, akik ezekben a viszontagságos időkben is hűséges munkatársai voltak, követték utasításait, igazgatták az érseki gazdaságot vagy éppen segítették azokat, akik erre rászorultak. Mindezen egyházfiak

¹⁰⁵ FKL I. 1. a. (Politica) 7374/1944.

¹⁰⁶ GN. 43.

¹⁰⁷ FKL I. 1. a. (Politica) 7374/1944.

¹⁰⁸ KFL I. 1. a. (Politica) 7386/1944.

¹⁰⁹ GN. 46.

¹¹⁰ Uo. 147. Virágnak sem esett bántódása.

¹¹¹ Uo. 73.

közül kettőről mindenképpen kell, hogy szót ejtsünk. Egyikük, a harangügyek kapcsán már említett Gombos Károly érseki irodaigazgató, a másik Sággy Elek¹¹² érseki jószágkormányzó. Grösz a naplójában előszeretettel becézi őket Karcsinak ill. Lexinek.¹¹³

Gombos 1907-ben született a bácskai Újverbászon, pappá 1932-ben szentelték, hivatását 1956-ban hagyta el, 1982-ben hunyt el Budapesten. Sággy a Vas vármegyei Bő községből származott, 1906-ban látta meg a napvilágot, pappá 1931-ben szentelték, Kalocsára Grösz érsek vitte magával Szombathelyről¹¹⁴, 1992-ben halt meg. 1944-ben még mindketten erejük teljében voltak, Gombos 37, Sággy 38 éves volt. Az érsek mellett végzett munkájukról a legtöbb információt a főpásztor naplójából tudunk meg a tárgyalt időszakban. A naplóban ők ketten vannak a legtöbbször említve Grösz munkatársai közül.

Sággy jószágkormányzó 1944. november 11-én az érseki uradalom böddi gazdaságát kereste fel a főintéző társaságában. „*Ott is ép úgy megy a [szovjetek részéről] a harácsolás, mint máshol, a munka pedig éppen olyan rosszul megy, mint a legtöbb helyen.*”¹¹⁵

A miskei plébánián berendezkedett Cserenkov ezredes, a kerület szovjet parancsnoka november 9-én tiszteletét tette az érsek előtt egy másik tiszt, Dalickij¹¹⁶ társaságában, a vizitet Grösz 17-én viszonzta Sággy és Gombos kíséretében, ez alkalommal már Kalocsán, mivel az ezredes beköltözött a városba. A három pappal kellő udvariassággal bántak.¹¹⁷ A vacsorán felmerült Nyikolaj Leonidov gárdaezredeséről, hogy az érsek intézzon főpásztori szöveget híveihez, megnyugtató gyanánt; ezügyben másnap Grösz újra megbeszélésre küldte a parancsnokhoz Gombost és Kujáni Ferenc érseki generális vikáriust.¹¹⁸

November 18-án Gombos a leningrádi Dalickij ezredessel¹¹⁹ „*végigjárta azokat az egyházi épületeket, illetve intézményeket, amelyekben... komolyabb kifogások merültek fel az orosz katonák viselkedése ellen...*”. A tiszt ezeken rendet teremtett – még, ha csak ideig-óráig is. Ezzel párhuzamosan Cserenkov ezredes Sággy kíséretében a csornai gazdaságba autózott,

¹¹² Sággy Elek (1906-1991) – 1931-től pap. 1937-ben szerzett mezőgazda oklevelet Mogyoróvároton. 1939-től szombathelyi püspöki, 1943-1946-ig kalocsai érseki jószágkormányzó. 1944 őszén a nyilasok elhurcolták, végül azonban kiszabadult. 1945-ben c. apát, 1946-tól a vasvár-szombathelyi székeskáptalan kanonokja. Mivel dicsérte Mindszenty bíborost egy prédikációjában 1949 húsvétján letartóztatták, majd 5 hónapra bebörtönözték. 1952-ben ismét letartóztatták, mert nem volt hajlandó Pétery és Kovács püspökök ellen vallani. 1953-ban 5 év börtönre ítélték. Az 1955-ben szabadult, az 1956-os forradalom bukása után újra letartóztatták. 1957-ben Tö-kölre internálták. 1968-tól éneklőkannok és sárvári főesperes.

¹¹³ Elek = Alexius (latin)

¹¹⁴ Grösz vette rá korábban, hogy gazdasági tanulmányokat végezzen, így Kalocsán alkalmas lett arra, hogy jószágkormányzó legyen. / HESZ KÁROLY szóbeli közlése (2010. július 22.) – j. n./

¹¹⁵ GN. 45.

¹¹⁶ Grösznél Dalickiként szerepel.

¹¹⁷ Uo. 43, 52.

¹¹⁸ Uo. 52-53.

¹¹⁹ „Az orosz tisztek csak hadnagynak mondják, ő maga ezredesnek tituláltatja magát, de biztosra veszem, hogy nem katonai a beosztása és rangja és olyan hatalma van, amelyet nemcsak az egyszerű katonák, hanem a magasabb rangú tisztek is respektálnak.” /Grösz érsek/ ld. GN. 54.

ahonnan kizavarta katonáit, az ottani parancsnokot pedig másnapra berendelte Kalocsára.¹²⁰ Sággy kérésére Dalickij és Cserenkov ezredes a csornai állatállomány ügyében intézkedett, mivel azokat elhajtották. November 27-én, a két Kalocsáról távozó tiszt tanácsára az állatokat a kalocsai gazdaságba hozták át.¹²¹

Miután december első hetében a szovjetek elhagyták Kalocsát a front vonultával, – a parancsnok 7-én távozott –, csak néhányan maradtak helyben, az új kinevezett parancsnok később érkezett. Az érsek megbízásából Sággy jószágkormányzó december 5-én Bajára utazott az ottani parancsnokhoz – mint később kiderült eredménytelenül, bár illendően fogadták. Kérte a parancsnokot, hogy vegye védelme alá az érseki uradalom gazdaságait, mert amióta Kalocsáról a Katonai Parancsnokság kivonult, ellenőrző hatóság hiányában *„kifosztották a kélesi gazdaságot, ma [7-én] pedig jelentették, hogy ugyanez történt a hildi és érsekhalmi gazdasággal is.”* Az érsek tartott attól, hogy legközelebb már a lakókat fogják kifosztani.¹²²

Gombos irodaigazgatónak hosszas fáradtságot nem ismerő tárgyalások következményeként sikerült december 8-án elérnie, hogy Kalocsa élére új tanács álljon fel. Az alakuló ülésre 10-én került sor.¹²³

December közepére Sággy már minden erejével arra törekedett, hogy az érseki uradalom állatállományát az elhajtás elől, más javakat az elrablás elől megmentsen. *„Szegénynek valósággal fizikai fájdalmat okoz az érseki uradalom szétzüllése... A legjobb úton voltunk arra, hogy a hatalmas vagyont a köz javára kamatoztassuk és most az előtt a feladat előtt állunk, hogy mindent előlről kezdjünk, ha ugyan túléljük a pusztulást.”*¹²⁴

Sággy 1944 karácsony másnapján az érsekség nevében mondhatni szerződést kötött a szovjetekkel 30 ökör visszaszolgáltatásáért, néhány vagon széna, szalma fejében, de ezt végül a megszállók nem tudták teljesíteni, nem találván az állatokat. A szalma és széna árát viszont január 17-én kifizették. Tíz nappal később Sággy Miskéről visszaszerezte az elhajtott 50 drágszéli tinót.¹²⁵, két nappal később a dunai jégzajlás miatt sikertelenül akart átkelni Izsáknál, a túlparti érseki erdőségeket ellenőrizni.¹²⁶ A jószágkormányzó rendszeresen tárgyalt gazdasági ügyekben a megszállók parancsnokával.¹²⁷ 1945. január 4-én Sággy Csornán járt. A jószágkormányzót felháborította a szovjetek viselkedése az uradalom

¹²⁰ GN. 54.

¹²¹ Uo. 58, 61.

¹²² Uo. 69.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo. 72.

¹²⁵ Uo. 81-82, 104, 114.

¹²⁶ Uo. 83-84.

¹²⁷ Uo. 89.

cselédjeivel. „... *hetek óta istállóban élnek; lakásaikba a repülőtéren orosz katonák telepedtek be.*”¹²⁸ Sággy körútjai során egyre többet dühöngött a szovjetek viselt dolgain. „*lesz ez még rosszabbul is.*” – „nyugtatta” érseke.¹²⁹ Hagyó-Kovács Gyula¹³⁰ előszállási ciszterci jószágkormányzó hasonló pusztulásról tájékoztatta érsekét 1945. március közepén.¹³¹ Gombosnak február közepén a Drágszélen kellemetlenkedő szovjeteket sikerült a parancsnokságra citálnia.¹³²

Gombos a parancsnokság segítségével visszaszerezte az eltulajdonított érseki szánkót; sikerült jó kapcsolatot kiépítenie a parancsnoksággal. Ezt így jellemzi az érsek: „*úgy jár be-ki a parancsnokságon, mintha oda tartozna. Szinte elvárják, hogy mindennap benézzen, ha van ott dolga, ha nincs. A városparancsnok helyettese... egy üveg benzint adott neki öngyújtója számára és tűzkövet... és biztosította, hogy akármikor literszámra kaphat benzint, csak szóljon, ha kell valami.*”¹³³ Ez Grósznek is kedvezett, mivel köztudottan erős dohányos volt.

IV. 5. „Főpásztori szózat a béke kieszközlésére”

Grósz, tartva attól, hogy a megszállók propaganda célokra használnák fel híveihez szóló szózatát, Leonidov felvetését először visszautasította, végül azonban meggondolta magát és november 18-án beküldte a Katonai Parancsnokságra ez ügyben vikáriusát és irodaigazgatóját, értesítendő Cserenkov ezredest álláspontja megváltozásáról. A beszéd még aznap elkészült.

A szózattól azt várta, hogy megnyugtatóan fog hatni, a megszállás alatt lévő Főegyházmegyéje magyar híveire, mert „...*híveimnek bizonyára jól esik, ha főpásztorokról hallanak és a nehéz időkben egy pár bátorító és buzdító szót hallanak tőle...*”.E mellett azt is remélte, hogy cserében a szovjetek a felmerülő panaszokat haladéktalanul orvosolni fogják.¹³⁴ A beszédét mindenképpen úgy akarta megírni, hogy azt ne lehessen se propagandaként, se Egyház ellenes agitációként felhasználni.

Grósz József 1944. évi XVIII. körlevelében közreadott főpásztori szózatában¹³⁵ megnyugtatólag kijelentette minden papja és hívei számára, hogy érseki székvárosát nem

¹²⁸ Uo. 92.

¹²⁹ Uo. 111.

¹³⁰ Hagyó-Kovács Gyula (1888-1960) – 1908-ban lépett a ciszterci rendbe, pappá 1913-ban szentelték. 1917-től az előszállási ciszterci birtok másod-, majd 1924-től teljes jogú jószágkormányzója. 1939-től felsőházi tag. 1945-1951 között négyszer tartóztatták le. A Grósz-per hetedrendű vádlottjaként 13 év börtönrre ítélték. Az 1956-os forradalom alatt kiszabadult, de 1957 júniusában ismét letartóztatták, majd augusztusban amnesztiával szabadult.

¹³¹ GN. 170.

¹³² Uo. 138.

¹³³ Uo. 97, 101.

¹³⁴ GN. 52-53.

¹³⁵ Circulares 1944. XVIII. 7386/1944.

hagyta el a megszálláskor, hanem a Gondviselés kegyelmében bízva kalocsai hívei körében maradt, hogy jelenlétéből meríthessenek erőt. Ezzel a közléssel a rémhíreknek is elejét akarta venni, ami róla és Kalocsáról terjedtek el. A főpap utalt a november 1-i hirdetményben foglaltakra, ami az istentiszteletek szabad megtartását garantálta, valamint köszönettel vette tudomásul, hogy a szovjet parancsnok engedélyezte, hogy minden vallási cselekmény akadály nélküli lefolytatásra kerülhessen. Reményét fejezte ki, hogy nem csak Kalocsán, hanem a Főegyházmegye más megszállás alatti településén is így jártak el a szovjetek. A Vörös Hadsereg felhívásával, már amennyiben a megszállók csakugyan a háború mielőbbi befejezésére törekszenek, és céljuk a béke helyreállítása, ez esetben egyetértéséről biztosította a szovjet felet, mivel *„Minket is a béke őszinte szándéka és akarása vezetett a múltban, mikor a békéért imádkoztattunk és ismételten előírtuk papjainknak és híveinknek, hogy a békéért nyilvános könyörgéseket tartsanak.”*¹³⁶

Fontos hangsúlyozni, hogy Grósz főpásztori szózatában vitéz Horthy Miklóst Magyarország törvényes kormányzójának nevezte, *ergo* őt ismerte el az ország legitim államfőjének, nem pedig a magát nemzetvezetőnek tituláló, egyben állam- és kormányfő Szálasi Ferencet. Ehelyütt megemlékezett a kormányzó sikertelen kiugrási kísérletéről is, melyről *„A hozzánk jutott hírekből megállapítható az, hogy ezt a lépést a nép legszélesebb rétegei megnyugvással fogadták...”*.¹³⁷ Szózata végén az érsek további imáiról biztosította szenvedő híveit, és azokat is imára, imahadjáratra szólította fel a békéért.

IV. 6. Horváth Győző segédpüspök halála

Horváth Győző Csütörtökön született, Pozsony vármegyébe, a kiegyezés évében. Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek 1890-ben Kalocsán szentelte pappá, 1912-ben X. (Szent) Pius pápa martiropolisi címzetes püspökké, ezzel együtt kalocsai segédpüspökké nevezte ki Csernoch János érsek mellé, akivel együtt négy (ill. öt) érsek¹³⁸ mellett szolgált.

A szovjet megszálláskor már idős ember volt, 77. évében járt. Már a frontvonal közelsége is okozott számára kellemetlenséget, kalocsai házának melléképületébe akna csapódott be, ezt követően meg rögtön a megszállás elején szovjetek költöztek be hozzá. A segédpüspök az érsekkel folytatott november 15-i beszélgetésükkor elmondta, hogy előző nap különösen *„szemét népség telepedett be házába”*, ezekhez képest a korábbi két szovjet csoport elviselhetőbb volt. *„... most aztán egy szörnyen garázda társaságot kapott, amely az*

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ 1912-1944 között: Csernoch János (1911-1913), Várady Lipót Árpád (1914-1923), gróf Zichy Gyula (1923-1942), [Glattfelder Gyula (1942-1943)], Grósz József (1943-1961)

egész házat felkavarta.” Horváth elmondta, hogy cselédjei már a háztól való szökést is fontolgatták. Grósz hívta a segédpüspököt, hogy költözzön be az Érseki Kastélyba, de Horváth ezt köszönettel visszautasította, nem akarván ellenőrizetlenül hagyni otthonát, hogy az még inkább ki legyen szolgáltatva.¹³⁹

A segédpüspök december első felében lebetegedett, december 14-én be kellett szállítani az Érseki Szt. Kereszt Kórházba, nem sokkal azután, hogy az érsek járt nála. A betegsége egyre súlyosbodott, influenzás tüdőgyulladásra volt. December 16-án szentmise után jelentették Grósznak, hogy idős segédpüspöke már haldoklik. *„Bementem hozzá. Gyengén volt, de megismert. Úgy láttam, hogy készen és nyugodtan várja az Úr hívó szavát.”*¹⁴⁰ Végül átmeneti javulás után 19-én reggelre Horváth Győző állapota válságosra fordult, majd 10³⁰-kor eltávozott, *„két nappal 78. születésnapja”*¹⁴¹ *előtt. Kemény, elveihez ragaszkodó, harcos egyéniség volt, főpásztorainak hűséges munkatársa. Az Úr legyen örök jutalma!”*¹⁴² Születésnapján, 21-én – amit már nem élhetett meg – délelőtt Grósz érsek vezetésével ünnepi szentmisével emlékeztek meg róla, majd délután a temető papi kriptájában helyezték örök nyugalomra.¹⁴³

V. KALOCSA A RENDSZEREK KÖZÖTTI ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN

V. 1. politikai pártok és a kalocsai Nemzeti Bizottság megalakulása

Az 1944. decemberében Debrecenben összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlésen (INGy) a megjelentek megválasztották az Ideiglenes Nemzeti Kormányt (INK), mely vitéz lófő dálnoki Miklós Béla vezérezredes elnöklete alatt állt fel. Így Magyarországnak két kormánya volt egyszerre, az egyre nyugatabbra húzódó bukott Szálasi-kormány és az egyre nagyobb területet ellenőrző Miklós-kormány. Az INGY-en a kalocsai járást Janzer István számtanácsos képviselte.¹⁴⁴ Grósz örömmel értesült az új kormány megalakulásáról. Janzer január 13-án kereste fel a kalocsai érseket és biztosította arról, hogy jó katolikusként és kongreganistaként szem előtt fogja tartani az INGY-en az Egyház érdekeit.¹⁴⁵ Janzer február elején Hazaival is el kívánt menni Debrecenbe, de ekkor az utak járhatatlansága miatt, csak Kecskemétig jutottak, ahol Márkus Ferenc főispánnal konzultáltak.¹⁴⁶

¹³⁹ GN. 50.

¹⁴⁰ Uo. 76.

¹⁴¹ Mivel Horváth Győző 1867. december 21-én született, 1944. december 21-én nem 78, hanem 77 éves lett volna, 1945-ben töltötte volna be a 78. életévét. Grósz feltehetően elírta a korát, vagy rosszul emlékezett rá.

¹⁴² GN. 77.

¹⁴³ Uo. 78.

¹⁴⁴ ASBÓTH-ROSICS. 160.

¹⁴⁵ GN, 1995. 102.

¹⁴⁶ Uo. 129.

December óta új szovjet parancsnok került Kalocsára. Ez a tiszt két hétig semmi kapcsolatot nem vett fel az érsekkel, ezalatt a várost és lakosait tanulmányozta. Grösz előtt lényegében megfontolt ember benyomását keltette. „*Mikor aztán [a parancsnok] megismerkedett a helyzettel, annál megértőbbnek mutatkozott. Úgy látszik, az érsekről még a baloldaliaktól is nagyon jó információkat kapott.*”¹⁴⁷ Újév napján az érsek vendégül látta vacsorára, a szovjet felajánlotta, hogy, ha valami panasza vagy kérése lenne, nyugodtan értesítse bármikor. 11-én Gombos társaságában Grösz látogatott el a parancsnokhoz.¹⁴⁸

1945. január 6-án a kommunista többségű Munkás- és Parasztszövetség egy hivatását elhagyott kolozsvári pap, Farkas János és Baksa József¹⁴⁹ kőműveslegény vezetésével át akarta venni a hatalmat Kalocsán. A városházát sikerült is elfoglalniuk, azonban keresztülhúzta számításukat Gombos. A szovjet városparancsnok intencióját ugyanis szándékosan félreértelmezve, nem csak megszervezték pártjukat, de úgy gondolták a hatalmat is átvehetik. A parancsnok azonban nem kívánta Hazai Gyula távozását a városvezetésből. Hazai 10-én személyesen tájékoztatta Grösz érseket az elmúlt néhány nap eseményéről.¹⁵⁰

Kalocsán a Magyar Kommunista Párt (MKP) decemberi megalakulását követően 1945 januárjában a többi politikai párt is létrejött. A nagyok közül 26-án a Nemzeti Parasztpárt (NPP), majd másnap a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSzDP). Ugyancsak megalakult még január 16-án a Független Kisgazda Párt (FKgP) és a Polgári Demokrata Párt (PDP). Előbbi megalakulását Grösz különösen örömmel fogadta.¹⁵¹

A kommunisták kezdeményezésére jött létre a kalocsai Nemzeti Bizottság (NB) február 15-én. Elnöke Selmeczy Károly (PDP), titkára Kemény Györgyné (MKP) lett. A FKgP 28, a PDP, a NPP, a MSzDP és a MKP 11-11 tagot delegált a testületbe. A város rendőrkapitányává március 6-án Lengyel Istvánt nevezték ki.¹⁵² A polgármesteri teendőket Kalocsán még továbbra is Hazai látta el.

V. 2. P. Kerkai Jenő Grösz érseknél

AKALOT atyja, P. Kerkai Jenő jezsuita szerzetes január 12-én váratlanul Kalocsára érkezett egy szovjet autóval, Debrecenből kiinduló körútja egyik állomásaként. Az INK rendeletét hozta el az érseknek. P. Kerkai még december 6-án szökött meg Budapestről, a

¹⁴⁷ Uo. 80.

¹⁴⁸ Uo. 89., 97.

¹⁴⁹ Baksa József – 1945. április 15. és 1946 júniusa között Kalocsa polgármestere. Eredeti foglalkozását tekintve kőműves. A közmunkára behívottak ügye miatt hívta vissza a polgármesterségből a kalocsai MKP. Az 1948-as választásokig Nagypál József helyettes polgármester vezette a képviselőtestületet, akkor Péter István követte.

¹⁵⁰ Uo. 93-94., 96-97.

¹⁵¹ ASBÓTH-ROMSICS. 13-14., GN. 103.

¹⁵² Uo. 14, 160-161.

nyilasok letartóztatása elől. A jezsuita átadta vitéz Miklós Béla id. kir. miniszterelnök a papsághoz intézett kérését, miszerint „*igyekezzék a nép idegenkedését a honvédségtől eloszlatni vagy legalább tompítani, hogy a hadseregben a megbízható polgári elem is megfelelő számban képviselve legyen.*” P. Kerkai a KALOT-munka újraindítására kérte Grósz érseket ill. értesítette a Szekfü Gyula, Kovrig Béla, Közi Horváth József és gróf Pálffy József vezetésével szerveződő Keresztény Demokrata Néppárttól (KDNP), mely a FKgP-tal kötött együttműködési megállapodási szerződést.¹⁵³

Jenő atya a budapesti zsidóság sorsáról, Kállay volt kormányfő és Mindszenty veszprémi püspök elfogatásáról is tájékoztatta a kalocsai érseket. P. Kerkai, Miklós kormányfő a papságot méltató elismerő szavait is tolmácsolta, amit Miklós a jezsuitával személyesen közölt, miszerint „*ebben az országban csak a papok voltak hősök, akik német propaganda és nyilas terror ellenére is helyükön maradtak.*” Ezt később az érsek a május 24-i püspöki konferencián is megemlítette, valamint idézte a református Vásáry István pénzügyminisztert is, aki ugyancsak dicsérte a katolikus papokat, mert „*százszor inkább megállták a helyüket*”, mint saját felekezete lelkészei. Valóban, ez volt a jellemző a szovjet megszállás idején, a front közeledtekor is, ellentétben a települések világi hatóságainak jelentős részével (különösen, ha azok nyilas érzelműek voltak), a plébánosok túlnyomó többsége megbízatási helyén maradt, természetesen ez nem volt kiegyenlített az egyházmegyék között. A Kalocsai Érsekségben csupán két pap hagyta el állomáshelyét, ezzel szemben a Csanádi Püspökségben sokkal nagyobb volt az elmenekült papok száma.¹⁵⁴

Grósz érsek kelletlenül fogadta azt a hírt, miszerint Szálasinak a budavári királyi palotában való eskütételénél a püspöki karból megjelent Uzdóczy-Zadravecz István volt-, és Hász István hivatalban lévő tábori püspök – utóbbi beszédet is mondott. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy a ferences püspök csak Serédit képviselte protokolárisan. P. Kerkai mindent elmondott az érseknek, amit a püspöki kar tagjairól tudott; valamennyiükre igaz volt, hogy nehéz helyzetben voltak. Jenő atya a nyilas kormány tagjait örültnek és gonosztevőnek tartotta.¹⁵⁵ A Szent Koronáról és a Szent Jobbról¹⁵⁶ a jezsuitának bizonytalan információi voltak.

¹⁵³ GN. 97-98.

¹⁵⁴ Uo. 98-100.

¹⁵⁵ Uo.101

¹⁵⁶ Uo. 254. Az amerikai katonai misszió hozta haza George S. Kovach alezredes kezdeményezésére.

V. 3. Papok részvétele a városi politikában

Gombos a városi politikai életben is részt vett, fontosnak tartotta a polgári pártok megszervezését. Biztatására szervezték végül meg a PDP-t, NPP-t és a MSzDP-t. Célja volt, hogy a hátuk mögött az érsekséggel, a polgári pártok többségbe kerüljenek a NB-ben és a városi képviselőtestületben.¹⁵⁷

Gombos közbenjárt több kalocsai érdekében is. 20-án elfogták a kalocsai villamostársaság igazgatóját és embereit, de neki sikerült kiszabadítani őket. Megpróbált közbenjárni Dulovics Árpád volt királyi miniszteri tanácsos és felesége érdekében is, kiknek házában beszállásolt szovjetek laktak. Dulovicsék a ház egyik szobájába szorultak. A szovjetek *„Az elmenekültek lakásaiból hordják el a bútorokat. Ahová orosz katonák kvártélyozták be magukat, ott már sok mindent eltörtek vagy nagylelkűen elajándékoztak.”*¹⁵⁸ Kalocsán több szökött foglyot is rejtegettek, még az Érseki Kastélyban is. Itt Hamvas csanádi püspök unokaöccse bújt meg, de kellemetlenkedései miatt Gyetvai Péter szertartó végül elküldeni kényszerült.¹⁵⁹

Gombos várospolitikában és pénzügyekben végzett *„tagadhatatlanul eredményes munkáját”* *„a mieink közül”* többen is megirigyelték. Ez alatt feltehetően az érsek elsősorban Kerner István szemináriumi rektort értette. Kerner februártól próbált előtérbe kerülni, nem sok sikerrel, Grösz meg volt elégedve Gombossal; ennek ellenére rendre próbálkozott. A kommunistáknak Kerner előtérbe kerülése lett volna hasznos; úgy vélték, hogy a rektort könnyebben terelhetnék a számukra kedvező irányba. Gombost ki nem állhatták. *„Ő [Kerner] annyira fél, hogy az utcán előre köszön az orosz katonáknak;... vele majd lehet alkudni. Csak hát Gombost nem lehet onnan könnyen félre állítani!”* Kerner végül a „Kalocsa és vidéke” szerkesztését vállalta, de a kapcsolattartó a parancsnoksággal továbbra is az irodaigazgató maradt. Végül Kerner egy rossz döntése miatt a városparancsnok bizalma Gombosban megrendült. Az eset kapcsán az érsek attól tartott, hogy a kommunisták oldalára áll át. A rektor ennek ellenére a továbbiakban is folyamatosan bírálta Kujánit és Gombost, a NB-gal kapcsolatos döntéseikért.¹⁶⁰

Március elején Gombos tárgyalásokat folytatott az országos állapotokról, a Varga Bélával (FKgP-alelnök) a városban tartózkodó Szeder Ferenc képviselővel (MSzDP), aki a kommunistáktól való nagyobb távolságtartásra intette kalocsai párttársait.¹⁶¹

¹⁵⁷ Uo. 102, 117.

¹⁵⁸ Uo. 111.

¹⁵⁹ Uo. 108, 116.

¹⁶⁰ Uo. 118-120, 127-128.

¹⁶¹ Uo. 163.

V. 4. Magyarország államformát vált, az 1946-os rendszerváltozás

Magyarországon a XX. század során többször is lezajlottak rendszerváltások, - változások; az ország államformája több ízben is megváltozott.¹⁶² Tárgyalt időszakunkban, a legfontosabb változást a II. Magyar Köztársaság magalakulása jelentette, az 1946:I. tv. február 1-i hatályba lépésével. A Magyar Királyság utolsó miniszterelnökét, Tildy Zoltán (FKgP) református lelkészt választották a II. Magyar Köztársaság 1. elnökévé, a kormányfő Nagy Ferenc (FKgP) lett. A Nemzetgyűlésben egyedül a lengyel nemesi származású Slachta Margit nővér (Keresztény Női Tábor = KNT-elnök), nemzetgyűlési képviselő szólalt fel a királyság védelmében. A püspöki kar határozottan tiltakozott a döntés ellen, a hercegrímással az élen, a döntés elhalasztását kérték, de semmibe vették kérésüket.

A kalocsai NB részéről 1946. január végén megkeresés érkezett a Főszékesegyházi Plébániára, melyben kérték és egyben elrendelték, hogy február 1-én 15³⁰-kor, a köztársaság kikiáltása alkalmából 10 perces harangozást rendeljenek el a város templomaiban. A kérést Horváth Alajos c. apát, kanonok, esperes, plébános az Egyházi Törvénykönyv 1169. kán. 4. §-ra¹⁶³ hivatkozva visszautasította, kifejtve, hogy profán célokra nem harangozhatnak. Mindezek mellett Horváth atya hivatalból értesítette Hódi János NB-elnök kéréséről az Érseki Hatóságot.¹⁶⁴ Grösz érseket, mint „városunk megmentőjét, aki már egyszer megmutatta Kalocsa népének azt, hogy a legnehezebb időben, élete kockáztatása árán is a független magyar érdekek mellett foglalt állást”, Hódi meghívta az ünnepségre és kérte tőle a harangozás elrendelését; a meghívást az érsek visszautasította, azzal indokolva, hogy azt politikai szerv rendezi.¹⁶⁵ Az érsek megbízottja a NB február 1-i díszgyűlésén a kommunista tagok felvetésére, hogy a város „felszabadulása” után harangoztak, pedig az sem volt szakrális célzatú, a pap a megszálló parancsnok utasítására hivatkozott, valamint, hogy akkor nem volt mit tenniük, kényszerűen kellett cselekedniük.¹⁶⁶ A NB kalocsai tömegrendezvényein Grösz rendszerint nem vett részt, helyette Gombos többnyire Farkas István irodatisztet bízta meg a képviselettel.¹⁶⁷ Dobi István földművelésügyi miniszter június 5-i beszédét a Búzapiac téri nagygyűlésen Gombos hallgatta meg, aminek sok mondanivalója

¹⁶² 1000/1001-1918 – királyság, 1918-1919 – I. (nép)köztársaság, 1919 – tanácsköztársaság, 1919-1920 – anarchikus állapotok, 1920-1946 – királyság, 1946-1949 – II. köztársaság, 1949-1989 – népköztársaság, 1989-től napjainkig – III. köztársaság

¹⁶³ CIC 1917. Can 1169 §4. Salvis conditionibus, probante Ordinario, appositis ab illis qui campanam ecclesiae forte dederint, campana benedicta ad usus mere profanos adhiberi nequit, nisi ex causa necessitatis aut ex licentia Ordinarii aut denique ex legitima consuetudine. <http://www.igray.org/codes/cic17lat.html> (2011. márc. 12.)

¹⁶⁴ KFL I. 1. a. (Politica) 396/1946.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Kalocsa és Járása. 1946. febr. 9. vö. KFL I. 1. a. (Politica) 564/1945: „A háború befejezése alkalmából országosan harangozás és Te Deum rendeltetnek a rádió útján. V. 9-én 6⁰⁰-7⁰⁰ között harangozás.”

¹⁶⁷ KFL I. 1. a. (Politica) 2833/1946.

nem volt. Többek között Dobi kijelentette, hogy az Egyház tehet arról, hogy ő nem tudta elvégezni a négy elemi sem.¹⁶⁸

Az egyházi intézmények tiltakozó magatartását a „Kalocsa és Járása” lap *Hogyan ünnepelte Kalocsa a köztársaságot?* c. cikkében élesen, antiklerikális felhanggal bírálta, a Habsburgok melletti tüntetesként deklarálta és felrótta, hogy szerintük direkt akkor tartottak a katolikus iskolák diákjai számára szentségimádást, hogy az ünnepségekre ne mehessenek el.¹⁶⁹ Az egyház- és érsek-ellenes kirohanások a különböző sajtótermékekben egyre inkább megszaporodtak, már a korábbi hónapokban is. Pl. az újságíró a „Dél-Pestmegyében” különös párhuzamot mutatott fel *Kalocsa: Az érseki aula homályában még mindig nem akarnak tudni a demokráciáról* c. cikkében. A régi rendet, az Egyházat Ajtony vezérrel, az 1946-os politikai rendszert Szent István királlyal hozta szinkronba, és még sorolhatnánk más elképesztő hasonlatokat is.¹⁷⁰

Grósz érsek álláspontját vizsgálva, habár bizonyosan a királyság államformáját tartotta helyénvalónak, a történeti hagyomány folyamodványaként; Mindszenty bíborossal ellentétben, aki köztudottan legitimista érzelmű volt, és II. Ottó örökös királyt¹⁷¹ *alias* Habsburg-Lotharingiai Ottó trónörökös, magyar királyi herceget, IV. (Boldog) Károly apostoli király és Zita királyné legidősebb, ekkor 34 éves fiát tartotta jogosultnak a magyar trónra, az ország törvényes államfőjeként, – ennek ellenére olyan lépéseket, amivel 1949-es perében vádolták, nem tett –; Grósz esetében valamivel más lehetett a helyzet. Ő, habár a királyságot támogatta, könnyebben tudott alkalmazkodni a felálló változásokhoz, kompromisszum-készsége és helyzetfelismerése folytán.

V. 5. A politikai rendőrség üzelmei Kalocsán

Baksa Józsefet 1945. április 15-én a NB kommunista nyomásra Kalocsa polgármesterévé nevezte ki, a mindezidáig helytálló Hazai Gyula helyére, majd 18-án tiszteletét tette Házi Árpád alispánnál. A letartóztatások Baksa pártfogásával „*népellenes cselekmények*” címszó alatt folyamatosan zajlottak, akár semmiségért is letartóztattak és népbíróság elé

¹⁶⁸ KFL I. 1. a. (Politica) 1455/1946.

¹⁶⁹ Kalocsa és Járása. 1946. febr. 9.

¹⁷⁰ Dél-Pestmegye. 1946. szept. 29.

¹⁷¹ Örökös király: 1791:III. törv. értelmében így nevezik a még megkoronázatlan királyt, aki elődje halála után azonnal birtokolja a teljes királyi hatalmat. IV. (Boldog) Károly király halála után így Ottó trónörökös (*1912), örökös király lehetett, bár azt gyakorolni nem volt módja. Magyar legitimisták II. Ottó néven fel is esküdtek rá még 1922-ben. Az osztrák császári trónra vonatkozó igényéről Habsburg Ottó osztrák főherceg 1961-ben mondott le. 1941-1942-ben úgy tűnt, hogy a háború után a Habsburg-Lotharingiai-ház feje akár ténylegesen is el tudja foglalni a magyar királyi trónt. A történelem azonban közbe szőtt. (ld. Serédi Jusztnián hercegprímás feljegyzései 1941-1944, kiad.: Orbán Sándor-Vida István, Budapest, 1990. 26.)

idéztek embereket.¹⁷² Grösz megállapítása szerint Baksának Keményné volt az esze, magától képtelen lett volna bármilyen döntést hozni.¹⁷³ Aki Horthy idejében tisztségviselő volt, az máris gyanúsnak számított. „A nemzeti bizottság megalakítván a városi képviselőtestületet, egy tagságot nekem is felajánlott. Elfogadtam azzal, hogy megbízottamként Lexit küldtem a képviselőtestületbe...”¹⁷⁴

Többek között a Katus István hírhedt politikai rendőr Kalocsáról való elmozdítása ügyében Gombos és Sággy a fővárosban járt, Selmeczy Károly leányával való erőszakoskodás okán. Katus kényszerítésére végül Selmeczy aláírt egy nyilatkozatot, miszerint semmi gond sincs Katussal. A politikai rendőrség országszerte, így Kalocsán is garázdálkodott, mondvacsinált indokokkal tartóztatott le embereket (Hazai, Sztrilich). Tóth Imre izsáki érseki intéző esetéről az alábbiakat jegyezte fel az érsek: „Katus... letartóztatta..., állítólag azért, mert gabonát adott ki a magtárból. Az én rendelkezésemre tette; tudtommal szabadon rendelkezem azzal, ami az enyém.” Az intéző ügyében Sággy járt el Grösz megbízásából. Erélyesen kioktatta a letartóztatást megindokolni nem tudó politikai rendőri vezetőket. Utóbb Tóth elmondta, hogy arra akarták rávenni, hogy vallja azt, hogy Sággy és az érsek a gabonát Budapesten feketén akarta eladni. Katusnak és Lengyel István rendőrkapitánynak nagy szívfájdalmat jelentett az is, hogy 1945 május végén, az általuk lefogatott és Pestre felszállított Sztrilich-csel¹⁷⁵ tért haza az érsek.¹⁷⁶ Sággy és Gombos ellen folyamatosan ágáltak, a politikai rendőrségtől fenyegetőzések hangoztak el, de végül bajuk nem lett. Baksa azt is kijelentette, hogy megvereti és megöleti az érseket rendőreivel, de ezzel is csak az erejét akarta fitogtatni.¹⁷⁷ A „Kalocsa és Járását” szerkesztő, Grösz által gúnyosan „kalocsai bölcs”-nek nevezett Grandpierre Lajos, a vallás ellen agitált a kommunisták első propaganda-gyűlésén, és „magas szintű” történelem és földrajz tudását villogtatta, ahol az értelmiséget akarták megnyerni ügyüknek.

A képviselőtestület június 24-én Katust választotta meg Sággy és Gombos határozott tiltakozása, és a tényekre való rámutatása ellenére a politikai rendőrség vezetőjévé, a szociáldemokrata Kovács Ernő ellenében, holott nyomozás folyt ellene. Katus mellett

¹⁷² GN. 204-205

¹⁷³ Uo. 210-211, 219-221.

¹⁷⁴ Uo. 205.

¹⁷⁵ Sztrilich Károly (1917-1964) – 1940-ben szentelték pappá. 1941-től az érseki hivatalban fogalmazó. 1949-től érseki titkár. A Grösz-perben 6 évre ítélték, 1956-ban szabadult.

¹⁷⁶ GN. 230, 232.

¹⁷⁷ Uo. 237.

legerőszakosabban Keményné kampányolt.¹⁷⁸ Augusztusban Fodor Ferenc váltotta Lengyelt a rendőrkapitányi székben.¹⁷⁹

Június 26-án (Belon emlékezete szerint 27-én) a tanúként beidézték Belon Gellért spirituálist és Kerner István szemináriumi rektort valamint 1946. április 5-én Szörényi Andor teológust a politikai rendőrség letartóztatta. Kerneréket egy helyi orvos vádolta be alaptalanul, a zsidók ellen elkövetett állítólagos bűnökért. Valódi ok az volt, hogy Grósz érsek az egyházi földek elvételének módja ellen tiltakozott. Grósz július 8-án az ügyészségi fogházban kereste fel és biztosította őket, hogy mindent megtesz az érdekükben. Valentiny Ágoston igazságügyi-miniszter intézkedett, hogy a két papot helyezték szabadlábra, de az internálástól tartva ezt visszautasították. Grósz, Erdei Ferenc belügyminiszternél próbálkozott Belonék ügyében. Farkas Mihály belügyi államtitkár ígéretet tett, hogy minden letartóztatott pap esetében lépéseket fog tenni. Belon és Kerner augusztus 11-én házi őrizetbe került át, Zsedényi Béla közbenjárására. Belont 1946 novemberében felmentették, 1948-ban fél évre ítélték, amit addigra már letöltött. Kernert 1946 októberében 10 hónap börtönre ítélték, fellebbezett, és amíg rövid időre szabadon engedték, emigrált. Szörényit 1947-ben egy év börtönre ítélték.¹⁸⁰ Grósz, az 1945-ös év során bebörtönzött papjai voltak továbbá: Belágyi Mihály tompai esperes, Koczás József mélykúti plébános és káplánja Fernbach Péter, Garai Béla bajai esperes, Mihályfi István jánoshalmi káplán és Tresz Márton garai plébános.¹⁸¹

VI. EGYHÁZAT ÉRINTŐ FONTOS VÁLTOZÁSOK

VI. 1. A földbirtokreform

Házi Árpád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, Miklós miniszterelnök 600/1945. M. E. sz. rendelete nyomán hozta meg vármegyéjére vonatkozó földreformmal kapcsolatos döntéseit. Jórészt ezek vonatkoztak a Grósz vezette érsekség területére.¹⁸² Kalocsán még 1945. március 21-én megalakult – kommunista kezdeményezésre – a Földigénylő Bizottság (FB) 29 taggal és öttagú választmánnyal.¹⁸³ Az alispán a rendelet alapján elvárta, hogy a végrehajtás a *„legradikálisabban, a legszociálisabban és a lehető leggyorsabban”* történjen.¹⁸⁴ A hatóságok segíteni voltak kötelesek a FB-ok munkáját.

¹⁷⁸ KFL I. 1. a. (Politica) Sággy jegyzőkönyve az érseknek, a képviselőtestületi ülésről.

¹⁷⁹ ASBÓTH-ROMSICS. 161.

¹⁸⁰ GN. 237, 240-241., 244-245.; HETÉNYI VARGA KÁROLY: Papi sorsok a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában..., 1994. 20-23., 83-84., 140-142. (Tov. HVK)

¹⁸¹ MÉSZÁROS. 162-163.

¹⁸² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése. Az 1945. évi április hó 1. napjától 1945. évi június hó 30. napjáig terjedő időszakáról. (érkezett Kalocsára 1945. augusztus 30.) (Továbbiakban: alispáni jelentés)

¹⁸³ ASBÓTH-ROMSICS, 1998. 161.

¹⁸⁴ Alispáni jelentés. 19.

Az alispán rendelkezéseiben nagy pátozzsal szólt a különböző társadalmi csoportok történelmi összefogásáról. Arról, hogy a földreform mennyire volt-e esedékes, vagy mennyire volt előnye vagy hátránya, jól lefestett képet kapunk Gröss érsek tollából. Ő más püspökökhöz hasonlóan nem a földosztást ellenezte, hanem annak módjával és mértékével voltak fenntartásai. Ahogy a május 24-i püspökkari konferencián is elhangzott „*A pp. kar már régen leszögezte, hogy nem ellensége egy egészségesebb birtokmegosztásnak, sőt az egyházi nagybirtok felosztásának sem, ha intézményeinek fenntartásáról másképp gondoskodnak, azonban amit a földosztó rendelet a birtokmegosztás terén produkált, az semmi más, mint egy nagy káosz.*” Az érsek nem tartotta az időpontot sem megfelelőnek, hogy akkor döntsenek ilyen nagy horderejű kérdésben, mikor az ország katonailag nem független, megszállva van, ill. a háború sincs lezárva. Prioritását tekintve érthetően nem ezt tartotta a legfontosabbnak. Fontosabb lett volna a lakosság élelmiszerrel, gyógyszerrel való nagyobb mértékű ellátása, a közbiztonság helyreállítása. A földosztás az adópolitikát is súlyosan érintette. Kiesett a vagyonadó, progresszív jövedelmi adó, a beruházási hozzájárulás, az egyházi birtokoknál az illetékegyenérték.

Házi alispán napi jelentéseket várt el a főszolgabíróktól és polgármesterektől, hogyan halad a földreform végrehajtása, mennyi földet osztottak szét. Valamint mekkora a terület községenként, ami tavaszi ill. őszi gabonával bevethető.¹⁸⁵

A létalapjukat vesztett egyházmegyei intézmények ügyében Beresztóczy Miklós királyi miniszteri tanácsos – konzultálva Balogh István atyával, miniszterelnökségi királyi államtitkárral, – az I. ügyosztály vezetője levélben fordult az Egyházmegyei Főhatóságokhoz, így Kalocsához is.¹⁸⁶ Tájékoztatta levelében az érdekelteket, hogy a kultusz-tárca (1 fő) a földművelésügyivel (1 fő) karöltve egy egyházi hatóság vagy szerzetesrend (1 fő) által kijelölt személlyel az érintett egyházi intézményeket felméri, és teszi meg javaslatait a továbbiakra nézve.¹⁸⁷

Azt, hogy mely intézményekhez kell kimennie a bizottságnak úgy oldották meg, hogy az egyházi hatóságoknak kellett előzetesen bekérni az illetékes intézmények beszámolóját. A Gröss érsek megkeresésére megküldött válaszok alapján, az alábbi felsorolás állítható össze. Létalapját nem vesztett intézmények (többségében plébániák): Borota, Rém, Soltvadkert, Akasztó, Alsómégy, bajai plébániák (1 kivétel) és a kórház, Bácsalmás, Bácsalmási Szőlők, Bácsbokod, Bácsborsód, Bátmonostor, Császártöltés, Csátalja, Csávoly, Csengőd, Csikéria, Dunapataj, Dunaszentbenedek, Érseksanád, Fajs, Gara, Géderlak, Hercegszántó,

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) Beresztóczy leve a Szerzetesrendek Főnökségeinek és az Egyházmegyei Főhatóságoknak. Kelt. 1945. június 1.

¹⁸⁷ Uo.

Homokmégy, kalocsai plébániák és templom igazgatóságok, Kalocsai Szőlős, Kaskantyú, Katymár, Kecel, Kelebia Krisztus Király, Kiskörös, Keserűtelek, Kunbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút, Miske, Nagybaracska, Nemesnádudvar, Öregcsertő, Prónayfalva (ma Tázlár), Soltszentimre, Sükösd, Szakmár, Tataháza és Szeremle. Veszettek: Vaskút – a kántori javadalom és zárdai alap földjeinek részét igénybe vették. Bátya – a zárda veszette el rendes segélyeit, Baja Szent Antal – kántori javadalmait veszette el., Foktő, hajósi iskola, Kelebia Szent Anna, Tompa, Uszód – létalapját veszette, Bizonytalanságok: Felsőterézhalom – gondok a fenntartással.¹⁸⁸

Kovács Ferenc érsekcsanádi plébános azt jelentette, hogy jelenleg még meg van mindenük, de nem zárja ki, hogy ez változhat.¹⁸⁹ A keceli Földesdy Antal plébános a templom aknatámadásban történt kisebb sérüléséről is tájékoztatta érsekét.¹⁹⁰ Szakál István plébános a hartai adatokat közli az érsekkel – itt 100 holdat hagytak meg. Állampusztával kapcsolatban nemleges válasszal tudott szolgálni.¹⁹¹

„A földreform gyökerében megrendítette kulturális intézményeinket, mert ez által a jövőben minden anyagi létalapot nélkülözni fognak.” – jelentette ki Beresztóczynak írt levelében P. Borbély István jezsuita tartományfőnök.¹⁹²

A főpap a földbirtokreform hibáiról így írt naplójában 1945. június 23-án, néhány Sághyt felkereső volt csornai cseléd kapcsán: *„Bajban vannak szegények: nincs kenyérük és úgy látszik, nem is igen lesz. Eddig, ha saját gazdaságukban nem termelt elég, termelt az uradalomnak máshol: a konvenciójukat megkapták, de mi lesz most?... Amíg csak osztozkodni kellett, rendben volt minden. Most egyre több a baj. Valamelyik új gazda a minap keservesen panaszkodott, hogy lucernáját felesbe kaszáltatta le; most aztán a vonatkozó miniszteri rendelet szerint a termés felét át kell adnia a régi gazdának; mi marad neki? Ilyen az, mikor a magyar nép ezeréves álmát olyanok valósítják meg, akik nem értenek az álomfejtéshez.”*¹⁹³

¹⁸⁸ KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 1162/1945, 1046/1945, 1208/1945, 1136/1945, 1117/1945, 1082/1945, 1167/1945, 1261/1945, 1271/1945, 1124/1945, 1013/1945, 1024/1945, 1079/1945, 1042/1945, 1245/1945, 1063/1945, 1383/1945, 1173/1945, 1039/1945, 1096/1945, 1016/1945, 1008/1945, 1267/1945, 1053/1945, 1076/1945, 1048/1945, 1104/1945, 933/1945, 964/1945, 982/1945, 1026/1945, 1073/1945, 977/1945, 1056/1945, 1055/1945, 915/1945, 922/1945, 1109/1945, 1170/1945, 1108/1945, 958/1945, 1023/1945, 961/1945, 1146/1945, 1149/1945, 1248/1945, 972/1945, 969/1945, 1068/1945, 1192/1945, 953/1945, 1181/1945, 1114/1945, 1186/1945, 1022/1945, 1127/1945, 1067/1945, 1178/1945, 1184/1945 és 1035/1945.

¹⁸⁹ KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 982/1945.

¹⁹⁰ KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 1108/1945.

¹⁹¹ KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 1383/1945.

¹⁹² KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 351/1945. P. Borbély továbbiakban felsorolja, mely jezsuita intézmények mennyit vesztenek, ill. P. Raile Jakab rendi főgondnokot, akadályoztatása esetén P. Reisz Elemért nevezte meg a földeket ellenőrző 3 tagú bizottságba delegáltként.

¹⁹³ GN. 236.

Beresztóczy csak részben osztotta az érsek véleményét, szerinte a hibák ellenére „közelebbi és melegebb kapcsolatot hoz létre a püspök és hívei között.”¹⁹⁴ a földreform.

Június 27-én a főpásztor engedélyt adott a plébánosoknak, hogy a stóla-pénzt saját hatáskörükben állapítsák meg esperességenként. A hívek, ha szeretnének természetben is fizethetnek, nem szükségszerű pengőben.¹⁹⁵

VI. 2. Katolikus oktatásügy, Actio Catholica és KALOT

Grósz József érsek 1945. január végén szorgalmazta az iskolai oktatás mielőbbi újraindítását. A népiskolákban elrendelte mind a 8 évfolyam megindítását 4-5 hónapos tanrenddel. Felhívta a figyelmet a szentmisék látogatására. Ugyancsak felszólított a KALOT és más egyesületek újraindítására. Február második felében újabb körrendeletben sürgette az oktatás megindítását, idézve gróf Teleki Géza miniszter rendeletét (56,001/1945. VKM. sz.), mely az orosz nyelv rendkívüli nyelvként való oktatását is elrendelte.¹⁹⁶ Április végén Grósz érsek, a Shvoy és Mindszenty püspökök által is aláírt levélben kérte Teleki grófot, érje el, hogy az iskoláknak maradjon meg hitvallásos jellege.¹⁹⁷

Többen levélben kérték a Grósz vezette püspöki kartól, hogy az AC minden központi irányítóját bocsássa el, és az új körülményekhez idomuló tisztikar kinevezését kérték. Rajtuk kívül mások is, a Szekfű Gyula-Katona Jenő-Cavallier József Péter hármassal az élen változást akartak az AC élén, de Grósznak teljes volt a bizodalma Mihalovics Zsigmondban.¹⁹⁸

Július végén a kalocsai érsek nyomatékosan kijelentette, hogy „a kat. iskolák tankönyveinek kiadása felülvizsgálata, illetve az ezek iránti rendelkezés a nm. püspöki kar hatáskörébe tartozik. Az illetékes tanárok már az elmúlt iskolai évben elhagyták a tankönyvekből a [politikailag, ideológiailag] meg nem felelő részeket.” Az állami tanügyi hatóságok felügyelhetik az egyházi tanügyi hatóságokat, de más joghatóságuk nincs.¹⁹⁹

Augusztus végi rendelkezésében korábbi döntéseit azzal egészítette ki a főpásztor, hogy az 1945/46-os tanévben várható fűtőanyaghiány miatt alsó- és felsőtagozaton egyaránt

¹⁹⁴ Új Ember 1945. augusztus 26. BERESZTÓCZY MIKLÓS: A földreform után

¹⁹⁵ Circulares 1945. V. 1111/1945.

¹⁹⁶ Circulares 1945. I. 156/1945., III. 254/1945.

¹⁹⁷ KFL I. 1. a. (Püspökkari) 338/1945.

¹⁹⁸ KFL I. 1. a. (Püspökkari) 986/1945. és GN. 244-245. Witz azt tanácsolta Grósznak, hogy engedjen, nehogy Egyházon belül is ellenségeket szerezzenek. Grósz a rövidesen moszkvai követé elölépő, kétségtelenül vitatott személyiségű Szekfűt hitvány katolikusnak nevezte.

¹⁹⁹ Circulares 1945. IX. 737/1945.

egy időben kezdjék meg a tanítást (eredetileg a felsősök később kezdtek volna, tekintettel az őszi munkákra).²⁰⁰

1945 szeptemberében az érsek körlevélben kérte a papságot, hogy terjesszék az AC új hetilapját, az „Új Embert”. A hónap végén az érsek cikket jelentetett meg az újságban, *A magyar iskola is adja meg Istennek, ami az Istené!*²⁰¹ címmel, a katolikus ill. hitvallásos iskolák védelmében. Álláspontja szerint a szülők felelőssége, hogy törődjenek gyermekük örökkévalóságának alakulásával is, ne csak földi életével. Keresztény szülő számára nem lehet kérdéses, hogy hitvallásos iskolába járattja gyermekét.

„... szükségesnek tartom az ifjúságnak minden nem szorosan az iskolai élettel összefüggésben álló kivonulástól, díszgyűléstől, stb. való távoltartását.” – egészítette ki saját álláspontjával Teleki gróf 51.711/1945. III. ü. o. sz. alatti közlését, mely a tanulók pártpolitikától való távoltartásáról adott közlést. 1946 május elején felszólította a katolikus iskolákat, hogy ne engedjék, hogy pártok küldöttjei tanórák keretében tartsanak előadásokat. Hangsúlyozta azt is, hogy a helyi NB-oknak nincsen joga adatokat bekérnie iskoláktól.²⁰²

1946 január közepén a tanítók természetbeni segélyezésére szólította fel Grösz érsek a Főegyházmegye híveit, hivatkozott a gazdasági nehézségekre, és a pengő elértéktelenedésére.²⁰³ Április elején Grösz a többi püspökhöz hasonlóan szorgalmazta, hogy az egyházközségekben hitbuzgalmi szervezetek induljanak férfiak számára, vallásosságuk mélyülése érdekében.²⁰⁴ Február 24-én a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének I. küldött-közyűlésén Erdős József zárdaiskolai igazgató próbált kiállni az egyházi oktatás mellett; mivel „a szülőknek... természetadta joga, hogyha gyermekeiknek hitvallásos nevelést akarnak adni, erre a lehetőségük meglegyen.” – érvelt a részvevők előtt.²⁰⁵

Az 1946. március 14-i, Grösz elnöklete alatt ülésező püspöki konferencián is foglalkoztak az iskolák államosításának eshetőségével. A püspökök elhatározták, hogy csak az erőszaknak fognak engedni, önként nem adják át a katolikus intézményeket. Az államosítást rablásnak fogják minősíteni.²⁰⁶

Mikor a tervekkel ellentétben Kalocsán nem sikerült a rendszernek állami iskolát létrehoznia – a szülők inkább egyháziba írták gyermeküket – azért is az Egyházat okolták. P. Tüll Alajos jezsuita szerzetes szavait idézi a „Dél-Pestmegye”, amiben a magyar tanár

²⁰⁰ Circulares 1945. VII. 1010/1945.

²⁰¹ Új Ember 1945. október 30.

²⁰² Circulares 1946. IV. 2019/1946.

²⁰³ Circulares 1946. II. 138/1946.

²⁰⁴ Circulares 1946. III. 858/1946.

²⁰⁵ KFL I. 1. a. (Püspökkari) 1212/1946.

²⁰⁶ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között. Szerk. BEKE MARGIT. Köln-Bp. 1996. 77-78. (Tov. BEKE) – Mindszenty a konferencia idején még Rómában tartózkodott februári bíborossá kreálása után, ezért helyettesítette őt Grösz érsek.

kárörvendően kommentálja az állam kudarcát. Kérdéses, hogy tényleg elhangzott-e a mondat, és ha igen, milyen kontextusban, netán a korabeli sajtó ellenséges propagandájának terméke.²⁰⁷ Az érsekség volt, hogy élt a helyreigazítás lehetőségével. Mikor pl. a „Kalocsa és Járásában” 1945. november 4-én Kemény Györgyné (MKP) hamis adatok alapján rágalmazta az érsekséget, Sággy közölte a pontos adatokat a *Nyílttérben*, a lap 11-ei számában, valamint helyreigazítást kért és közölte, hogy a nőt feljelentette becsületsértésért és rágalmazásért.²⁰⁸ Máskor viszont pont az ellenkezőjéről olvashatunk. A Kalocsai Kis Újság 1946. április 13-i cikkében, *Kalocsa megmentőjének* c.-mel jelent meg írás, az érsek méltatására.²⁰⁹ Mindezek mellett Rózsa Sándorné, a MSZDP nőcsoporthjának vezetője április 15-én levélben fejezte ki sajnálatát a különböző sajtótermékekben, az érseket ért méltatlan támadások miatt.²¹⁰

Május 20-i levelében az érsek felszólította az egyházközségi képviselőtestületeket és a Katolikus Szülők Szövetségét (KSzSz), hogy tiltakozzanak a katolikus oktatást ért támadások ellen. Tiltakozó táviratukat Nagy Ferencnek címezzék. „*A félreállítás ily fontos ügyben lehetetlen, hisz az a hittagadással azonos lenne.*”²¹¹, ill. utasította papjait, hogy, ha az államosítás bekövetkezik, azonnal olvassák fel a püspöki kar tiltakozó levelét.²¹² A hónap végén az érsek fogadta Mindszenty József bíborost²¹³ Kalocsán. A hercegprímás a KSzSz I. nagygyűlésén 12 ezer ember előtt mondott beszédet a hitvallásos iskolák védelmében, és tájékozódott a kalocsai helyzetről (3. Táblázat). Az eseményen Sági Ilona tanítónő vezetésével akasztói gyerekek énekeltek a hercegprímásnak, akinek az ének igen elnyerte tetszését.²¹⁴ Grósz érsek június elején elrendelte a KSzSz-nek megalakítását a Főegyházmegye valamennyi egyházi- és állami-, községi iskolájában. A KSzSz az AC kulturális osztályának egyik alosztálya volt.²¹⁵

²⁰⁷ Dél-Pestmegye. 1946. szept. 29. „*Kalocsán az állami iskola ügye pléhre csúszot. Az ifjúság a mi kezünkben volt mindig és ott is marad.*” Példaként fel lehet még hozni a Szabadság. Demokratikus napilap. II. évf./114. sz. címlapját, ahol Újabb összeesküvésekről ír a szerző az iskolákban, bár konkrétumként semmit nem mutat fel, hogy mire gondol. ASBÓTH-ROMSICS. 163.: Az első állami általános iskola végül augusztusban jött létre.

²⁰⁸ GN. 264.

²⁰⁹ Kalocsai Kis Újság 1946. ápr. 13.

²¹⁰ KFL I. 1. a. (Politica) 1036/1946.

²¹¹ KFL I. 1. a. (Püspökkari) 2264/1946.

²¹² KFL I. 1. a. (Püspökkari) 1260/1946.

²¹³ Grósz hozta tudomására a veszprémi püspöknek esztergomi érsekké történt kinevezését, 1945. szeptember 8-án. Grósz érsek Sággyal indult Veszprémbe, még 7-én. ld. GN. 258-259. vö. Mindszenty. 74-75.

²¹⁴ Sági Ilona (1920-2003) Vácott született, Eszergomban szerzett tanítói oklevelet. Akasztón, majd Kalocsán tanított, volt igazgatóhelyettese a kalocsai Ének-zenei Általános Iskolának is. 1950-ben ment feleségül Villányi Antal (1919-1990) kalocsai földrajz-történelem szakos tanárhoz. A katolikus iskolák államosítása után meghurcolták Mindszenty bíboros iránti elkötelezettsége miatt. Köztisztviselőként álló, megbecsült személyként hunyt el Kalocsán, 2003 tavaszán [nagyapám nővére - S.Gy.]. Leánya, Eszter ének-zene szakos, Kunszt József-díjas tanár, a Kalocsa Kamarakórus alapítója és vezetője.

²¹⁵ LAKATOS. 122-123.

2255/1946-os körlevelében Grösz érsek kérte az iskolákat, hogy az esetleges háborús károkat jelentsék az illetékes minisztériumnak, a Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletében (35.354/1946. IV. ü. o. sz.) foglaltak alapján.

Rajk László belügyminiszter júliusban több lépésben feloszlatta a katolikus ifjúsági egyesületeket (cserkészeket, KALOT, KALÁSZ, stb.). Mindszenty sikertelenül tiltakozott.²¹⁶

VII. SERÉDI JUSZTINIÁN HERCEGPRÍMÁS HALÁLA UTÁN...

VII. 1. Grösz érsek a Magyar Katolikus Egyház élén

Hosszan tartó – ám csak kevesek által tudott – betegeskedés után, kevesebb mint egy hónappal 61. születésnapja előtt 1945. március 29-én Esztergomban elhunyt Magyarország hercegprímása, Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek. A szokásoknak megfelelően a Magyar Katolikus Egyház őt követő rangidős főpapja, Grösz József kalocsai érsek lett az ország elsőszámú katolikus főpásztora, az esztergomi szék üresedése idejére.

Grösz április 5-én járt először a fővárosban a katonai megszállás óta. *„Amerre jártam nem láttam ép házat, részben használhatót sem sokat.”* Célja az volt, hogy informálódjon a kormánytól és a földosztás következményeiről is tárgyalni szeretett volna. *„Ugyancsak az Egyház nevében be akartam jelenteni tiltakozásomat az erdők államosítása és a Földigénylő Bizottságok azon eljárása ellen, a rendelet 17. és 50. paragrafusait kutyába se veszik.”* A miniszterek közül csak gróf Teleki Géza kultuszminiszterrel tudott konzultálni. A Debrecenből Budapestre feljövő P. Kerkaitól az érsek tudomására jutott, hogy a kormány is tud a földosztás körül kialakult nehézségekről, problémákról. Miklós és Faragho Gábor vezérezredes, közellátási miniszter azt tanácsolta Grösznek, hogy szövetkezeti alapon minél több igénylést nyújtsanak be egyházi és kulturális célokra, így az intézmények alapja biztosított lesz. Az érsek követte a tanácsot. A hazai kaotikus állapotokat jól jellemzi, hogy az efféle szövetkezeti gazdálkodást a FB-ben reakciós cselekedetnek minősítették. Erről azonban az ország kormánya nem tudott. Naplójában az érsek ki is fejt, hogy véleménye szerint Vorosilov marsallnak – és a magyar kommunistáknak – érdeke az anarchia, hogy az angolszász hatalmakat később kész tények elé tudják állítani, azaz Magyarország mindenképpen szovjet érdekszférába kerüljön.²¹⁷ Azokban az esetekben fellebbezést javasolt papjainak a vármegyei Földbirtokrendező Tanácsnál, mikor 100 k. holdnál kisebb területeket is elvettek.²¹⁸

Angelo Rotta thébai c. érsek, XII. Pius pápa magyarországi apostoli nunciusa közölte az érsekkel, hogy április 6-án 10⁰⁰-kor el kell hagynia a nunciatúrát, csakúgy, mint más

²¹⁶ LAKATOS. 123-124.

²¹⁷ GN. 190-192.

²¹⁸ Circulares 1945. IV. 653/1945; V. 1199/1945. Érs. Körl.

követségek alkalmazottjainak, mivel ki lettek utasítva az országból. Távozása előtt a nuncius arra az időre, amíg lehetetlen az érintkezés a Magyar Katolikus Egyház és az Apostoli Szentszék között felhatalmazásokat adott át Grósznek.²¹⁹

Tárgyalásokat folytatott továbbá egyházi és földosztással kapcsolatos kérdésekben Beresztóczyval, Witz Béla érseki vikáriussal, a KALOT-os Mihaloviccsal²²⁰ és Hagyó-Kovács előszállási ciszterci jószágkormányzójával.²²¹

VII. 2. Grósz érsek a püspöki kar elnökeként

Grósz József a püspöki kar fejeként Miklós ideiglenes nemzeti kormányfő hathatós segítségét kérte, hogy a püspökök autóhoz és hozzá megfelelő mennyiségű benzinhoz jussanak. Megfelelő védelmet is kért, hogy biztonságban eljussanak egyik helyről a másikra. Már a német megszállást követően nem maradt sem ló, sem kocsik a püspökök számára útjaikhoz. Négy dolgot sorolt fel autógénylésében, amiért szükségük van járműre: egyházkormányzat intézése, országos hivatalokkal való érintkezés, bérmentek (2 db/év), püspökkari tanácskozások. Április végi levelét augusztusban megismételte Miklóshoz.²²² Végül Teleki tett neki ígéretet, hogy megszerzi a Sággy által szerzett autóhoz Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter engedélyét, de végül ő sem járt sikerrel.²²³

A rangidős érsek április 30-án ismét Budapestre érkezett néhány napra Mindszenty püspök társaságában, ahol felkeresték Miklós Bélát különféle kérelmekkel és előterjesztésekkel a letartóztatott papok és deportáltak érdekében valamint katolikus napilapok ügyében. Az autógengedély ekkor is szóba került. Tárgyaltak a kiutasított magyarok és magyarhú németek ügyében is. Ezalatt tartóztatta le a politikai rendőrség, majd május 15-én az Andrássy út 60-ba vitte Sztrilich Károly érseki szertartót (ld. feljebb) egy szerencsétlenül elsült kijelentése miatt.²²⁴

Május 21-én az érsek ismét a fővárosba indult lovas fogattal, ahova 23-án érkezett meg a másnapi püspöki konferenciára²²⁵, ahol ő elnökölt. A püspökök megemlékeztek az elhunyt Serédi hercegprímásról, gróf Mikes János selimbriai c. érsekről, Horváth Győző kalocsai segéd- és Bubnics Mihály rozsnyói és a vértanúhalált halt báró (Boldog) Apor Vilmos győri püspökről. Ezt követően az elmúlt hónapok, Egyházat érintő eseményeit sorolta

²¹⁹ SZÁNTÓ KONRÁD: A kommunizmusnak sem sikerült. Miskolc. 1993. 9. vö. LAKATOS, 2009. 56.

²²⁰ Mihalovics Zsigmond (1889-1959) – 1912-ben szentelték pappá. 1945-től az AC országos igazgatója. 1948-ban emigrált, távollétében 10 év fegyházra ítélték.

²²¹ GN. 192.

²²² KFL I. 1. a. (Püspökkari) 508/1945; 1637/1945.

²²³ GN. 253.

²²⁴ HVK. 143-144.

²²⁵ Az 1945. május 24-i konferenciával kapcsolatos információkat ld. BEKE. 27-51.

fel Grösz. Kifejtette, hogy nem olyan lépések történtek, amik elvárhatók lettek volna, pl. az országban a rend, a közbiztonság továbbra is rendkívül rossz állapotokat mutat. Kitért arra is, hogy „*megalkottak egy földosztó rendeletet, és amikor az ország lakosságának az a rétege, amely szereti a földet, és eddig is abból élt, nem reagált rá, erőszakkal keresztül hajtották azt, és odaadták a földet olyanoknak, akiknek a megmunkáláshoz sem tudásuk, sem anyagi erejük nincs.*” A püspökök azonban tudatában voltak, hogy a kormány „... ezt nem így akarta. A rendeletet mások diktálták és hajtották keresztül. A cél világos: tönkretenni a független birtokos osztályt. Ez egyelőre 100%-ban sikerült.” A konferencián hosszan beszéltek a rendelet hatásait.²²⁶ Grösz a Mindszentyvel a kormánytagoknál történt hónap eleji és április végi megbeszéléseikről is tájékoztatta a püspököket.

A konferenciát követő napokon az angolszász követségeket kereste fel Grösz érsek a püspöki kar nevében, hogy informálódjon és segítségüket kérje a kormányzat irányába, ill. az áldatlan állapotok megszüntetéséért. 26-án Hans Frederick Arthur Schoenfeld amerikai követ, 28-án brit kollégája²²⁷ fogadta az érseket, 29-én a miniszterelnököt és Georgij Makszimovics Puskin szovjet követet kereste fel, ugyancsak az országban mutatkozó terror okán; Puskin segítségéről biztosította a főpapot. 25-én tárgyalt Ravasz László református püspökkel és báró Radvánszky Albert evangélikus főfelügyelővel; a két protestáns méltóság együtt, Grösz a püspöki kar nevében adott be a miniszterelnöknek memorandumot az egyházak érdekében.²²⁸

William F. Dietrich tengerészkapitánnyal, William Key vezérőrnagy helyettesével különösen jó kapcsolatot alakított ki; a két amerikai tiszt Kalocsán is járt.²²⁹ Június 26-án megszüntette a háború idejére előírt imák mondását, hozzátéve, hogy „*ne szűnjünk meg hősi halottainkért s a háború élő áldozataiért, főként távollevő véreink hazatéréséért buzgón és sokat imádkozni.*”²³⁰

VII. 3. Grösz érsek jelentése XII. Pius pápának²³¹

Grösz érsek 1945. szeptember 2-án kelt levelében részletesen beszámolt a magyar Egyház és Magyarország helyzetéről. Rotta nuncius áprilisi kiutasítása óta először sikerült kapcsolatba lépnie az Apostoli Szentszékkal, rangidős főpapként.

²²⁶ NIZSALOVSZKY ENDRE 1945. november 15-én az Új Ember 15. sz. megjelentetett cikkében (A katolikus egyház már 1935-ben minden ellenvetés nélkül kész volt elfogadni az egyházi birtokra vonatkozó földreformot) is hasonlókat írt.

²²⁷ Nevét nem említi, feltehetően Sir Alvary Douglas Frederik Gascoigne-ról, a politikai misszió vezetőjéről és nem Oliver P. Edcumbe altábornagyról, a katonai misszió fejeéről van szó. Id. a misszió tagjainak névsorait FÖLDESI MARGIT: A megszállók szabadsága. Bp. 2009. 68-69.

²²⁸ GN. 222-225. vö. LAKATOS. 110-111.

²²⁹ FÖLDESI. 76.

²³⁰ Circulares 1945. V. 1129/1945.

²³¹ Jelentés a Szentatyának 1945. In: GN. 303-317.

Levelé elején beszámolt a fővárost és a magyar Siont ért háborús károkról, utóbbi esetben Drahos János esztergomi káptalani vikáriusnak az esztergomi pusztításokról szóló körlevelét idézte. Grösz a hercegprímás temetésén maga is láthatta a károkat. Ezek után más püspöki székvárosok állapotáról írt. Az esztergomi bazilikán kívül a székesfehérvári székesegyház is megsérült, a győri leégett, a szombathelyit bombatámadás pusztította el. A székesfehérvári és veszprémi püspöki rezidenciákat kifosztották. Továbbá az érsek többszáz templom és kolostor megrongálódásáról tett jelentést országszerte. A legnagyobb pusztítás a székesfehérvári, győri és veszprémi egyházmegyékben ment végbe.

Az érsek levelében továbbította Pokorny Miklós győri káptalani vikárius latin nyelvű feljegyzését báró (Boldog) Apor Vilmos püspök vértanúságáról. A továbbiakban a másik három – előző fejezetben már említett – főpap haláláról számolt be. Shvoy Lajos és Mindszenty József püspökök kálváriájáról is megemlékezett.

Levelében kiemelte, hogy *„A papság főpásztoraik példájára és parancsára, kevés kivétellel, a háborús idők viharaiiban a helyén maradt. Többen a harcok következtében, néhányan híveik vagy tulajdonuk védelmében életüket veszítették.”* A háborús veszteségek pontos számbavétele ekkor még folyamatban volt. Megemlítette, hogy az egyházi személyekkel szemben többnyire tisztességesen bántak a megszállók, a legtöbb sérelem a budapestiekre érte, itt több apácát is megbecstelenítettek.

Nagy volt az elhurcolt polgárok száma. *„... kiszivárgott hírek szerint napokon át nem kapnak élelmet és vizet, az ország területén levő fogoly- és gyűjtőtáborokban tízezrek vannak összezsúfolva.”* – szól a jelentés, majd elkeseredetten teszi hozzá – *„... teljesen tehetetlenek vagyunk és minden itteni közbelépésünk hiábavaló. Mintha a magyar népet mindenki elhagyta volna, mintha a háborúért nemzetünk volna egyedül felelős. Pedig Szentséges Atyánk, aki egykor köztünk járt és ismer bennünket, tudja, hogy nem mi voltunk a legrosszabbak és mint kis nemzet nem is akartunk háborút, csak belesodródtunk akarataink ellenére a nagy népek küzdelmébe.”* Kérte a Szentatya segítségét a Nemzetközi Vöröskereszt útján.

Írása következő részében az ország tragikus anyagi és gazdasági helyzetére tért ki, majd a földbirtokreformot és következményeit viszonylag hosszabban ecsetelte a Pápának. Ezek után a politikai rendőrség üzelmeiről írt, kiemelve Kriston Endre egri segédpüspök és Zadravecz István volt tábori püspök valamint Kerner és Belon letartóztatását, Csernus Mihály endródi apátplébános 10 év kényszermunkára ítéletét.

Beszámolt Madarász István kassai püspök székhelyéről való eltávolításáról. Grösz csatolta jelentéséhez Czapik Gyula egri érsek, Virág Ferenc pécsi, Kovács Sándor szombathelyi és Scheffler János szatmári püspök jelentését is. (Budánović püspökről és a Délvidékről ld. lentebb.) Külön írt a munkácsi görögkatolikus püspökséget ért

megpróbáltatásokról. Grösz közölte XII. Piusszal, hogy erőszakosan akarják a területet pravoszlávossítani, ill. a Szovjetunióhoz csatolni. (Boldog) Romzsa Tódor püspök és a papság tartózkodott a szovjet érdekek kiszolgálásától és az orosz ortodox egyházba olvadástól.

Levele végén megköszönte a Szent Jobb hazahozatalában való közbenjárását, majd újfent a Pápa segítségét kérte a hazai állapotok enyhítésében. *„Mint szerető Atyánkat kérjük, emlékezzék gyakran és kegyesen rólunk...”*.

VIII. GRÖSZ ÉRSEK ÉS A JOGHATÓSÁGA ALÁ TARTOZÓ DÉLVIDÉKI TERÜLETEK

VIII. 1. Budánović Lajos címzetes püspök a Délvidéken

Az 1920. június 4-én a Versailles-i Nagy-Trianon Palotában aláírt békediktátum a katolikus egyházi közigazgatást is érintette. Az általam tárgyalt Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye déli nagyobbik és gazdagabb része a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) fennhatósága alá került, 122 plébániából 89.²³² XI. Pius 1923-ban Várady Lipót Árpád kalocsai érsek halála után a kettészakított területet apostoli adminisztratúrákra osztotta fel, az északi magyar fennhatóságú területet gróf Zichy Gyula pécsi püspök, a déli délszláv uralom alatt állót Budánović Lajos²³³ szabadkai plébános irányítására bízta. Hivatalosan így nem lett önálló az elszakított terület, a kalocsai érsek *iurisdictio*ja alá tartozott. Budánović 1927-től lett cisamói c. püspök. MERK ZSUZSA megfogalmazásában: *„A Szentszék az államhatárok megváltoztatásával beállt új helyzetre nem úgy reagált, hogy automatikusan követi azokat, de nem is hagyhatja figyelmen kívül, ezért olyan intézkedéseket hoz, melyekkel biztosítható a legfontosabb elv: „A lelkek üdve legyen a legfőbb törvény”.*”²³⁴

Miután Horvátország kiválásával (Slavko Kvaternik nyugalmazott ezredes proklamálta 1941. április 10-én, Ante Pavelić nevében) megszűnt Jugoszlávia, a honvédség bevonult a Bácskába, a baranyai háromszögbe és a Muraközbe. Grösz szombathelyi püspökként, majd folytatólagosan érsekként volt a Muravidék apostoli adminisztrátora, nem volt számára új, hogy egy másik visszakерült területrészt, a Bácska és Bánát is joghatósága alá került.²³⁵ Grösz sem püspökként, sem érsekként nem erőltette a magyar nyelv tanulását a délvidéki szerb papok számára, de ha meg akartak tanulni, támogatta őket.²³⁶ A visszacsatolása után a magyar királyi kormány és Magyar Katolikus Egyház egyik fő

²³² GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945. Bp. 1999. 44-45.

²³³ Eredeti neve Lajčo Budánović. Nevét gyakran Budánovicsnak vagy Budánovichnak írják át magyarosan tévesen, valójában a Budánovity alak lenne a helyes átírás.

²³⁴ MERK ZSUZSA: Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941-1944). Bács-Kiskun Megye Törénetéből. 1998 [!1999]. 263-264 (Tov. MERK)

²³⁵ TÓTH. 107.; ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005. 251.

²³⁶ TÓTH. 107-108.

célkitűzése volt Budánivić püspök mielőbbi elmozdítása helyéről, és a területnek a Kalocsa-Bácsi Érsekséggel történő teljes integrálása; a fő vád ellene az volt, hogy „*Soha nem csinált titkot belőle abból, hogy ő nem magyarbarát. Amikor... megkapta az apostoli adminisztrátori kinevezését, megbízatásán messze túlmenően úgy fogta fel feladatát, hogy őneki egy új egyházmegyét kell megszerveznie.*”²³⁷ Miután a honvédek bevonultak Szabadkára, Rajić Balázs püspöki vikáriust bebörtönözték – később egy szerb híve szabadította ki –, utóda vikáriusként Aczél Gyula külai esperes lett. Budánović adminisztrátor pedig házi őrizetbe került. Hóman Bálint kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter Ijjas Józsefet²³⁸ bízta meg az adminisztratúra ügyeinek vitelével. Angelo Rotta apostoli nuncius 1941. június 1-én mentette fel Budánovićot; a Szentszék jóváhagyásával Zichy érsek került a terület élére, mint jog szerinti főpásztor, az adminisztratúrát ettől kezdve Ijjas, érseki biztосként vezette. A püspök Pestre, majd Mátraverebélyre került.²³⁹

VIII. 2. Szórvány lelkészségek ügye a visszacsatolt déli területeken

Ijjas József bácskai érseki biztos a Magyarországhoz visszacsatolt Délvidéken tapasztalható I pasztorációs nehézségekről Szabadkán 1944. január 14-én kelt levelében tájékoztatta a kalocsai Érseki Hatóságot. A Bukovinából Bácskába áttelepített székelyeket érintő problémáról volt szó. Az érseki biztos az érsek közbenjárását kérte a magyar királyi kormányhoz.²⁴⁰

Aggodalmát fejezte ki a biztos, hogy a telepes lelkészek számára nincs elég és megfelelő lakhely biztosítva. „*Egyetlen kivétel Istensegíts, ahol a szerb megszállás idején szerb pap lakott. Ez alkalmas lelkészi lakás céljára. De nem is azt kérte az érseki hatóság..., hogy kész házakat juttasson a kormánybiztosság a telepes lelkészeknek, hanem azt, hogy a tíz telepes lelkészi központban építsenek a lelkészeknek alkalmas és megfelelő lelkészlakot.*” Ijjas a továbbiakban az egyes településeken tevékenykedő lelkészek lakhatási és pasztorációs gondjait taglalta. Többségük igen kényelmetlen körülmények között kellett, hogy lakjon. A legrosszabb helyzetben Hadiknépe volt, itt egyáltalán nem volt a pap számára lakhely biztosítható, a településnek 1941 óta nem volt papja, Újvidékről kellett egy ferencesnek minden nap kijárnia. Más településeken a lelkész ott húzta meg magát ahol tudta, pl. az

²³⁷ Ijjas József érseki biztos jelentése Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszternek a visszacsatolt Bácska egyházkormányzati helyzetéről 1941. május 6. In. MERK, 1998 [1999]. 266.

²³⁸ Ijjas József (1901-1989) – Szentelték 1925-ben, Bácskában érseki biztos annak újboli elvesztéséig. 1964-től csanádi apostoli adminisztrátor és tagaratai címzetes püspök. 1969-1987 között kalocsai érsek, majd haláláig kiérdemesült érsek.

²³⁹ SALACZ GÁBOR: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München. 1975. 113-114.; Budánović 1943. május 26-án tért vissza Szabadkára. ld. LAKATOS. 53.

²⁴⁰ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 428/1944.

andrásfalvai a tanítói lakás udvari kamrájában, az istenáldási az Egészségház cselédszobájában.²⁴¹

A levélben javaslat is megfogalmazódott: Az „ONCSA²⁴² az állami költségvetésben olyan összegek fölött rendelkezik, amelyekből állandóan tud építeni lakóházakat. Tekintve ezen alap célját, nép- és családvédelmet valósít meg a kormány, ha az említett telepeken egy-egy lelkészház felépítését veszi programba ezen alap terhére.” valláserkölcsi nevelés céljából. Mindezek mellett egy levélben közölte, hogy az áttelepült székelyek papjai magukkal hoztak minden egyházi iratot is, ezeket a jassyi püspök visszakéri, a Bácskában ezekre nincs szükség. Ijjas a már begyűjtött iratokat Gröszön keresztül, Angelo Rotta útján juttatta el a jassyi püspöknek – a józseffalvai iratok kivételével, azt Németh Kálmán plébános nem találta sehol.²⁴³

Színyei Merse Jenő kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megkeresése alapján vitéz Bonczos Miklós, a KMHMKK²⁴⁴ kir. kormánybiztosa korábban 1943. október 1-i hatállyal 15-20 k. hold mezőgazdasági ingatlant jelölt ki fejenként²⁴⁵ a Bácskában élő tíz székely lelkész számára. Ezek jó minőségű területek voltak, „Ezokból nagyobb területi ingatlan kijelölését nem tartottam indokoltnak.” Habár tisztában volt Bonczos a lelkészek lakhatási gondjaival, egy még Bárdossy László kir. miniszterelnök neve alatt hozott rendelet (5280/1941 M.E. sz.) nem nyújtott módot arra, hogy a telepeslelkészeknek javadalmi ingatlant is kiutaljanak, „... azonban házhely valamennyi telepen lelkészlak építés céljára biztosítva lett.” Bonczos az ONCSA útján való építkezéssel egyetértett. Megkerülhetetlen volt Jaross kir. belügyminiszter ezügyben, az ONCSA ugyanis alá tartozott. Ezzel Ijjas egyet is értett és tanácsolta az érseknek, kérje a kormánybiztost, hogy beszéljen a belügyminiszterrel.²⁴⁶ Bonczos egyéb egyházi célokra szolgáló ingatlant nem tudott kiutalni. Beresztóczy Miklós a kegyúri ügyek miniszteri biztosa 1944. május 1-i levelében végül jó hírrel szolgálhatott; arról tájékoztatta az Érseki Hatóságot, hogy a miniszter beleegyezésével Andrásfalva, Andrásmező, Andrásfelke, Hadikfalva, Hadiknépe, Hadikújfalva, Horthyvára, Isténáldás, Bácsjózseffalva és Istensegítség telep lelkészeinek tudott ingatlant átadni. Az érsek fontosnak tartotta a telepes hívek támogatását, de azt nem tudta vállalni, hogy községeikbe ő építtessen templomot, lelkészlakot, nem volt rá módja. Az illetékes minisztérium szerint erről az érdekelt híveknek kellett volna gondoskodniuk, Grösz viszont ezt nem várhatta el tőlük, a telepítést levezénylő

²⁴¹ Uo.

²⁴² Országos Nép- és Családtámogatási Alap

²⁴³ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 428/1944, 2241/1944.

²⁴⁴ Külföldi Magyarokat Hazatelepítő M. Kir. Kormánybiztosság

²⁴⁵ Ijjas vitatja, hogy az átlag 16 hold elég lenne a lelkészek megélhetéséhez. (KFL I. 1. a. 2241/1944.)

²⁴⁶ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 2241/1944.

kormány feladatának tartotta, ami azonban az érsekének. Így a kör bezárult, és maradt minden úgy, ahogy eddig.²⁴⁷

P. Körösi Károly újbudai ferences házfőnök 1944. január 19-i levelében a bacsai szórvány katolikus lelki gondozása ügyében írt levelet Kalocsára. A DMKSz²⁴⁸ felkereste az újbudai ferenceseket, hogy megkérje őket, hogy egy ferences atya végezze a bacsai szórvány katolikus magyarok lelki gondozását az általa megnevezett 67 szórványközségen. A ferences tartományfőnök is hozzájárulását adta a tervhez. P. Körösi Károly kérte Grósztól a joghatóság megadását. A házfőnök a következőket fogalmazta meg céljukként: „*A szórványlelkész feladata a kisebbségben lévő kat. magyarjainkat megőrizni az egyháznak és a magyarságnak.*” Feladat lenne a vadházasságok felszámolása, a keresztelek bepótlása (4-5 éves keresztlelen gyermekek is előfordultak). Február 1-ei levelében a DMKSz hasonló kérelemmel fordult Grósz érsekhez. Még korábban a DMKSz Szórvány Osztályának vezetője, Gáspár Imre polgári iskolai igazgató személyesen is felkereste a főpáztort, aki kedvezően fogadta. Eddig még „*A vallási gondozás, mely a legfontosabbak egyike, ... csak csekély mértékben volt megvalósítható, mert erre a nagy és szép célkitűzésű munkára alkalmas személy nem volt és részben az anyagi eszközök is hiányoztak.*” A ferencesek vállalkozókedve azonban pozitív irányba mozdította el az ügyet.

Grósz érsek február 15-én kelt levelében²⁴⁹ reagált P. Körösi Károlyra illetve a DMKSz felterjesztésére, levelét előbbinek címezte. Üdvözölte a ferences előterjesztést, még, ha nincs is új a nap alatt, ami a benne foglaltakat jelenti. Pozitívumnak tartotta az érsek, hogy a megnevezett 67 településből²⁵⁰ „csak” 18 ahol nincs rendszeres magyar nyelvű misézés²⁵¹, ettől függetlenül támogatásáról biztosította a ferenceseket. A papok többsége a nem magyar többségű településeken is beszélt magyarul. Azonban „*nem idokolatlan az aggodalom, hogyha a magyar híveket külön választjuk s külön lelkész gondozására bízunk azok a szórványlelkész ritka kiszállásaitól eltekintve távol maradnak a templomtól s elidegednek saját plébánosuktól.*” Elvárta az érsek, hogy a jövőben a szórványlelkész informálja a plébánost, ha plébániája területén végzi hivatását. Grósz Petróc központtal tervezte

²⁴⁷ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 1988/1944, 3043/1944, 2241/1944.

²⁴⁸ Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség

²⁴⁹ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 1146/1944.

²⁵⁰ Van magyar miszés: Alsó- és Felsőköböl, Bácskeresztés, Bácsordas, Bácsóváros, Bácsújfaló, Begecs, Bogyani rét, Boldogasszonyfalva, Baróc, Bulkeszi, Nádálja, Nagyfény, Ófutak, Ókér, Osové, Palona, Parrag, Petróc, Pincéd, Sajkásgyörgye, Sajkásszentiván, Sándor, Szeghegy, Szeghegyi tanyák, Dunabókeny, Dunagálos, Dunagárdony, Káty, Kiskér, Kiszács, Kölpény, Kucora, Liliomos, Monostorszeg, Mozsor, Szenttamási tanyák, Szilbács, Szondi tanyák, Sztapár, Tavankut, Tiszaistvánfalva, Torzsa, Tündéres, Turja, Turjai tanyák, Újbudai szállások, Úrszentiván, Veprőd, Zombori tanyák. In: KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 831/1944.

²⁵¹ Nincs rendszeres magyar miszés: Bácszentiván, Bácsújlak, Békova, Béreg, Bogyán, Paripás, Dérnye, Dunacséb, Gádor, Györgyén, Kerény, Körtés, Küllöd, Militics, Szentfűlöp, Szépliget, Szilberek, Wekerlefalva. In: KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 831/1944.

megindítani a szórványlelkességet, de nem látott kivetnivalót abban, ha a lelkész Újvidékről látja el hivatalát.

Grósz, további P. Köröstyessel folytatott levélváltás után március 23-án kelt levelében tájékoztatta a házfőnököt, hogy P. Vértés Hunor ferences szerzetest látta el meghatalmazásával a szórványlelkészi teendők elvégzésére, ő helyettesíthető, ha nem tudja alkalmanként ellátni feladatát. A cél az, hogy az *„egyes községekbe, településekre és tanyacsoportokra kiszállhasson s ott a magyar híveknek szentmisét, vagy litániát és szentbeszédet tarthasson.”* Szükség esetén *binandi facultast* engedélyezett. Naplót kellett vezetnie és az anyakönyvezést a plébánosnak kellett jelentenie. Krizosztom atya az érsek döntését tisztelettel elfogadta.²⁵²

A szórványlelkesség ellátása a front közeledésével vált egyre nehezebben elláthatóvá, ezért P. Köröstyös a szórványlelkészi feladatokat ellátó P. Vértést Mohácsra helyezte át, az őt kisegő P. Hornyák Domonkost pedig Bajára.²⁵³

VIII. 3. Délvidék újra szerb uralom alatt

„Megérkezett a rendelet a városhoz mellyel egész Bácska és Szabadka város is hadműveleti területté lett nyilvánítva.” – szól Ijjas József érseki biztos 1944. szeptember 4-én kelt Grósz érseknek küldött jelentése.²⁵⁴ Hasonlóakat közöl két nappal később Gombos Károly érseki irodaigazgatóhoz írt levelében a péterrévei Takács Ferenc atya, országgyűlési képviselő; ő méltatlankodik az anyaországi tisztviselők magatartásán. Mondván *„alig van olyan, aki hajlandó jelenleg itt maradni Bácskában. Viselkedésük a népre demoralizáló hatással van, mert költözködni akarnak.”*²⁵⁵ A 2010 januárjában elhunyt Váradi Mária Aquináta nővér visszamlékezésében szól arról, hogy Bali Mária Ildefonsa²⁵⁶ szabadkai zárdafőnöknőnek a városházán javasolták, hogy a nővérek meneküljenek, ne várják meg a szovjeteket. A házfőnöknő 20 nővérrel helyben maradt, a többiek, aki akart vonattal távozott, három nap múlva bevonultak Szabadkára a szovjetek. Budánović kérésére két szerb partizán strázsált a zárda előtt, ne érje bántódás a nővéreket – ez a partizánok kevés jobb cselekedetének egyike volt. Azonban szerb nyomásra a magyar nővéreknek Szegedre kellett

²⁵² KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 1613/1944 és 1075/1944; *Binandi facultas* kérése: KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 1384/1944.

²⁵³ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 7101/1944.

²⁵⁴ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 5791/1944.

²⁵⁵ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) Dr. Takács Ferenc plébános, pápai kamarás, országgyűlési képviselő levele Dr. Gombos Károly érseki irodaigazgatóhoz – 1944. szeptember 6.

²⁵⁶ Bali M. Ildefonsa nővér 1947-1969-ig az iskolanővérek generális főnöknője volt, Vojnich M. Aquina utóda.

távozniuk, helyükre szerb nővérek kerültek.²⁵⁷ Két hónappal később a Gröszt felkereső bajmoki plébános, Cserháti Gergely már arról értesítette érsekét, hogy az egész Dél-Bácska Josip Broz Tito marsall fennhatósága alá került.²⁵⁸

Budánović püspök ekkor még visszavonultan élt. Naplójában az érsek bírálatát is megfogalmazta a magyar hatóságok felé, szerinte azzal ahogyan a püspökkel szemben felléptek csak kárt okoztak, az érsek véleménye szerint Budánović-tyal meg lehetett volna találni a közös hangot, ami a magyar érdekeknek megfelelt volna, e helyett „... *nekem is rossz néven vették..., hogy érintkeztem vele. 1943. augusztus 16-án Újvidékről visszafelé jövet ebéden voltam nála.*” Grösz novemberben Szabadkán egy körmeneten is szerepet juttatott neki. Ekkor az érsek a püspök előtt kivívta szimpátiáját, utána ugyanis azt írta Grösznek hálálkodva, hogy látogatásával rehabilitálta a hatóságok előtt.²⁵⁹ A Sztójay-kormány ill. Baky államtitkár Budánovićot 1944 márciusában ismét internálni akarta. „*Az internálásra ugyan nem került sor, azonban az emberek megijedtek, a papok is elvesztették a fejüket, úgyhogy dr. Ijjasnak megint nagyobb hatáskört kellett biztosítani a szabadkai egyházi ügyekben.*” Az érseki biztos végül október 8-án kénytelen volt elhagyni állomáshelyét. A szovjetek átlépték a Tiszát, a partizánok is mozgolódni kezdtek.²⁶⁰

Némedi Kovács Vince atya, a szabadkai Szent György plébánia plébánosa november 20-án személyesen jelent meg érseke előtt és tett jelentést; Budánović – aki kedvelte őt – javasolta neki Rajić preláttal együtt, hogy hagyja el Szabadkát, ők hiába akarják, nem biztos, hogy meg tudják védeni a partizánoktól, ha esetleg a fogságukba esne. „*A Bácskában most a bosszú dolgozik.*” Budánović aggodalommal és tehetetlenül nézte az erőszakos cselekményeket. A partizánok Lebović János sebesipusztai vikáriust vallásügyi referenssé tették meg. Lebović viszont hiába volt tisztességes ember, ez gyenge kezűséggel párosult.²⁶¹

A magyar és német lakosság helyzetéről és sorsáról egyre elkeserítőbb hírek jutottak fel Kalocsára. Több Bácskában maradt magyar és német nemzetiségű egyházi személy is a szerbek megtorló akciójának áldozatául esett híveivel együtt. A Gombossal jó viszonyt ápoló, országgyűlési képviselő, Takács Ferenc péterrévei plébános az, akinek meggyilkolása a sok kegyetlenkedés közül egyenesen kiütözik. A szerb megtorlásokra legyen az áldozat laikus

²⁵⁷ BANGÓ-RÉPA: <http://kalocsainoverek.hu/aquinata.html> (2011. márc. 12.) Kóder M. Bonfilia nővér <http://kalocsainoverek.hu/bonfilia.html> (2011. márc. 12.) szavaival: „... '41-'44-ig Szabadkán voltam, onnan kiutasítottak, mint magyar tanerőt.” Bonfilia és Mészáros M. Pompilia is beszámol arról, hogy Szegeden ápolónőként dolgoztak a sebészeten. <http://kalocsainoverek.hu/pompilia.html> (2011. márc. 12.)

²⁵⁸ GN. 47.

²⁵⁹ Uo. vö. MTI hírarchívum 1943. nov. 14., 24. o., [http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/ShowFile.aspx?id=19431114024&seat=grösz+józsef&sType=1#search="grösz+józsef"&navpanes=0](http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/ShowFile.aspx?id=19431114024&seat=grösz+józsef&sType=1#search=) (2011. febr. 8.)

²⁶⁰ Uo.

²⁶¹ Uo. 56.

vagy klerikus, egyaránt a brutális kegyetlenség, a kínzás volt jellemző. Takács atyát bestiális kegyetlenséggel kínozták meg partizán nők(!), mielőtt agyon lőtték volna 1944. november 19-én temploma fala mellett. A kínzásnál „*a reverendát lehúzza róla, már az első naptól kezdve az egyházi ember nőtlenséget fogadott nemi szervét célozták meg gyötrésük eszközével.*”²⁶² Az 1941-ben Péterrévére helyezett Vajda Mária Anetta iskolanővért a szerbek Újvidékre, majd Szabadkára vitték, innen egy heti láger-fogság után bevonították, így került vissza az anyaországba. Ő még mondhatni jól járt.²⁶³

Nuszpl János atya, dunacsébi plébános 1948-ban írt „*A német népcsoport pusztulása az új Jugoszláviában*” c. visszaemlékezésében foglalta össze a németeket (érintőlegesen a magyarokat) ért szenvedéseket és megpróbáltatásokat. Nuszpl a szerbek 1945. május 29-én hurcolták el nők, gyermekek és öregek társaságában. A délvidéki állapotokról és a dunacsébi plébános írásáról később még szó fog esni.

VIII. 4. Régi-új apostoli adminisztrátor

Grósz József érsek még 1944 november végén kérdést intézett Budánović Lajos püspökhöz, – miután Ijjas József állomáshelyét elhagyni kényszerült –, hogy hajlandó lenne-e elfogadni az érseki generális vikáriusi tisztséget, a Bácskai Apostoli Adminisztrátúra élén.²⁶⁴ Remélte, hogy, mint szerb főpap nagyobb nyomást lesz képes gyakorolni a délszláv hatóságokra Budánović, mint ő Kalocsáról magyarként. Budánović, kinevezését elfogadta, levelét egy paulinumi küsszeminarista hozta meg Szabadkáról Kalocsára december 19-én.²⁶⁵ 1945. január 3-án pedig Antal József szabadkai teológus hozta meg a püspök vikáriusi esküjét és levelét.²⁶⁶

1946. június 13-án a Szentatya Budánović Lajos érseki generális vikáriust apostoli adminisztrátorrá nevezte ki *cum iure episcopi residentialis*. Immár másodjára lett adminisztrátor, ezúttal 1958-ban bekövetkezett haláláig²⁶⁷. Kinevezését Joseph Patrick Hurley belgrádi apostoli nunciustól vette át.²⁶⁸ Grósz érseknek Domenico Tardini vatikáni helyettes államtitkár hozta tudomására az Apostoli Szentszék döntését, május elején kelt olasz nyelvű

²⁶² HVK. 144-146.

²⁶³ BANGÓ-RÉPA (<http://kalocsainoverek.hu/anetta.html>) (2011. március 12.)

²⁶⁴ Circulares 1945. I. 142/1945. és ld. GN. 62.

²⁶⁵ Uo. 77.

²⁶⁶ Uo. 91.

²⁶⁷ LAKATOS ANDOR könyvének kronológiájában 1945. június 13-i dátum alatt szerepel – feltehetően csak véletlenül – Budánović, apostoli adminisztrátori kinevezése. A KFL-ben található, a fejezetben említett iratok tanúsága szerint az esemény 1946-ban történt. Levéltárvezető úr könyvében, az eseményeknél a helyes 1946-os év alatt szerepel. ld. LAKATOS. 53.

²⁶⁸ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 887/1946.

levelében.²⁶⁹ Kinevezéséről maga a püspök június 18-án írt levelében tájékoztatta a kalocsai érseket. Mellékelte kinevezése másolatát és kérte, hogy a pápai döntést vegye tudomásul. „Fogadja Nagyméltóságod ez úttal is legmélyebb tiszteletem és a velem szemben tanúsított előzékenységeért hálám kifejezését.” – zárta sorait Budánović.²⁷⁰

VIII. 5. Magyarországi németek és délvidéki németek és magyarok kálváriája

A II. világháború után a magyar és német lakosságot mint kollektíve bűnös népeket az újra létrejövő Csehszlovákiában hátrányos megkülönböztetésben részesítették, lakosság-cserékre is sor került. A hazai némettség egy részének is el kellett hagynia otthonát, és Németországba kellett távoznia (így járt például a későbbi német külügyminiszter, Joschka Fischer apja is).

Az új magyar hercegprímás, Mindszenty József esztergomi érsek sikertelenül próbálta megakadályozni a németek meghurcolását. Kérte a kalocsai érseket, hogy amit lehet, azt tegyen meg ő is a Kalocsai Érsekség németjeiért, és a plébániákat tájékoztassa a hercegprímás intézkedéseiről.²⁷¹ Pintér László bajai kanonok ugyancsak Grósz érsek segítségét kérte a hazai némettség érdekében.²⁷² Később arra kérte a kalocsai érseket, hogy a kitelepítetteket szállító vonatokon utazzanak saját papjaik, vagy akár más papok, hogy lelki támaszt nyújthassanak számukra.²⁷³

A püspöki kar már 1945 májusi konferenciáján is tárgyalta a németek ügyét. A püspökök közösen szólaltak fel a Volksbundban nem résztvevő, a magyar állam hűségén végig megmaradt magyar németek védelmében. Felhozták példának a bonyhádi Bauer József apátplébánost, aki Perczel Béla nyugalmazott alispánnal egyenesen ellenmozgalmat szervezett ellenük, most mégis bűnhődnek.

A budapesti Központi Papnevelő Intézet *oeconomusa*, Péterffy Gedeon 1946 februárban írt levelében arra kérte Kujáni Ferenc érseki generális vikáriust, hogy érje el, hogy a kitelepített katolikus németek helyére a Felvidékről ha lehet katolikus magyarokat és ne protestánsokat telepítsenek be; egyes települések protestáns lelkészei arra törekednek ugyanis, hogy a korábban katolikus többségű településeket protestánssá tegyék.²⁷⁴

Mária Laureanna nővér az Isteni Megváltó Leányai Budai Szt. Margit Tan- és Nevelőintézetéből közvetlen hangú levélben tájékoztatta az érseket, minisztériumi forrásokra

²⁶⁹ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 3226/1946.

²⁷⁰ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 893/1946.

²⁷¹ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 233/1946.

²⁷² KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 939/1946.

²⁷³ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 404/1946.

²⁷⁴ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 733/1946.

hivatkozva, hogy Tito és partizánjai Baja és más magyar városokban és vidéken aláírásokat gyűjtenek, hogy a békekonferencia elé tárva, azokat is Jugoszláviához csatolhassák.²⁷⁵ Végül szerencsére ez nem következett be.

Lelkes Józsefné az érsek segítségét kérte a partizánok fogságába került férje, Lelkes József alsólendvai vezető jegyző kiszabadításában.²⁷⁶

A Délvidéken, a Bácskában és a Bánátban élő németiség és magyarság ellen elkövetett népirtásról és üldöztetésről autentikus képet kapunk, ha elolvassuk Nuszpl János dunacsébi plébános 1948. október 27-én kelt 10 fejezetre osztott visszaemlékezését (ő németként nagyjából a németek sorsáról ír, arról volt több tudomása).²⁷⁷ Nuszpl atya saját bevallása szerint 1945. május 29-én esett a szerb partizánok fogságába,²⁷⁸ és ő még szerencsésnek mondhatta magát, mert azt túl is élte és 1948. október 4-én kiszabadult. „*A bekövetkezett szörnyűségeket... nagyjából teljesen ártatlan emberek szenvedték el.*”, azok a németek akik Nuszpl kifejezésével „*hitleristák*” voltak és elárulták egyházukat és hazájukat, Magyarországot, többségük eddigre már elmenekült Ausztriába vagy Németországba. A német „*hitleristák*” a legtöbbet a Bánátban ártottak a szerb és zsidó lakosságnak, a Bácskában viszont ellenségesek voltak a magyar államhatalommal is. A Bánátban a németek, a Bácskában a magyarok ellen volt legnagyobb méretű a népirtás.

A megtorlás a *Sveta osveta!*²⁷⁹ nevében kétféle volt, de ezen belül is nagyon változatos. A hivatalos során 15-60 év közötti fiúkat és férfiakat választottak vagy választattak ki. Nekik azt hazudták, hogy munkaszolgálatra. A szerencsétleneket dróttal párosával összekötözték, majd az előre kiásott tömegsírhoz vezették s agyon lőtték őket géppisztollyal, vagy agyonverték puskatussal. Hasonló sorsra jutott a magyar P. Körösty Károly ferences házfőnök is. Alkalmanként Nuszpl becslése szerint 30-300 fiú ill. férfi esett áldozatul. Végül a folyamatot a szovjet katonai hatóságok állították le, mikor tudomásukra jutott. A hivatalos megtorlásokon kívül terror csoportok is zaklatták a lakosságot. A munkára kényszerített férfiakkól is napról-napra kevesebb tért haza. 1944 karácsonya és 1945 januárja között nőket és leányokat hurcoltak el nagy számban Oroszországba (községenként 70-ből kb. 50-et).

²⁷⁵ KFL I. 1. a. (Politica) 389/1946. A margitosokkal jó kapcsolatot ápolt az érsek. 1944. április 3-án bombatalálat érte budai intézetüket. Grósz 20 000 P-t adomány a helyreállításra a nővéreknek. Ellenértékül a nővérek öröklakást ajánlottak fel Grósznak budapesti tartózkodási idejére, írta az érseknek Mária Archangala ált. gondnoknő. KFL I. 1. a. (Generalia de Archidioecesis) 7437/1945.

²⁷⁶ KFL I. 1. a. (Politica) 1781/1945.

²⁷⁷ A fejezet jórészt Nuszpl János dunacsébi német plébános visszaemlékezéseire alapszik, ahol más a forrás, szakirodalmi elem azt külön jeleztem. Nuszpl írása a KFL-ben található, kézzel írott eredeti és gépett példányban, KFL I. 1. a. (Politic), külön iktatószáma nincs.

²⁷⁸ Grósz az 1945. szeptember 15-én az 1861-es körrendeletében értesít arról, hogy fogságba esett Nuszpl János atya ezért a dunacsébi plébánia üresen áll.

²⁷⁹ Szent bosszú! (szerb)

A németeket munka- vagy gyűjtő- azaz haláltáborokba vitték, ahol kegyetlenül bántak velük, a nők és leányok teljesen ki voltak szolgáltatva. Ezek a bácskai táborok: Újvidék, Bački-Jarek, Gádor, Körtés, Rezsőháza, Molifálva, a legnagyobb munkatábor Sremska Mitrovica. A legtöbben 1945/46 telén haltak meg. A táborokat 22-30 év közötti fiatal emberek vezették, a legbrutálisabb rabtartók azonban – kevés kivétellel – leggyakrabban nők voltak.

A papok a táborokban csak titokban végezhatték vallási funkcióikat. Többen a táborokban lelték halálukat (pl. Weinert Péter bácsipalánkai esperes, plébános). A papokat hivatásuknál fogva ellenségnek tekintették és így is kezelték. A munkára már alkalmatlan embereket Károlyfalvára helyezték és ott őrizték. Ide került 14 katolikus és 1 református pap. Érdekükben Theodor Innitzer bíboros, bécsi hercegérsek tett lépéseket, de nem járt eredménnyel.

Grósz érsek folyamatosan informálódott a délvidéki helyzetről. Körleveleiben tájékoztatott a meggyilkolt,²⁸⁰ deportált, elhurcolt,²⁸¹ eltűnt, ismeretlen helyen tartózkodó²⁸² papokról és további értesítéseket kért. „*legalább 13 papomat... szörnyű kínzások után legyilkolták.*” – tájékoztatta Mindszentyt – „*Kb. 11 leginkább német származású még ma is deportálva vagy internálva van... kettő halálát jelentették.*” Korlátozták a hitoktatást, kongruát beszüntették, a papokat az iskolákból kitiltották.²⁸³ A trianoni határokon túlra került papok helyzetéről és az anyaországra való visszatérésükről, elhelyezésükről Szalai Béla miniszteri c. tanácsos 1945. november közepi kérésére 44 nevet tartalmazó listát küldött meg az érsek.²⁸⁴ Július 24-én Gyöngyösi János külügyminiszterrel tárgyalt a délvidéki magyarok érdekében, de az semmiféle megértést nem tanúsított. Az Apostoli Szentszékkal való kapcsolatfelvételre is rá akarta venni – sikertelenül. Pár nappal korábban id. Antall József újjáépítési minisztériumi államtitkárral konzultált „*az elpusztult vagy megrongálódott egyházi épületek ügyében.*” Antall-lal megállapodott, hogy minden egyházmegye külön jelentést fog benyújtani a károkról. A kalocsaiban számottevő nem keletkezett.²⁸⁵

²⁸⁰ 633/1945 és 1482/1945. körrendeletben.: Virág István, Werner Mihály, Szabó Dénes, Varga Lajos, Takács Ferenc, Petrányi Ferenc, Berger Antal, Plank Ferenc és Weinert Péter, Köves István, Dupp Bálint, Novotny József.

²⁸¹ 1483/1945. körrendeletben.: Halter János, Moschina András, Wasmer József, Scherer Lőrinc, Kopping Gáspár, Buschbacher József, Grieser János, Haug Antal, Eichinger János, Svraka Ferenc, Unterreiner Károly.

²⁸² 1484/1945. körrendeletben: Gál Károly, Porvay János, Jávor Ferenc, Czódor István, Bene László, Csóti Gergely, Iványi András, Zimándi Zoltán, Ruszthy Pál és Kovács László tábori lelkészek és Blasković István, Haltmayer Ferenc, Eichinger Jakab, Ábel Ádám, Raab Sándor, Ott György, Schwerer Imre, Koráni Elemér, Pecze János, Werni Sebestyén és Bohnert Péter, akik közül többen az utóbbi időben hagyták el szolgálati helyüket (Nuszpl által felsorolt fogoly papok: Heim Mihály, Hummel Vilmos, Kaip Vilmos, Eusch János, Kopping Gáspár, Schwerer Jakab, Hoffman István, Gábel Miklós, Schmidt István, Neumann Imre, P. Pohl Dávid OFM, P. Thiel Titus OFM, és Weimann Kornél református lelkész. – körlevelekben szerepeltek dölttel.).

²⁸³ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 2627/1945.

²⁸⁴ KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 2699/1945.

²⁸⁵ GN. 245- 247.

Bábel Balázs jelenlegi főpásztor, idén fél évszázada elhunyt 4. elődje, Grósz József érsek és metropolita viharos történelmi korban lett az ország második számú katolikus főpapja, a mára már ezeréves Kalocsai Érsekség 87. főpásztora, Szent Asztrik 86. utóda; ezidáig ő az utolsó, aki a bácsi érseki címet is viselte. Mindezek mellett ő volt az utolsó kalocsai érsek, aki földesúri jogkörrel is rendelkezett. A székfoglalását követő néhány éven belül két ellentétes, de eszközeiben annyira nem is különböző erőszakos rendszer került hatalomra hazánkban. Kiváló diplomáciai érzékével és politikai éleslátásával igyekezett segíteni a reábizott „nyáj” életén. A II. világháború után fokozódó antiklerikalizmus ellenére is, amennyiben módjában állt és eszközei is engedték, szót emelt egyháza és hívei mellett. 1951-ben koncepciós perben 15 évi börtönre ítélték, 1956-ban szabadult.

Grósz József érsek és metropolita méltán sorolható a Magyar Katolikus Egyház legjelentősebb múlt századi püspökei közé, Mindszenty József és Serédi Jusztinián hercegprímások, Prohászka Ottokár és Shvoy Lajos székesfehérvári, Pétery József váci, Virág Ferenc pécsi, Badalik Bertalan veszprémi, báró (Boldog) Apor Vilmos győri és Márton Áron erdélyi püspökök valamint Czapik Gyula egri érsek mellé –, hogy csak a nagyobb neveket említsem.

²⁸⁶ KONTULY BÉLA: Grósz József érsek (1951), Kalocsai Érseki Kastély. (Fotó: TAKÁCS KAROLINA, a KFK könyvtárosa)

BIBLIOGRÁFIA

ADRIÁNYI GÁBOR: Az egyháztörténet kézikönyve. München. 1975.

ADRIÁNYI GÁBOR: A katolikus egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet és Dél-Európában. Bp. 2005.

A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Bp. 2004.

A. SAJTI ENIKŐ: Egyházi források a partizán megtorlásokról. Létünk 40 (2010) 3 11-26. http://adattar.vmmi.org/cikkek/1872/letunk_2010.03_02_a_sajti_eniko.pdf (2011. ápr. 6.)

ASBÓTH MIKLÓS: Kalocsai és Kalocsa környéki hidak (kézirat). Kalocsa. 1999. <http://www.tpkkalocsa.hu/wp-content/feltoltes/hidak1.pdf> (2011. febr. 19.)

ASBÓTH MIKLÓS: Kalocsa katonai és civil áldozatai a második világháborúban (kézirat). Kalocsa. 2011. <http://www.tpkkalocsa.hu/wp-content/feltoltes/2-vilaghaboru-kalocsai-aldozatai1.pdf> (2011. febr. 19.)

ASBÓTH MIKLÓS-ROMSICS IMRE: Kalocsa múltja és jelene. Kalocsa. 1998.

BALOGH MARGIT-SZABÓ CSABA: A Grósz-per. Bp.-Szekszárd. 2002.

BALOGH MARGIT-KNAUSZ IMRE: Gondolatok az iskolák államosításáról. Pedagógiai Szemle. (1989) 4. 291-297.

BALOGH MARGIT: A magyar egyházak 1944-ben. Ellenállók és Antifasiszták. 14 (1996) 16.

BALOGH MARGIT-GEGELY JENŐ: Az egyházak „államosítása”. História. (1999) 2. 7-10.

BANGÓ BEÁTA M. KLÁRA: A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947-1997-ig. Bp. 2000.

Csapidában – Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerk. BÁNKUTI GÁBOR-GYARMATI GYÖRGY. Bp. 2010.

BOZSÓKY PÁL GERŐ-LUKÁCS LÁSZLÓ: Az elnyomatásból a szabadságba. Az Egyház Magyarországon 1945-2001. Bp. 2005.

DANKÓ LÁSZLÓ: A magyar egyház története 1945-től napjainkig. In: A Katolikus egyház története Magyarországon. Szerk. SOMORJAI ÁDÁM. Bp. 1991.

FÖLDESI MARGIT: A megszállók szabadsága. Bp. 2009.

GEGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890-1950. Bp. 1977.

GERGELY JENŐ: Katolikus egyház, magyar társadalom, 1890-1986. Bp. 1989.

GEGELY JENŐ: A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. Bp. 1991.

A magyar katolikusok szenvedései, 1944-1989. HAVASY GYULA dokumentumgyűjteménye. Bp. 1990.

IPOLYI LÁSZLÓ: A Kalocsai Érsekség története. In: A Kalocsai Főegyházmegye schematismusa. Kalocsa. 1975.

- IZSÁK LAJOS: Pártok és politikusok Magyarországon 1944-1994. Bp. 2010.
- A Kalocsai Érseki Levéltár. Levéltárismerető. Szerk. LAKATOS ADÉL-LAKATOS ANDOR-SZABÓ ATTILA. Kalocsa. 2002.
- LAKATOS ANDOR: A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909-2009). A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig. Kalocsa-Pozsony. 2009.
- LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: Szellemi honvédelem. Katolikus demokratikus mozgalmak és az egyházak ellenállása a második világháború idején Magyarországon. Róma. 1980.
- LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: Egyház és Állam Magyarországon 1919-1945. Bp. 2005.
- LÉNÁRD ÖDÖN- TÍMÁR ÁGNES-SOÓS VIKTOR ATTILA: Istennel, vagy Isten nélkül. A katolikus iskolák államosítása a II. világháború után. Bp. 2008.
- MÁGÓNÉ TÓTH GYÖNGYI: A zsidóság története Kalocsán. Szeged. 2004. (PIHURIK JUDIT témavezető)
<http://www.tpkkalocsa.hu/wp-content/feltoltes/zsidóság-kalocsán.pdf> (2011. febr. 19.)
- MERK ZSUZSA: Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941-1944). Bács-Kiskun megye múltjából. 14 (1998) 263-283.
- MÉSZÁROS ISTVÁN: Prímások, pártok, politikusok 1944-1945. Bp. 2005.
- PETRÁS PÉTER: A kalocsai érsekség története 1942-1944 között. Piliscsaba. 2002. (TÖRÖK JÓZSEF témavezető)
- ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005.
- SALACZ GÁBOR: A magyar katolikus egyház a szomszédos országok uralma alatt. München. 1975.
- SALACZ GÁBOR: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje, 1948-1964. München. 1988.
- A Grösz-per előkészítése 1951. Szerk. SZABÓ CSABA. Bp. 2001.
- SZÁNTÓ KONRÁD: Meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp. cop. 1991.
- SZÁNTÓ KONRÁD: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története, 1945-1991. Miskolc. 1993.
- TÓTH KRISZTINA: A szombathelyi egyházmegye Grösz József kormányzása alatt: elsősorban a püspöki körlevelek alapján. Piliscsaba. 2009. (TUSOR PÉTER témavezető)
- TÖRÖK JÓZSEF: Századunk magyar főpapjai: Grösz József érsek. Szeged. 1992.
- TÖRÖK JÓZSEF-LEGEZA LÁSZLÓ: A Kalocsai érsekség évezrede. Bp. 1999.
- TÖRÖK JÓZSEF-LEGEZA LÁSZLÓ: A magyar egyház évezrede. Bp. 2000.
- Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései. Szerk. VARGA SZABOLCS-VÉRTESI LÁZÁR. Pécs. 2007.

Hivatástörténetek. Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek. Készítette: BANGÓ BEÁTA M. KLÁRA-RÉPA BERNADETT M. ANNA. <http://kalocsainoverek.hu/hivatastort.html> (2011. febr. 19.) - lábjegyzetekben a pontos helyek megjelölve

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. 1-2. Összeáll. Szerk. BEKE MARGIT. München-Bp. 1992.

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között. Szerk. BEKE MARGIT. Köln-Bp. 1996.

GERGELY JENŐ: A püspöki kar tanácskozásai: A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919-1944. Bp. 1984.

GRÖSZ JÓZSEF: Grösz érsek naplója, 1944-1946. Sajtó alá rendezte: TÖRÖK JÓZSEF. Bp. 1995.

A magyar katolikusok szenvedései, 1944-1989. HAVASY GYULA dokumentumgyűjteménye. Bp. 1990.

HÁZI ÁRPÁD: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának jelentése 1945. évi április hó 1. napjától 1945. évi június hó 30. napjáig.

HETÉNYI VARGA KÁROLY: Papi sorsok a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában. 2. A kalocsabácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradai egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget. 1994.

HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. Bp. 1990.

MINDSZENTY JÓZSEF: Emlékirataim. Bp. 1989.

Kalocsa *anno...* (album). Szerk. ROMSICS IMRE. Kalocsa. 1999.

SERÉDI JUSZTINIÁN hercegprímás feljegyzései 1941-1944. Bp. 1990.

SHVOY LAJOS: Önéletrajz. Szerk. MÓZESSY GERGELY. Székesfehérvár. 2002. <http://www.ppek.hu/k317.htm> (2011. febr. 19.)

CIC 1917. <http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html> (2011. febr. 19.)

1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu/index.php> (2011. febr. 19.)

Körlevelek:

Litteræ Circulares... Anno 1944. Kalocsa. 1944.

Litteræ Circulares... Anno 1945. Kalocsa. 1946.

Litteræ Circulares... Anno 1946. Kalocsa. 1947.

Filmhíradók:

Grösz József, az új kalocsai érsek fogadása (1943). Magyar Filmhíradók Online

<http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=5096> (2011. febr. 19.)

Dobi István földművelésügyi miniszter meglátogatja a kalocsai paprikaföldeket (1946). Magyar

Filmhíradók Online <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=6168> (2011. febr. 19.)

Magyar Távirati Iroda:

MTI Hírachívum 1920-1945. <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> és

MTI Hírachívum 1945-1949. <http://archiv1945-1949.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> (2011. febr. 19.) – keresőbe Grösz József beírva.

KFL I. 1. a. (Püspökkari) 986/1945, 1212/1946, 338/1945, 389/1946, 2264/1946, 508/1945, 1637/1945, 1260/1946, 4441/1944.; KFL I. 1. a. (Politica) 7374/1944, 7386/1944, 1781/1945, 1778/1945, 564/1945, 1218/1946, 1128/1946, 396/1946, 2833/1946, 1455/1946, Sággy jegyzőkönyve az érseknek, a képviselőtestületi ülésről/1946, 1036/1946, Nuszpl János: A német népcsoport pusztulása az új Jugoszláviában/1948.; KFL I. 1. a. (Residentia) 2634/1944, 3519/1950.; KFL I. 1. a. (Supellex Ecclesiae) 7346/1944, 7342/1944, 7318/1944, 7310/1944, 7309/1944, 7255/1944, 7254/1944, 7253/1944, 7039/1944, 1667/1944, 5765/1944, 7218/1944, 7256/1944, 1627/1944, 7256/1944, 2352/1946, 1352/1946, 505/1946, 6517/1943.; KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticae) Beresztóczy leve a Szerzetesrendek Főnökségeinek és az Egyházmegyei Főhatóságoknak. Kelt. 1945. június 1., 1162/1945, 1046/1945, 1208/1945, 1136/1945, 1117/1945, 1082/1945, 1167/1945, 1261/1945, 1271/1945, 1124/1945, 1013/1945, 1024/1945, 1079/1945, 1042/1945, 1245/1945, 1063/1945, 1383/1945, 1173/1945, 1039/1945, 1096/1945, 1016/1945, 1008/1945, 1267/1945, 1053/1945, 1076/1945, 1048/1945, 1104/1945, 933/1945, 964/1945, 982/1945, 1026/1945, 1073/1945, 977/1945, 1056/1945, 1055/1945, 915/1945, 922/1945, 1109/1945, 1170/1945, 1108/1945, 958/1945, 1023/1945, 961/1945, 1146/1945, 1149/1945, 1248/1945, 972/1945, 969/1945, 1068/1945, 1192/1945, 953/1945, 1181/1945, 1114/1945, 1186/1945, 1022/1945, 1127/1945, 1067/1945, 1178/1945, 1184/1945 és 1035/1945, 982/1945, 1108/1945, 1383/1945, 351/1945.; KFL I. 1. a. (Generalia de Archidioecesis) 428/1944, 428/1944, 2241/1944, 1988/1944, 1146/1944, 831/1944, 1613/1944, 1075/1944, 1384/1944, 3043/1944, 5791/1944, Dr. Takács Ferenc plébános, pápai kamarás, országgyűlési képviselő levele Dr. Gombos Károly érseki irodaigazgatóhoz – 1944. szeptember 6./1946, 7101/1944, 887/1946, 3226/1946, 893/1946, 233/1946, 939/1946, 733/1946, 7437/1945, 404/1946, 2627/1945, 2699/1945, 1236/1945.; KFL I. 1. c. (Grössz-perszonális) 4649/1943, 610/1946.

ÚJSÁGCIKKEK

BERESZTÓCZY MIKLÓS: A földreform után. Új Ember. 1945. augusztus 26. (1. évf. 3. sz. 3. o.)

GRÖSZ JÓZSEF: A nemzet engesztelő és kérő áldozata. Délvidéki Magyarország. 1944. január 22. (4. évf. 17. sz.)

GRÖSZ JÓZSEF: A magyar iskola is adja meg Istennek, ami Istené. Új Ember 1945. szept. 30. (1. évf. 8. sz. 1-2. o.)

KELEMEN KRIZOSZTOM: Magánügy-e a vallás. Új Ember. 1945. november 11. (1. évf. 14. sz. 1. o.)

NIZSALOVSZKY ENDRE: A katolikus egyház már 1935-ben minden ellenvetés nélkül kész volt elfogadni az egyházi birtokokra vonatkozó földreformot. Új Ember. 1945. november 18. (1. évf. 15. sz. 1. o.)

(?): Hogyan ünnepelte Kalocsa a köztársaságot?. Kalocsa és Járása. 1946. február 9. (2. évf. 6. sz.)

(?): Érseki látogatás. Kalocsa és Járása. 1946. április 13. (2. évf. 15. sz. 3. o.)

(?): Grösz március 21-i nagyböjti főpásztori szózatáról. Magyar Nemzet. 1946. március 22. (3. o.)

(?): Kalocsa megmentőjének. Kalocsai Kis Újság. 1946. április 19. (1. évf. 3. sz. 1. o.)

(?): Az érseki aula homályában még mindig nem akarnak tudni a demokráciáról. Dél-Pestmegye. 1946. szeptember 29. (1. évf. 41. sz.)

SZÓBELI KÖZLŐK:

BOGDÁN ISTVÁNNÉ (Villányi Katalin) – Kalocsa, 2010. július 9.

HESZ KÁROLY – Kalocsa, 2010. július 22.

DR. SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET – Kalocsa, 2011. január 24.

VÉN JÓZSEF – Kalocsa, 2011. január 28.

RÖVIDÍTÉSEK:

vö. – vesd össze

uo. – ugyanott

ld. – lásd

Szerk. – Szerkesztette

Kiad. – Kiadta

tov. – továbbiakban

j. n. – jegyzetek nálam

circ. – circularis (körlevél)

Dolgozatom mellékletében a Grósz Józsefről kialakult képről szeretnék írni, arról, hogy a mai kalocsaiak hogyan gondolnak vissza a főpásztorra, miként él emlékezetükben; valamint, hogy milyen ember lehetett az ötven esztendővel ezelőtt elhunyt főpap.

Mint írtam az érseket már a szovjet megszállás kezdetét követően Kalocsa és környékének megmentőjének a lakosság védelmezőjének nevezték. Ennek emléke mind a mai napig élénken él a kalocsaiak között. Ennek megjelenítése, hogy a 2000-ben a Szent István út (Fő utca) egy szakaszán kialakított sétáló utcában, ahol Kalocsa jelentős érsekeinek szobrait állították fel, Grósz Józsefet szobrának²⁸⁷ felirata is a város védelmezőjeként tünteti fel.²⁸⁸

Kalocsán járva, akárhányszor vetődött fel az érsek neve mindannyiszor elsőként került szóba, hogy Grósz megmentette a várost. Röviden azzal, hogy a főpap nem hagyta el a várost és székhelyén maradt, nagyban megkönnyítette a kalocsaiak és környező települések lakóinak életét, annak ellenére, hogy ellenséges megszállás alatt állt a terület. A védelmező szerep az, amit kivétel nélkül – akikkel találkoztam – életkortól függetlenül mindenki megnevezett az egykori főpappal kapcsolatban. Vannak akik átérték a történeteket, vannak akik ismerték személyesen az érseket, vagy valamely munkatársát, van aki jelen volt az ünneplők között Kalocsán 1956-ban amikor szabadulása után hazaérkezett.²⁸⁹

Többen kitértek az érsek közvetlen, puritán természetére. Gyakran járt-kelt a városban egymaga – erről naplójából is értesülünk. Történt olyan is, hogy hallva, hogy dicsérték egy iparos munkáját, elment és bekopogott, hogy személyesen is meggyőződjön erről.²⁹⁰ Gyónni a jezsuita templomba járt, útközben gyakran szóba elegyedett a járókelőkkel.

1948 tavaszán a zárda templomi misék után Grósz kézenfogott egy-egy gyereket, akik szinte versengtek, hogy melyikük lesz a szerencsés. Miután kézenfogta őket, zsebredugta azokat és így sétáltak a kastély kapujáig, ahol cukrot adott nekik. Mindez nagy megtiszteltetésnek számított a szülőknek.²⁹¹ Bogdán Istvánné elmondta, hogy az egyik József-napkor több gyerekkel együtt énekeltek az érseknek, aki az egyik ablakból hallgatta őket, majd lejött és beinvitálta őket, és cukorkát adott nekik a köszöntésért.²⁹² Ugyancsak József-napkor, 1946-ban, – mesélte Vén József – az iskolában mondták, hogy a Józsefek menjenek a

²⁸⁷ A szobor KÓ PÁL bronzból készült alkotása (2000).

²⁸⁸ LAKATOS, 2009. 55. vő. A szobor felirata: GRÓSZ JÓZSEF (1943-1961) A VÁROS VÉDELMEZŐJE, KONCEPCIÓS PER ELITÉLTJE.

²⁸⁹ BOGDÁN ISTVÁNNÉ közlése (2010. július 9.) – j. n.

²⁹⁰ HESZ KÁROLY közlése (2010. július 22.) – j. n.

²⁹¹ DR. SZŐKÉNÉ KOLLÁNYI ERZSÉBET közlése (2011. január 24.) – j. n.

²⁹² BOGDÁN ISTVÁNNÉ szóbeli közlése (2010. július 9.) – j. n.

kastélyhoz, nekik nincs aznap tanítás. A kastélyban az érsek köszöntötte névrokonait, megsimogatta fejüket és cukorkával kedveskedett nekik.²⁹³

Nagyban különbözött elődjétől, a Hesz Károly elmondása alapján ugyancsak barátságosnak tartott gróf Zichy Gyulától, aki nála sokkal szertartásosabb, ugyan kedves ember volt. Ha kimozdult a kastélyból, ő leginkább hintóval tette, szemben Grósszel, aki egyedül sétált a városban. Zichy, ha gyalog is ment, előtte díszruhában kivont karddal ment egy ember.²⁹⁴ Grósz a '40-es évek végén távolsági busszal járt fel Pestre, gyakran lehetett látni Sztrilich-csel, kezében aktatáskával menni a megállóba, ami akkor a mai Postahivatal mellett volt, az Asztrik-szobor közelében. – közölte Szökéné Kollányi Erzsébet (j. n.).

Mindezek mellett Grósz József magán viselte a korabeli főpapok minden jellemzőjét. Mindszentyhez, Shvoyhoz, Virághoz és Péteryhez hasonlóan az úgymond „hagyományos” főpapok utolsó nemzedékének volt tagja. Mindnyájan a *separatios* intézkedések előtti Magyarországon nevelkedtek és váltak főpappá, jóval a II. Vatikáni Zsinat reformjai előtti.

A fejezet végén egy a KFL I. 1. c. 610/1946-os iratba becsúsztatott, Grósz Józsefhez írt verset közlök. Szerzője egy kalocsai polgár, bizonyos Bagó István 1946-ban vetette papírra. Nem irodalmi értéke miatt tartom fontosnak leírni, nem is ilyen szempontból szükséges, hogy szemléljük a vers milyenségét. A szándék a fontos mögöttem, hogy – távol álljon tőlem, hogy Bagót megsértsem – egy feltehetően egyszerű ember, fontosnak tartja, hogy köszönetet mondjon Grósznak a közelmúltban tett helytállásáért. A verset szerkesztve, helyesírási hibáktól mentesen (bizonyos, hogy elírásokról, hibákról van szó, nem korabeli írásmódról) közlöm.

1. Kalocsa, délről tekintve Világtörténelem, Kegyelmes főpásztorunk, hősies, kitartó[a]n. Válságos órák múltak el felettünk, Mert vitézül harcolt Kegyelmes Érsekünk.	3. Vitéz bátorságát bebizonyította, Mert városát egy lépést soha ott nem hagyta, Igazságában nem hagyta el helyét, Áldja meg az Isten minden lépését.	5. A fohászom szálljon fel az égre, Istennek áldása Drága Érsekü[n]kre. Isten adománya ez a gondolatom, Úgy érzem, hogy Isten vezeti minden betűm és sorom.
2. Halálmadarak száguldtak fölöttünk, Kalocsa városa szépen megmenekült. Drága Érsekünk buzgó imádsága, Távolította el a veszélyt fölöttünk.	4. Vitézül állta meg mindenütt a helyét. Ezt a történelmet iktassák be könyvbe, Hogy egy polgár ember sorolta el versben.	6. Ez a történelem világtörténelem Úgy, mint Tomori érseknek a mohácsi vészen.

Legkiválóbb egészséget kívánok Kegyelmes Excelenciájának

Írta. Bagó István, Kossuth u. (...)

²⁹³ VÉN JÓZSEF szóbeli közlése (2011. január 28.) – j. n.

²⁹⁴ HESZ KÁROLY szóbeli közlése (2010. július 22.) – j. n.

TÁBLÁZATOK

<i>Baja (belváros) Szt. Péter és Pál t.</i>	617 kg	1065 kg	<i>Jánoshalma</i>	405 kg	685 kg
<i>Baja Szt. Antal / Szt. Ferenc zárda</i>	400 kg	700 kg	<i>Kalocsa Főszékesegyház</i>	400 kg	1500 kg
<i>Baja Szt. István templom</i>	239 kg		<i>Kalocsa zárdatemplom</i>	180 kg	
<i>Baja Kiscsávoly Szt. Szív</i>	150 kg		<i>Kalocsa Szt. Imre temp..</i>	276 kg	
<i>Bácsalmás (Beltéri)</i>	300 kg	1200 kg	<i>Kalocsa jezsuita templom</i>	250 kg	
<i>Bácsborsod</i>	150 kg		<i>Katymár</i>	150 kg	
<i>Bácsbokod</i>	212 kg	419 kg	<i>Kecel</i>	310 kg	595 kg
<i>Bátya</i>	209 kg		<i>Kiskörös</i>	225 kg	450 kg
<i>Császártöltés</i>	223 kg	405 kg	<i>Kelebia Szt. Anna</i>	102,5 kg	
<i>Csátalja</i>	262 kg	412 kg	<i>Kunbaja</i>	185 kg	
<i>Csávoly</i>	200 kg		<i>Madaras</i>	180 kg	480 kg
<i>Csikéria</i>	100 kg	210 kg	<i>Mátételke</i>	93 kg	
<i>Davod</i>	116 kg		<i>Mélykút</i>	325 kg	
<i>Dunapataj</i>	120 kg		<i>Miske</i>	240 kg	
<i>Dunaszentbenedek</i>	112 kg		<i>Baracska</i>	175 kg	
<i>Dusnok</i>	150 kg		<i>Nemesnádudvar</i>	150 kg	
<i>Fajsz</i>	160 kg		<i>Rém</i>	180 kg	
<i>Felsőszentiván</i>	125 kg	260 kg	<i>Soltvadkert</i>	246 kg	402 kg
<i>Foktő</i>	240 kg		<i>Sükösd</i>	136 kg	
<i>Gara</i>	258 kg	516 kg	<i>Szakmár</i>	355 kg	
<i>Géderlak</i>	120 kg		<i>Tataháza</i>	130 kg	
<i>Hajós</i>	265 kg	420 kg	<i>Uzód</i>	109 kg	
<i>Hercegszántó</i>	150 kg		<i>Vaskút</i>	272 kg	800 kg
<i>Homokmégy</i>	142 kg	310 kg			
			Összesen	65 db harang	
			Összesen	205,235 q	

1. Táblázat: A hadicélokra leszerelt harangok listája

KFL I. 1. a. (Supellex Ecclesiae) 6517/1943

Légvédelmi felszerelés	KFL I. 1. a. (Residentia) 3519/50
Tárgy	Darab
sisak	4 db
gázálarc	6 db
sebkötöző csomag	12 db
gázsebcsomag	6 db
zseblámpa	6 db
hordágy	1 db
Légo[ltalmi] mentőláda	1 db
100 l vizesdézsa	2 db
vödörfecskendő	1 db
vödör	8 db
lapát	6 db
csákány	2 db
óvóhely teljesen rendben	
Kalocsa, 1944. jan. 12.	

2. Táblázat: Az Érseki Kastély légvédelmi felszerelése

Iskola	Előkelő (köztük tisztviselői) származású	Munkás- paraszti származású
jezsuita gimnázium	40%	60%
róm. kat. polgári iskola	35%	65%
róm. kat. tanítóképző	17,5%	82,5%
róm. kat. kisdédóvóképző	38,9%	61,1%
róm. kat. tanítónőképző és leánylíceum	17,6%	82,4%

3. Táblázat: A kalocsai egyházi iskolákba járó diákok származásuk szerinti összesített százalékos aránya (1941-1946). Mindszenty bíboros kérésére. Emlékirataim alapján, 126-127. oldal.

Az Érsekség trianoni területének lelkészi állásai (1945. VII. 5-i állás)		
plébánosi illetve lelkészi	69 fő	14 fő nyugdíjas
kórházi lelkészi	2 fő	5 fő más egyházmegyében
kápláni	53 fő	szervezés alatt áll 14 plébánosi és 2 kápláni állás
állami hitoktatói	11 fő	
városi hitoktatói	2 fő	
teológiai tanári	6 fő	
aulistai	4 fő	
kanonoki	9 fő	
Összesen	153 fő	
tanári	1 fő	
karkápláni	2 fő	

4. Táblázat: KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiöcesis) 1236/1945

KÉPEK

Gombos Károly (1907-1982)

Kerner István (1889-1960)

Sztrilich Károly (1917-1964)

Budánovič Lajos (1873-1958)

Grósz József (1887-1961)

Rajić Balázs (1878-1951)

Fotó: Grósz – KFK-fotótár, Budánovič – http://www.svetozar-miletic.org/Lemes3/Kultura/Crkva_Kalv/Kalvarija/kalvarija.htm (2011. II. 19.), Többi kép: HVK, 1994.

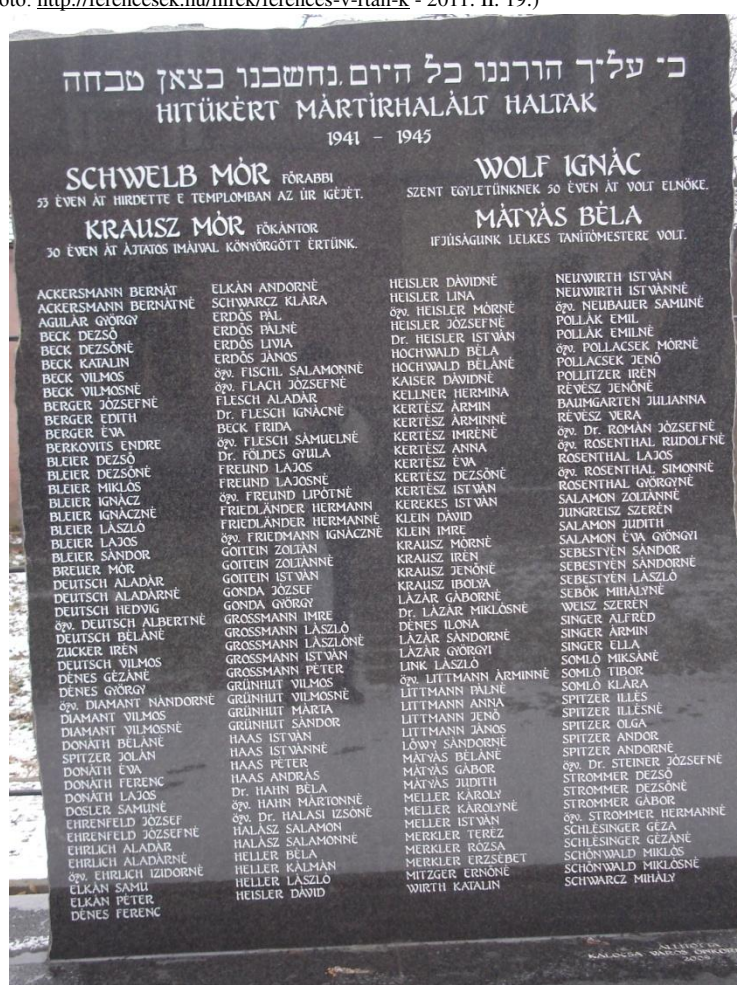
Takács Ferenc (1894-1944)
(Fotó: HVK, 1994.)

P. Köröztös Krizosztom Imre OFM (1909-1944)
(Fotó: <http://ferencesek.hu/hirek/ferencesek-v-ran-k> - 2011. II. 19.)

Szovjetek által megrongált festmény
a jezsuita templomban (Fotó: S. Gy.)

A holokauszt kalocsai áldozatainak
emléktáblája – részlet (Fotó: S. Gy.)

Grósz József beiktatása
után, mögötte Gyetvai Péter
érseki szertartó – 1943. VII.
11. (Fotó: KFK-fotótár)

Grósz Józsefet köszönti
Horváth Győző
segédpüspök, nagyprepost
(háttal) – 1943. VII. 11.
(Fotó: KFK-fotótár)

A papság hódolata – 1943.
VII. 11. (Fotó: KFK-fotótár)

Lantay István polgármester rendelete a ház és házcsoporthoz tartozó ügyeleti szolgálat megszervezése tárgyában (1944. ápr. 21.) - KFL I. 1. a. (Residentia), ikt. sz. nincs.

Grósz József érsek főpásztori szózata a béke kieszközlésére (1944. nov. 18.) – Circulares 1944. XVIII. 7386/1944.

Takács Ferenc pétérrévei plébános levele Gombos Károlynak (1944. szept. 6.) - KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis), ikt. sz. nincs.

P. Borbély István SJ tartományfőnök levele Beresztóczy Miklósnak (1945. júli. 10.) - KFL I. 1. a. (Bona Ecclesiasticæ) 351/1945.

Grósz József érsek levele Mindszenty József hercegprímáshoz (1945. nov. 16.) - KFL I. 1. a. (Generalia de Archidiocesis) 2627/1945.

Nuszl János: A német népcsoport pusztulása az új Jugoszláviában (1948. okt. 27.) – KFL I. 1. a. (Politica), ikt. sz. nincs.